

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XIX

OSLO 1955

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

BJØRN HOUGEN — JENS STORM MUNCH

I hovedkommisjon: J. W. CAPPELEN, OSLO

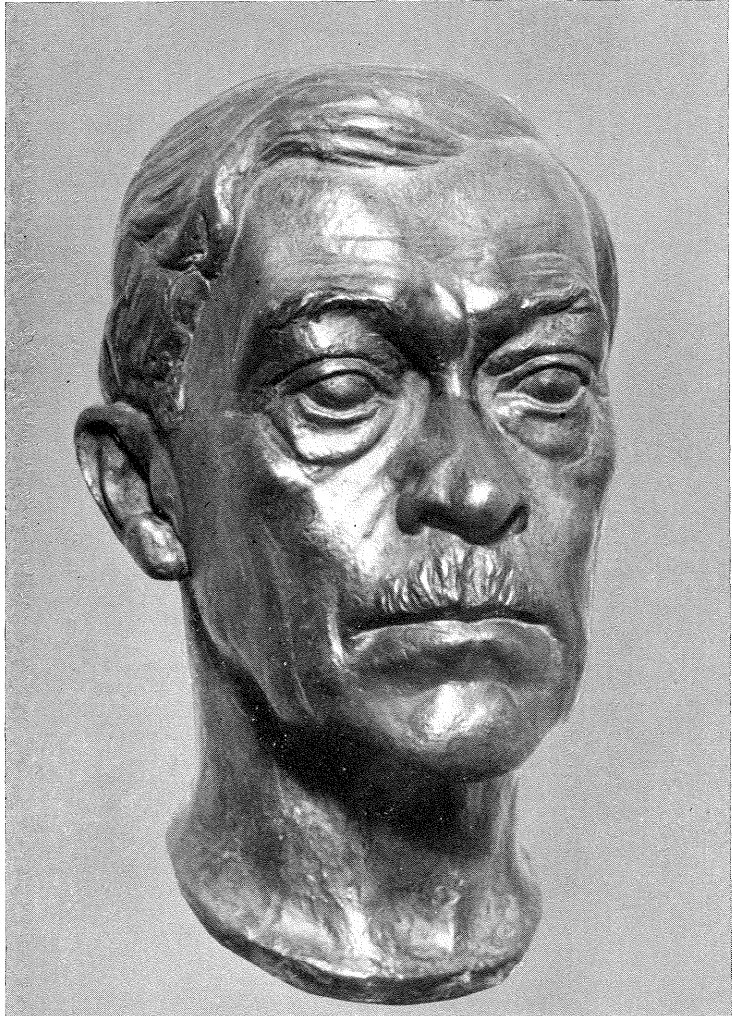
Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHOOLD

	Side
Wencke Slomann: Haakon Shetelig (1877—1955)	V
Povl Simonsen: En dyrehoveddolk og andet nyt fra Karlebotn	1
Anders Hagen: Vognen. Et streiftog i bronsealderens kulturhistorie	9
Asbjørn E. Herteig: Gilefunnene på Østre Toten.....	49
Asbjørn E. Herteig: Er folkevandringstidens ekspansjon i Rogaland båret av innvandrere eller er den et indre anliggende?	73
Aslak Liestøl: Spjutsodden frå Kvikne i Gudbrandsdalen	89
M. J. Artamonov: Khazar-festningen Sarkel	99
Bernt C. Lange: Østnorske gravmonumenter fra tidlig middelalder	121
Carsten Svarstad: Nordiske arkeologmedaljer	147
Wencke Slomann: Norsk Arkeologisk litteratur 1953—55	157
Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets årsberetning og regnskap 1954	165
Norsk Arkeologisk Selskap. Medlemsfortegnelse pr. ³¹ / ₁₀ 1955....	171

Stinius Fredriksen sculpt. 1938

HAAKON SHETELIG

1877—1955

Den 22. juli 1955 døde professor Haakon Shetelig i Bergen 78 år gammel. Dermed er en av de betydeligste norske arkeologer gått bort.

Haakon Shetelig var født i Oslo 25. juni 1877. Han studerte arkeologi under professor Oluf Rygh og under den store svenske banebryter i faget, riksantikvar Oscar Montelius. Disse to lærere har begge på hver sin måte preget ham for alltid, Rygh med sin historiske og språkhistoriske viten og interesse, Montelius ved sine store kunnskaper i all arkeologi, sin metodikk og sin glede ved å undervise. Shetelig har selv fortalt hvordan han som ganske ungt menneske kom til Stockholm og ble mottatt med åpne armer av den verdensberømte Montelius, og hvordan de natt etter natt gikk opp og ned i Gamla Staden og på broene og diskuterte arkeologi »som jeg allerede skulle ha kunnet noe«. En av Sheteligs største gleder i de siste år var Montelius-medaljen, som han fikk da den første gang ble utdelt i 1952.

I 1901 ble Shetelig utnevnt til konservator og bestyrer av den historisk-antikvariske avdeling av Bergens Museum. I 1907 tok han sin doktorgrad. I 1914 ble professortittelen knyttet til hans stilling, og fra 1938 til han tok avskjed i 1942 var han også direktør for Bergens Museum. Selv om det ville gi et godt innblikk i hans store betydning for Bergens kulturliv i det halve århundre han virket der, så vil en oppregning av alle hans tillitsverv her føre for langt. Nevnes må bare at han var en av stifterne av Norsk Arkeologisk Selskap og satt i styret i mange år, fra 1945 til 1949 som visepreses.

Som bestyrer av et stort arkeologisk museum ble Sheteligs tid mest opptatt med alle de daglige gjøremål her, og arbeid, som nå blir utført av dyktige kontorfolk, tegnere og assistenter, måtte han selv gjøre. Først i 1921 fikk han en fast amanuensis som også var arkeolog. Den nøyaktige gjennomgang av materialet han slik ble tvunget til i unge år satte dype spor i hans virksomhet og merkes overalt i hans skrifter. Fra 1905 kom så de økete byrder fredningsloven la på arkeologene. Bergens Museum ble et hovedmuseum for Vest-Norge og utallige inspeksjonsreiser og utgravninger gav ham grundig kjennskap til natur og folk. Samtidig øket samlingene voldsomt, lokalene ble for små og i 1927 hadde han den store glede å kunne åpne sitt museum i en ny, moderne bygning med mer plass og bedre arbeidsvilkår enn før.

Det er på bakgrunn av dette daglige arbeid, som alltid var der, man må se Sheteligs produksjon, som virker så imponerende fordi den spenner så vidt.

Fra Larissa og Bømlo til Damsgård og Katalonia, fra Holberg og Baudelaire til Munthe og Vigeland, fra folkekunst på Vestlandet til Kinas bronsealder, og første bind av Det norske Folks Liv og Historie, alt synes han å ha maktet. Hva enten det er den tyngste arkeologi eller det lille personlige og populære skrift: Hva Norges Jord Gjemmer, alt er det skrevet i hans presise, klare språk, tilsynelatende lett og ubesværet, men i virkeligheten gjennomtenkt, sobert og soignert.

Det var jernalderen som fremfor noen periode skulle bli den han ofret mest arbeid på. Hans første oppgave i Bergen ble riktignok gravning av en av steinaldersboplassene på Bømlo. Og på Bømlo kom han til å fortsette å grave med enkelte avbrudd helt frem til krigen i 1940. Det var hans tanke å bearbeide det store materiale da han gikk av med pensjon bare 65 år gammel. Men hans forvisning fra Bergen i 1943 stoppet planen, og disse umåtelig viktige verksteds- og boplassfunn med selve steinbruddet liggende på en holme langt til havs er ennå upublisert. Han gravet og publiserte funnene fra helleren ved Ruskeneset like utenfor Bergen, der man for første gang så et steinaldersmiljø fortsette inn i

bronsealderen, et miljø preget av den blanding av jakt, fiske og jordbruk som vi nå anser som typisk for vestnorsk yngre steinalder og bronsealder. Som den første skrev han en samlet oversikt over Norges steinalder, *Primitive Tider i Norge* (1922), standardverket som stod alene til 1945.

Men til tross for hans store innsats for stein- og bronsealderforskningen var og ble jernalderen viktigst for ham. Hans store verk om *Vestlandske Graver fra Jernalderen* (1912), som også har en gjennomgang av funn og gravskikk fra andre deler av Norge og Norden, er stadig hovedoversikten over jernalderen, og hans dateringer basert dels på stilhistorie, dels på studiet av samlede gravfunn, er stort sett ennå de gjeldende. Han førte inn historiske og kulturhistoriske synspunkter ved siden av de rent arkeologiske. Runer og stedsnavn var for ham viktige deler av vårt materiale fra fortiden. Alt i 1909 utgav han sitt første arbeid sammen med professor Magnus Olsen, og innledet da et nært og fruktbart samarbeid som skulle fortsette helt til det siste.

Særlig på ett område var Sheteligs arbeider helt banebrytende. Som sønn av en skipskaptein hadde han et klart blick for sjøen og båtens betydning også i oldtiden. I en lang rekke verker la han grunnen for all senere båtforskning, både når det gjelder det bygningstekniske og det kulturhistoriske. Etter sin gjennomgang av Oseberg- og Gokstadskipene i første bind av det store Osebergverket (1917) og sin oversikt over norske båtgraver sammesteds, tok han for seg de andre viktige skipsfunn fra Nordens jernalder, Tuneskipet, Kvalsundbåten og Nydambåten. En syntese av sitt syn på norsk skipsfart i forhistorien skrev han i 1938, *Et Større Norge, Norsk Kulturhistorie* bd. I. Sin forvisning til Oslo i årene 1943—45 brukte han bl. a. til atter å gå igjennom Gokstadskipet sammen med ingeniør Fr. Johannessen. I *Vikingskipene, deres Forløpere og Etterfølgere*, som han utgav sammen med professor A. W. Brøgger (1950), får vi hans resultater herfra.

Han hadde alltid en dyp forståelse av utlandets, særlig Vest-Europas betydning for Norge i forhistorien og også av Norges betydning utad.

Hans første skrift var en avisartikkel: Lidt om Europas Ældste Beboere (1897) og hans siste var: The Norse Style of Ornamentation in the Viking Settlements (1954). På engelsk utgav han sin doktorgrads-avhandling, og sammen med språkforskeren Hjalmar Falk den eneste eksisterende håndbok i skandinavisk arkeologi. Mange av hans arbeider, særlig de om vikingetiden, er også trykt i England. Og som den første nordiske arkeolog skrev han i Viking 1940 om Sutton Hoo-funnet, eventyret i angelsaksisk arkeologi, utgravd i 1939. Bedre enn de fleste var han kvalifisert til å gjøre dette fordi hans navn alltid vil være knyttet til eventyret i norsk arkeologi, Osebergfunnet. På oppfordring av professor Gabriel Gustafson ble han dennes nærmeste medarbeider ved undersøkelsen av skipshaugen på Oseberg i 1904. Under Gustafsons hyppige fravær hadde han den daglige ledelse, og han gjennomførte denne vanskelige og merkelige oppgave på en måte som oppfyller selv de strengeste moderne krav. Dag for dag så han tingene komme frem, og meget av det som for oss nå er klart og selvfølgelig, måtte han ta standpunkt til uten straks å kunne se hvor det hørte hjemme. Hans skisser, planer og fotografier utgjør en viktig del av funnet, og Brøggers tolkning av f. eks. haugbrottet bygger for en stor del på dem.

Grunnleggende er også hans publikasjoner av funnet, dels bd. I om Graven, Skibet og Norske Baatgraver, særlig bd. III, Vestfoldskolen (1920). Etter en grundig analyse av all ornamentikk i funnet, setter han denne i relasjon til andre funn og andre stiler fra vikingetiden i Vestfold, i Norge, i Norden og i Europa. Med fast hånd trekker han til sist opp hele stilutviklingen fra romertiden til middelalderen. I en rekke særpublikasjoner, utkommet både før og etter Oseberg III, har han ytterligere belyst og utdypet sitt syn på de stilhistoriske, kunstneriske og kronologiske spørsmål, men det er dette bindet som er det viktigste fra norsk side om disse problemene. Ingen arkeolog kan noensinne komme utenom det. Her viser Haakon Shetelig sin faste metode, som tok alle sider av et spørsmål opp til overveielse og aldri lot seg drive til ytterligheter hverken i typologi, estetikk eller i de lange kulturhistoriske

linjer. Hans sikre tak på historien og hans dyptgående kjennskap til kunsten og kunstneren kommer intetsteds bedre frem enn her. Og sist, men ikke minst, der viser han best sine evner som stilist. Lett og elegant er boken skrevet i et konsist språk, uten et overflødig ord som kan gjøre tanken uklar eller usikker.

Sitt virke som professor og lærer tok Haakon Shetelig meget alvorlig. De fleste norske arkeologer som begynte å studere før 1940, har i kortere eller lengre tid vært under hans ledelse. For meg personlig, som ikke lærte ham å kjenne før etter krigen, var han en stor opplevelse. Pensjonert, men travelt opptatt som aldri før med de mange tillitsverv fra andre museer i Bergen, hadde han allikevel alltid tid til å tale om arkeologi, eller om andre ting som i øyeblikket interesserte, særlig i litteratur og kunst. Han virket kanskje best slik i private samtaler, der han kunne utfolde sin store viten og charme. Hans begeistring for et nytt vakkert funn var like stor til det siste. Hans støtte og råd, hva enten det gjaldt alvorlige vitenskapelige problemer eller hvor man skulle bo under en gravning, var alltid vel overveiet, og hans kjennskap til museet og til Vestlandet, dets folk og kultur, var uuttømmelig. Han følte varmt for sine venner og lot dem merke det. I de siste år av sitt liv hadde Shetelig den store sorg å miste to av dem som stod ham nærmest, sin hustru Frida Shetelig og sin kollega og meget nære venn Anton Wilhelm Brøgger. Alle vi som gang på gang har nytt godt av den store gjestfrihet i det vakre hjemmet på Kalfarlien, står i dyp takknemlighet til de to som skapte det. For alle norske arkeologer vil samarbeidet og vennskapet mellom to av de betydeligste menn vårt land har hatt i faget, stå som et mønster. Vi som hadde den lykke å studere under dem begge, følte hvordan de utfylte og kompletterte hverandre både menneskelig og vitenskapelig.

Hva Haakon Shetelig betød for Bergen, Bergens Museum og Vestlandet er ikke jeg den rette til å vurdere. Hva han betød og fortsatt vil bety for norsk arkeologi og norske arkeologer lar seg ikke vurdere.

Wencke Slomann.

HAAKON SHETELIG

Bibliografi 1947—54

Utarbeidet av Universitetsbiblioteket i Bergen

Bibliografien er bygget på opplysninger fra Årskatalog over norsk litteratur 1947—51, Norsk bokfortegnelse 1951—54 og Hovedkatalogen i Universitetsbiblioteket i Bergen. En har gjennomgått årgangene 1947—54 av følgende tidsskrifter: *Acta archaeologica*, *Antiquity*, *Bergens museums årbok*, *By og bygd*, *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*, *Årsberetning/Årbok*, *Fornvånnen*, *Kunst og kultur*, *Naturen*, *The Norseman*, *Saga book of the Viking society*, *Universitetet i Bergen*, *Årbok*, *Viking*.

Bibliografien gjør ikke krav på fullstendighet. Avisartikler er ikke tatt med. En bibliografi over Haakon Sheteligs verker inntil 1947 finnes trykt i *Arkeologi. Historie. Kunst. Kultur*. Utgitt til 70-årsdagen 25. juni 1947.

Arkeologi. Historie. Kunst. Kultur. Mindre avhandlinger. Utg. til sytti-årsdagen 25. juni 1947. Red. Johs. Bøe. Bergen 1947.

Finland's national saga. (*The Norseman*. Vol. 5. No. 3. Lond. 1947. S. 179—84.)

Eggjum-hesten. (*Fornvånnen*. Årg. 43. Sth. 1948. S. 50—51.)

The Norse style of ornamentation in the viking settlements. (*Acta archaeologica*. Vol. 19. Kbh. 1948. S. 69—113.)

Classical impulses in Scandinavian art from the migration period to the viking age. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. A. 19. Oslo 1949.)

Roman coins found in Iceland. (*Antiquity*. Vol. 23. Lond. 1949. S. 161—63.)

[Selvbiografi.] (Studentene fra 1895. Biografiske opplysninger samlet i anledning av 50-årsjubileet i 1945. Oslo 1949. S. 87—89.)

Religionshistoriske drag fra vikingetidens stillhistorie. (*Viking*. B. 14. Oslo 1950. S. 49—85.)

Skulptur i bybilledet. (*Kunst og kultur*. Årg. 33. Oslo 1950. S. 49—85.)

The false Queen Gunhild from Jutland. (*The Norseman*. Vol. 9. No. 4. Lond. 1951. S. 255—58.)

Viking-kongressen i Lerwick juli 1950. (*Viking*. B. 15. Oslo 1951. S. 65—69.)

- A. W. Brøgger og Haakon Shetelig: Vikingskipene. Deres forgjengere og etterfølgere. Oslo 1950.
- A. W. Brøgger og Haakon Shetelig: The viking ships. Their ancestry and evolution. Oslo. 1953.
- Alexander O. Curle, Magnus Olsen og Haakon Shetelig: Civilisation of the viking settlers in relation to their old and new countries. (Viking antiquities in Great Britain and Ireland. Vol. 6. Oslo 1954.)
- Gustave Doré: Bibelen i bilder. Med en introduksjon av Haakon Shetelig. Bergen 1947.
- Norge på havet. Ved Nils P. Vigeland. B. 1: Medarbeidere Haakon Shetelig og Olav Bergersen. Oslo 1953.

Povl Simonsen

EN DYREHOVEDDOLK OG ANDET NYT FRA KARLEBOTN

I årene 1935—37 foretog afdøde konservator Anders Nummedal som bekendt udgravninger ved Karlebotn i Øst-Finnmark. Han lokaliserede her blandt andet to svære stenalderboplads (publiceret i Universitetets Oldsaksamlings Årbok, Oslo, 1935—36 og 1937). De er beliggende på sydsiden af Varangerfjordens inderste vig. Jeg foretrækker at kalde dem efter lokale navne, da det er den eneste måde at holde ude fra hverandre de snart mange stenalderboplads, som idag er kendt ved Karlebotn. (Se fig. 1.) Længst i vest af de to nævnte lå »Nordli«-bopladsen, som blev gravet af Nummedal og G. Gjessing i kvadratmetergravning, og hvorfra stammer store mængder af kamkeramik, kvartsit- og dolomitredskaber, i mindre grad skifersager. Længere østpå har vi »Gropbakkeengen«, hvor Gjessing kortlagde 72 hustuffer og Nummedal udgravede 6 af dem. Oldsagsmaterialet herfra var så at sige udelukkende skifersager og af andre former. Umiddelbart står det klart, at der må være en aldersforskel, men hvilken er ældst? Begge boplads ligger på samme terrasse, men da Nordlie er nivelleret til 32 m o. h., Gropbakkeengen til 26 m, regnede Nummedal den første for ældst.

Når Tromsø Museum 1951 besluttede at genoptage undersøgelserne her, har det tre årsager: Dels for at få mere at vide om selve huskonstruktionerne end hvad der fremgår af Nummedals publikationer, dels fordi der var opstået tvivl om, at den geologiske datering var holdbar, og endelig for at forsøge det rent principielle at nå frem til en arkæologisk datering

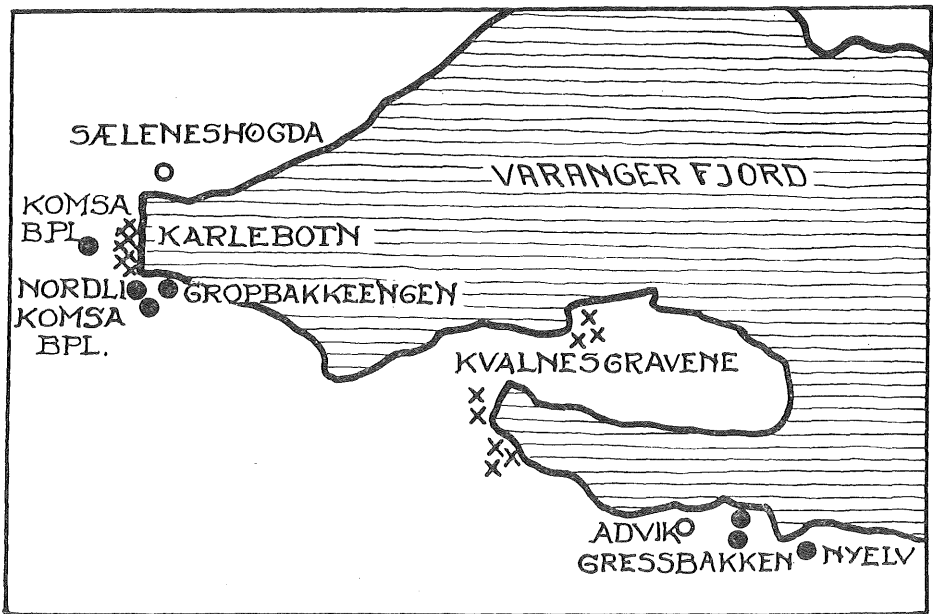

Fig. 1. Kort over indre Varangerfjord med fundpladserne afmærket.

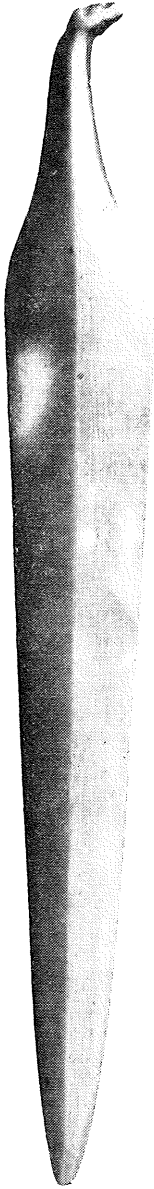
af de østfinnmarkske stenalderkulturer uden geologernes hjælp. I sommeren 1952 genoptoges da gravningerne på Gropbakkeengen, og også 1953 er der gravet der. En fornyet gennemgang af terrænet gav til resultat, at der var ikke 72, men 87—88 hustuffer. Bosætningen strakte sig meget længer østpå end tidligere antaget, helt frem til den lille nutidsbygd Sirdagoppe. En populær fremstilling af gravningerne er givet af forfatteren i heftet »Ottar« nr. 1, 1954, her skal kun resultaterne kort opridses.

Af de tidligere kendte tuffer blev 6 gravet. De indeholdt samme redskabstyper som Nummedals 6, men ved plantegning, profilmåling m.v. blev mange detaljer i husbygningen klarlagt. Det har været runde, ovale eller firkantede tørvegammer med et ildsted midt på gulvet, ofte omhyggeligt bygget som en rektangulær ramme af sten med en dybere liggende hellelægning indenfor. (Fig. 4.) Døren vender bort fra havet. Stolpehuller er ikke iagttaget, men en antydning af viden om bygningens

overdel får vi af fund af en »ankersten«, en svær rullesten med indhugget fure rundt, der må have tjent som fæste for et tov over hustaget. Af de nyopdagede huse blev 5 gravet. 2 af dem svarede ganske til de andre, men 1 indeholdt oldsager af typer, som vi snarere vilde vente på Nordli, og 2 havde to kulturlag inde i huset, et nedre med »Nordli-typer« og et øvre med »Gropbakkeengen-typer«. Dermed har vi beviset for, at Nummedals relative kronologi er rigtig, men samtidig bliver grunden slået bort under det argument, han grundede den på, idet disse nye fund ligger bare 23 m o. h.

Videre blev Nordli's tidlige placering bekræftet af, at vi på »Sælenshøgda« ved nordsiden af fjordbunden udgravede tre hustuffer af samme type og med et redskabsinventar, der lignede Nordli, men uden keramik, i det hele var langt mindre påvirket af yngre stenalders teknik og formkreds, og med adskillige rene ældre stenalders typer. Andre steder i terrænet omkring Karlebotn har 5—6 overfladeopsamlinger af boplads karakter vist samme eller muligvis endnu lidt ældre karakter. Idag synes det derfor, som om vi uden geologernes hjælp kan påvise en udvikling fra Sælenshøgda over Nordli til — under fornyede indflydelser eller indvandring udefra — Gropbakkeengen. En sammenligning med det finske materiale vil gøre det sandsynligt, at perioden Ganggravstid-Hellekistetid dækkes af denne udvikling, og man synes at skimte en lokal tradition bagud til Komsakulturen som den ene rod, ved siden af de stærke indflydelser fra finsk yngre stenalder som den anden.

I 1954 fortsattes der med gravninger på »Advik«, 14 km østpå langs fjordens sydside. Her blev gravet et enkelt hus, som i form og inventar svarer til Gropbakkeengen, men desuden 3 affaldsdynger og 2 hustuffer (af en gruppe på 20), hvorfra vi har fund, ikke mindst af bensager, der står lige så nær ved Kjelmøy-jernalderfundene som ved de tidligere stenalderkulturer. Og de dertil hørende skifersager er af nye og ukendte typer. Fundene ligger bare 13—14 m o. h. Hustypen er ikke en tørvegamme, men et langt, svært, halvt nedgravet hus, der minder mest om de eskimoiske vinterhuse på Grønland, og som ligesom disse må have været beregnet for flere familier, og er forsynet med en overdækket »hus-

gang«. Hustypen er omtalt af G. Gjessing (Norges steinalder, 1945, p. 151) fra Gressbakken lidt længere østpå, men Gjessing havde da ikke nogen mulighed for at placere den rigtigt i tid og kultursammenhæng, lige som heller ikke V. Tanner havde det i sin beskrivelse af sådanne huse fra Fiskerhalvøen i det daværende Petsamodistrikt (Finsk Museum 1928, p. 13). Nu ved vi, at denne hustype er senere end steinalderens slutning i Sydskandinavien. Ved siden af denne nye viden om hustypen og om den seneste, lokale steinalders redskabsinventar, synes Advik at bibringe os en følelse af nær kontakt mellem Kamkeramikulturen og den samiske jernalder.

Videre tog undersøgelserne sigte på at få en sikker forklaring på de mærkelige røser, som findes på »steinalder-værene«. Gjessing har i sin ovenfor nævnte bog p. 172 opfattet dem som kultpladser, ikke mindst fordi der efter hans kundskab om dem var en og kun en på hver boplads. Dette viser sig at være galt. På Gropbakkeengen har vi gravet 3, på Advik 1, på Gressbakken findes mindst 2, og på Nyelv har Gjessing og Nummedal undersøgt hver en. De fire, som er undersøgt efter krigen, har beviselig været gravrøser med skeletspor i, og en af dem på Gropbakkeengen indeholdt som gravgods en tenformet hornstenspil af en type, som genfindes på Nordli-stadiet. Virkelig bevarede skeletrester fra steinalderen er desværre ikke påtruffet i disse røser (jeg ser her bort fra den meget suspekterede, trepanerede hovedskal fra Nyelv), men på Advik fandt vi et velbevaret skelet af et helt lille barn i en grube under gulvet inde i et af husene. Der skal iøvrigt ikke her gives nogen nærmere beskrivelse af det rige materiale, som fire års

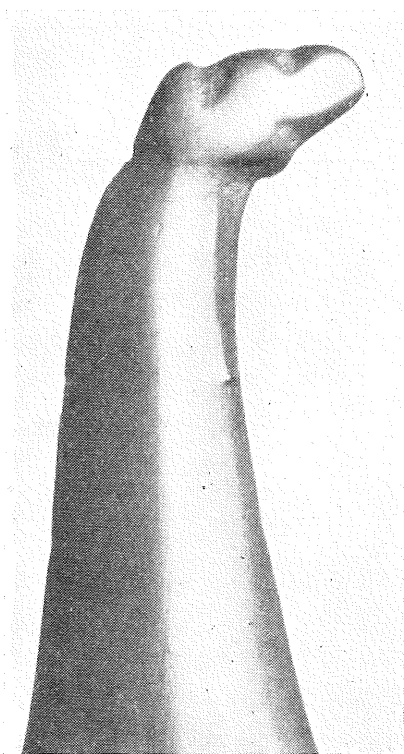
Fig. 2. Dyrehoveddolken fra Sirdagoppe.

undersøgelser har fremdraget på disse bopladser. En fyldig publikation bør vente, til undersøgelserne er afsluttet, men et enkelt stykke skal fremlægges her.

I sommeren 1952 lykkedes det at erhverve en dyrehoveddolk, som var fundet af Aslak Trane i Sirdagoppe. Fundstedet er en lille »potethage« 15 m øst for den østligste tuft på Gropebakkeengen og helt i samme højde som tufferne, 26 m o. h. Det må anses for sandsynligt, at Trane har ødelagt en tuft der, men bevis for at dolken og »stenalderværet« hører sammen har vi naturligvis ikke. Efter formen er det dog sandsynligt. Ganske vist er typen ikke repræsenteret i udgravningsmaterialet, men tvæggede knive er ellers almindelige der, både dolke og spyd har vanligvis der spidsovalt tværsnit uden eller med ganske svage rygninger, og husenes beboere har haft en tydelig forkærlighed for den rød-grønbrogede og rød-hvidbrogede skifer.

Dolken er af chokoladefarvet, rødbrun skifer med skarpt grønne pletter i. Den er forbavsende hel, idet bare dyrehovedets ene øre mangler. Den er 25 cm lang, deraf danner bladet en 19 cm lang, elegant, slank klinge, mens det 6 cm lange skaft er mærkeligt spinkelt og tyndt, trindt, helt ned til 0,9 cm tykt. Med dette skaft er det helt utænkeligt, at dolken kan have tjent noget praktisk formål. Dyrehovedet er ganske lille, kun 1,2 cm fra øre til snudespids, men alligevel tydelig karakteriseret som et elghoved i fuld rundskulptur, se det forstørrede fotografi fig. 3. På grund af det ganske lille format er skulpteringen naturligvis ikke ret detaljeret udført, og som dyrehoved kommer stykket ikke op på siden af Risvik- og Hellarvikjæ-knivene, men som dolk er den ikke bare helere og elegantere end de andre kendte dyrehoveddolke her fra landet, men med sine 25 cm's længde er den overhovedet den længste dyrehoveddolk fra Skandinavien.

Ialt kendes 11 andre af nærtstående type, nemlig 5 fra Finnmark og Nordland, 4 fra svensk Norrland og 2 fra Finnland. Derimod er en dolk fra Brekken ved Røros (K. Rygh: Trøndelagen i Forhistorisk Tid, 1897, fig. 7) og en fra Holand i Lofoten ganske vist dyrehoveddolke, men af en

[Fig. 3. Forstørret foto af dolkens skaft med dyrehovedet.

helt anden type. Alle de norske eksemplarer er gjort af samme rødgrønne skifer. Der har været almindelig enighed om, at deres fabrikationssted ligger et sted i Nord-Sverige, og materialebestemmelsen understøtter dette. Efter formen er den, som ligner Sirdagoppedolken mest, en dolk fra Halsen ved Hammerfest (G. Gjessing i »Naturen« 1938, p. 179), men den er meget defekt. Gjessing daterer Halsen-bopladsen til ældre bronzealder netop på dette stykke, men disse dolkes alder er i virkeligheden ikke nøjere kendt, og Meinander regner dem for meget ældre. (Finsk Museum 1947.) Brekken-dolken bindes utvilsomt af Meinanders datering, men den er som sagt af en anden type, og de to typer behøver ikke at være lige gamle, selvom det er sandsynligt. Vi kan da ligeså godt

datere Sirdagoppedolken efter fundforholdene til Hellekistetid, men det skal understreges, at heller ikke denne datering af Gropbakkeengen er fuldt sikker, så lidt som samtidigheden mellem hustuffer og dolk lader sig bevise.

Har således Sirdagoppedolken ikke givet noget afgørende bidrag til stenalderkunstens kronologi, så har den dog øget vore stenaldersamlinger med et enestående smukt og velbevaret stykke og rykket dyreskulpturens grænse i Skandinavien så langt ud mod nordøst, som det næsten går an. Og den understreger på den nydeligste måde de nære kontakter mellem Varangerdistriktets stenalder og det nordlige Sverige og Finland. Der

er her på tværs af den skandinaviske halvø gamle færdselsveje for folk og kulturimpulser, som samene har holdt oppe omtrent til vor tid, men som den norske befolkning har glemt. For den er der kun een naturlig forbindelse med omverdenen, nemlig sejlleden til Trondheim og Bergen. Vil man forstå Nord-Norges fortid, må man holde sig for øje de mange nu glemte trafiklinier, og af dem var landruterne mellem Ishavskysten og Den botniske bugt en af de vigtigste.

Fig. 4. Ildsted i hus 10 på Gropbakkeengen.

Povl Simonsen

*A Dagger with an Animal-head Handle and Other News
from Karlebotn.*

The excavations at Karlebotn in East Finnmark which were carried out by A. Nummedal (Univ. Olds.saml. Årsb., Oslo, 1935—36 and 1937) and G. Gjessing (Norges steinalder, 1945, p. 151 et seq.) before the war, were resumed in 1951 by the author on behalf of the Tromsø Museum. The following sites have been excavated: »Sælenshøgda«, early neolithic, 3 house sites; »Nordli«, Period of Passage Graves, kitchen midden; »Gropbakkeengen«, Period of Stone Cists, 17 house sites; »Nyelv«, Period of Stone Cists, 4 house sites and 1 kitchen midden; »Advik«, Bronze Age, 3 house sites and 3 kitchen middens. (Fig. 1.)

By stratigraphical and typological observations a relative chronology has been created without the help of geology. It seems possible to trace an evolution from the Komsa culture to these Stone Age dwelling sites, which are strongly influenced by the Finnish Comb-decorated ceramic group. We seem also able to trace a tradition from the Stone Age to the Lappish Iron Age. The field work, however, has not yet been completed.

At »Gropbakkeengen« a very elegant dagger (25 cm long) of redbrown slate with an animal-head handle was found. (Figs. 2 and 3.) It is the largest of its type found to the present. About 11 of these daggers are known. Their place of origin must be the north of Sweden. Their age is uncertain, and we do not have proof that this specimen belongs with the other finds of »Gropbakkeengen«, but this is the most probable.

At »Advik« a child's grave was found under the floor of one of the houses.

Anders Hagen

VOGNEN

ET STREIFTOG I BRONSEALDERENS KULTURHISTORIE

I jordbruksristningenes magiske motivkrets har vi et billedspråk som fører oss rett inn til det typiske i tidens kulturforhold. Her møter vi i en sum det sentrale i bondens verden. Hugget inn i åkerens svaberg har vi hest, ku og okse, her ardes vårens første åker og sol og slange mønstrer bergflaten sammen med bemannede langskip. Her er seremonielle opptog med lurblåsere, dansere og falliske menn, samtidig som vogner, ryttere og vepnete krigere også gir glimt inn i en epoke som hører til det merkeligste i Nordens fortid.

Imidlertid kan en ikke se at dette rike og kjente stoff er blitt nyttet helt ut når det gjelder den drøftelse og diskusjon som har vært drevet nettopp angående karakteren og innholdet av vår bronsealderskultur. Således har forskningen i det store og hele vært innstilt på å undersøke, beskrive og datere de mange ristningsforekomster, samtidig som drøftelser av motivinnhold og tolkningsforsøk av billedgruppene religionshistoriske bakgrunn som rett og rimelig er, også har tatt en bred plass og fått en fruktbar behandling. Derimot er det mer sjeldent at man har trukket den fulle konsekvens av hva disse billedfeltene kan gi av opplysninger om tidens materielle kulturstandard. Stort sett kan man være fristet til å si at helleristningene har hatt lett for å bli løsrevet fra sin samtid og altfor ofte er de bare blitt betraktet som et fenomen for seg selv i stedet for å brukes som en rik og sikker kilde til opplysning også om bronsealderens materielle nivå. Dette ser en kanskje best når det gjelder

diskusjonen om den riktige tolkning av vår bronsealders egenart — der de tilsynelatende fattige 600 funn av bronser er blitt vurdert på forskjellig vis for å gi dekning for det kulturbilde man har ment må ha eksistert her hjemme i dette tidsrom. Her har relieffet tilsynelatende stått skarpt mot den funnrrike steinalder og man har stort sett trukket den rimelige konsekvens, at steinalderens kulturforhold i store deler av Norge også i denne tid har fortsatt temmelig uendret av de nye strømninger ute i Europa. Imidlertid er det nettopp her våre ristningsfelter bør og må bringes inn i bildet med hele den avgjørelsens tyngde som ligger i deres rikdom, åndelige innhold og ikke minst i deres gjengivelse av hva som var kjent og brukt av f. eks. husdyr, våpen og redskaper i de strøk der ristningene fins. Her er et stoff som rommer en rik sum av anelser.

Det bør stå som en temmelig sikker sak at de symboler, motiver og scener som ristningsfeltene er sammensatt av, dem har folk vært fortrolige med. Selv om de på helleristningene er fremstilt i en sammenheng av sterk kultisk karakter, synes denne kulturn å ha hatt en tydelig forbindelse med det daglige livs bruk og behov. Når vi på ristningene møter menn utstyrt med f. eks. øks, spyd eller hornete hjelmer, så er dette gjengivelser som avspeiler det folk ellers har hatt for øyet. Det samme gjelder skipet og hesten og andre husdyr. Disse ting er kulturelementer som har eksistert, ikke bare på ristningsflaten, men også i det daglige liv på distriktets gårder. Like godt som mye jordfunnet gods bør derfor helleristningenes motivgrupper kunne fortelle oss om den materielle standard som distriktet har hatt i den tiden ristningene er laget. Skulle man nemlig mer ensidig dømme etter oldfunnene, ville bygder som Borge og Skjeberg i Østfold med sine mange hundre ristningsfelter, på det nærmeste ha vært folketomme, mens de varierte ristningsbilder viser oss et miljø som knapt kan ha ligget på et vesentlig lavere plan enn det vi kjenner fra store deler av Europa på samme tid.

Til en viss grad har man trukket konsekvensen av hva bronsealderens billedflater vet å berette om tidens materielle kulturform. Jeg kan her nevne A. W. Brøggers' fremstilling av den nordiske bronsealder som

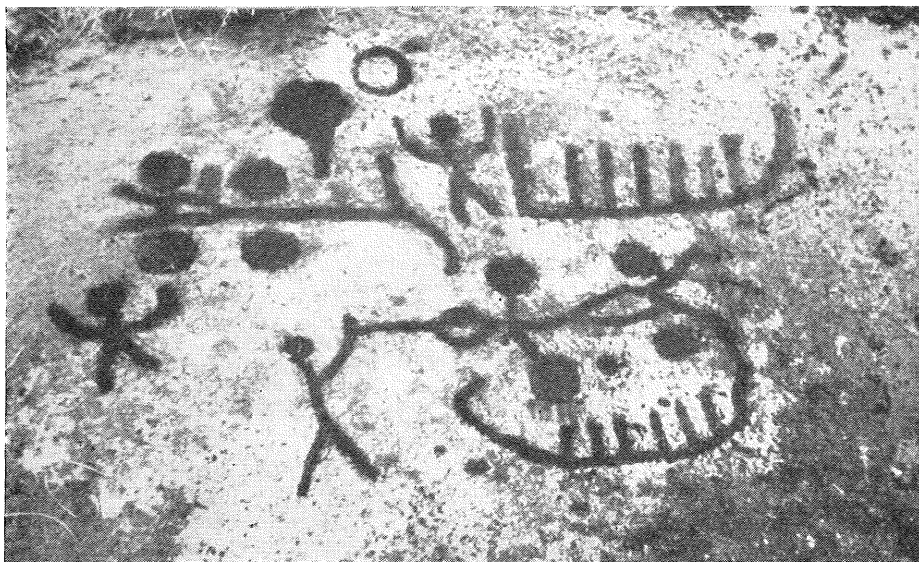

Fig. 1. Nedre Solberg, Skjeberg.

sjøfartens tidsrom, en fremstilling og påstand i det vesentlige inspirert av helleristningenes tallrike skjematiske, men typesikre skipsbilder der parallelliteten med Hjortspringbåten viser klart at de som har hugget disse bilder må ha hatt det virkelige livs båt daglig for øyet og ikke bare sjablonmessig fremstilt et kultskip. Enda tydeligere blir dette når det gjelder de mange ardsener på ristningsfeltene i Bohuslän². Her viser bildene tidens jordbruksstandard tydeligere enn mange funn ville ha klart det, og fremfor alt er figurene korrekte i sin fremstilling av de forskjellige ardyper, slik vi kjenner dem fra de danske myrfunn og fra våre egne arder fra senere tid.

Ikke nok med at vi via ristningene vil få et godt grunnlag til å bedømme et distrikts lokale kulturforhold — vi har dessuten i mange av disse motivene stoff av største verdi også langt ut over det lokale. Jeg har nevnt båten og arden, to fundamentale kulturprodukter, hvis forekomster på disse ristningene byr på arkeologisk materiale av største verdi, ikke bare i Norden, men i Nord-Europa i det hele. En kunne også nevne ristningenes

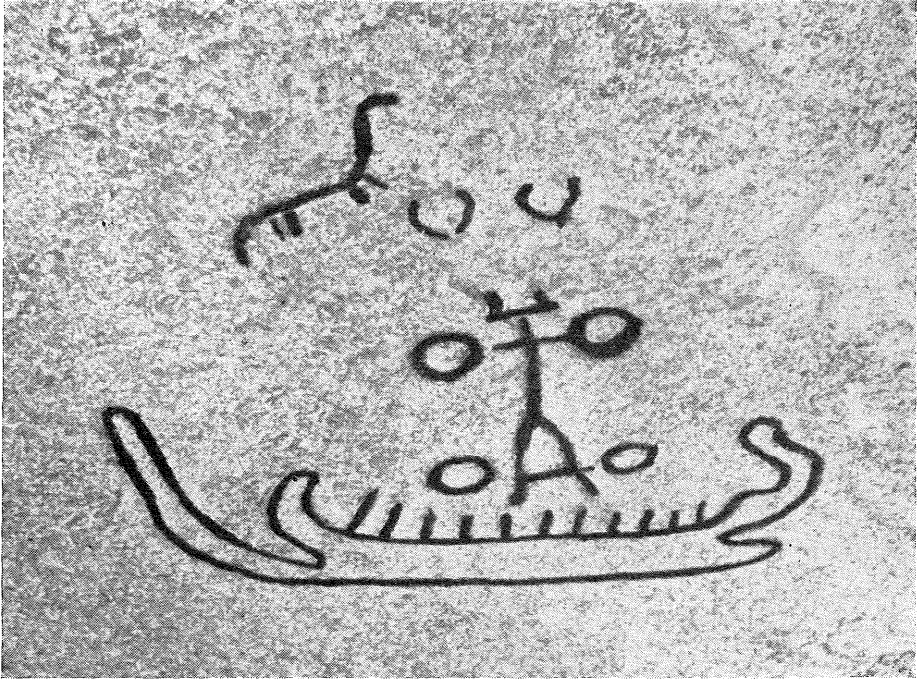

Fig. 2. Lille Borge, Borge.

tydelige rytterfigurer. De representerer vårt første og mer rike materiale til å bedømme forekomsten av tamhest og rytteri nord for Alpene. Imidlertid er det de kanskje enda mer betydningsfulle fremstillinger av vogner vi skal se mer inngående på. Så pass komplisert og særpreget som dette redskap er, gir etter min oppfatning vognscenene mer enn vanlig gode muligheter til å studere spørsmålet om kulturstandard og kontaktproblemer i deler av Norden i bronsealderen.

Jeg har innledningsvis streket under at ristningene for en stor del gjengir de ting folk daglig har hatt for øyet. Dette må ikke minst være aktuelt for vognfigurene; å avbilde en vogn — til og med i konstruktive detaljer i strøk hvor en slik aldri har vært kjent — er i seg selv ikke bare en urimelighet, men til og med en umulighet. Det vil således være nesten

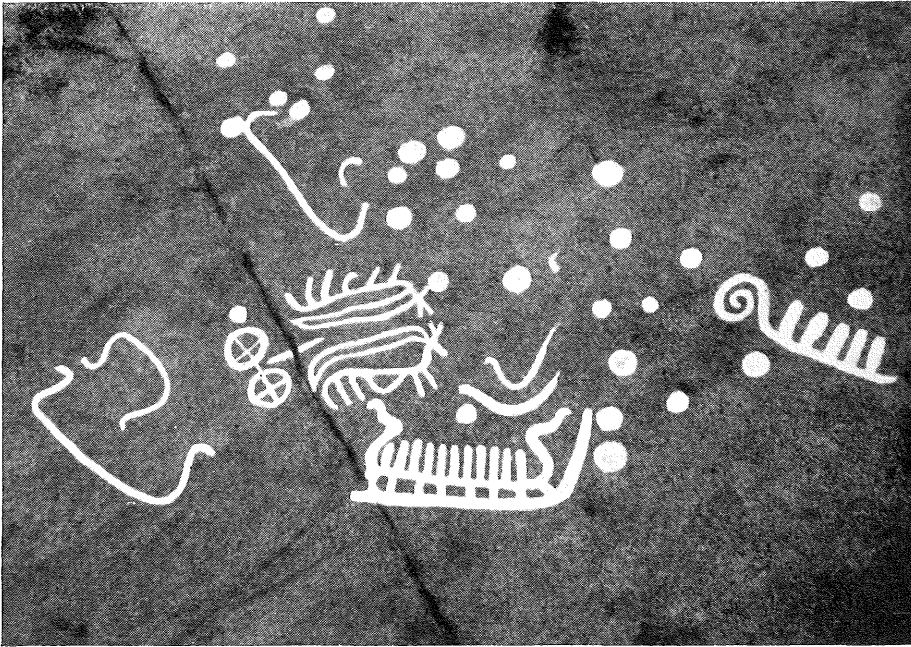

Fig. 3. Hauge i Skjeberg.

like unaturlig å tenke seg vognen benyttet som kultsymbol i strøk hvor den ikke var alminnelig kjent, som å tenke seg en ardkult i et område som ikke hadde pløyde åkrer.

Det er karakteristisk dette at vognen hos oss utelukkende er å finne på helleristingene i Østfold. Feltene her er nemlig langt rikere og mer varierte i motivkretsen enn det ellers er vanlig i Norge. Sammenhengen med de livfulle ristningene i Bohuslän er ganske klar. Mellom Glomma og Uddevalla har vi nemlig i alle deler å gjøre med en temmelig ensartet kulturprovins i bronsealderen — der Tanum danner det selvgitte sentrum.

Fra Østfold kjennes i alt 12 vognfigurer fordelt på ristningsfelter i Borge og Skjeberg, men her er god grunn til å vente flere funn, da de systematiske registreringer av bronsealderens billedfelter ennå ikke er avsluttet.

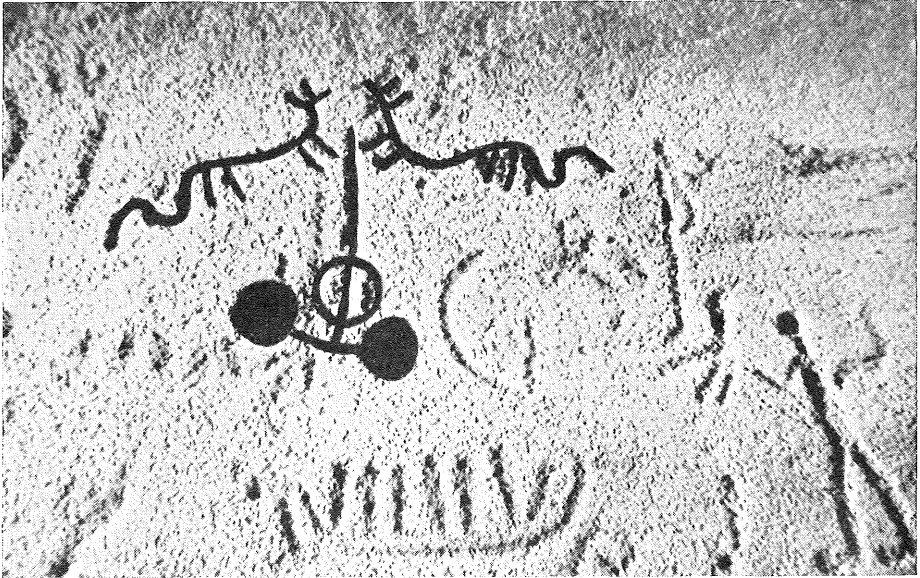

Fig. 4. Sannesund ved Sarpsborg.

Mest kjent er kanskje vognene fra *Nedre Solberg*³ i Skjeberg. (Fig. 1.) På rekke og rad, tett klemt mellom tidens øvrige symboler — skip og sol, mann og hest har vi her temmelig grovt hugget inn i granitten fire tunge transportkjerrer. Til tross for issprengning og grov linjeføring er det naturligst å tolke disse firehjuls kjøretøyer som det vi i dag vil kalle langvognen uten karm. De har etter alt å dømme vært utstyrt med *skivehjul*. På to av figurene er det tydelig at forbindelsen mellom for- og bakaksel er gaffelformet. En av vognene har dessuten gaffelformet drag. Dette er alt sammen detaljer som gjør oss ganske fortrolige med typen. Samme konstruksjon er nemlig kjent over store områder så vel fra bronsealder som fra vår egen tid.

Langt tydeligere er i alle deler firehjulsvognene fra ristningsfeltet på *Lille-Borge*⁴ i Borge. (Fig. 2.) I lignende omgivelser, hugget inn på skrånende svaberg i kanten av gammelt åkerland og spredt mellom skip, hester og tallrike andre figurer, møter vi her to oksetrukne vogner, begge

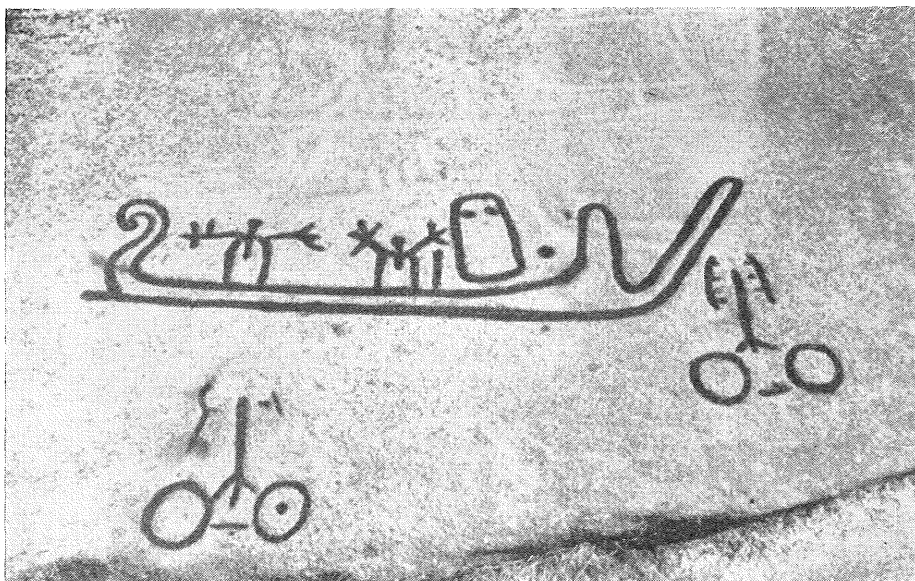

Fig. 5. Begby i Borge.

utstyrt med kraftig gaffelformet drag og understell. Vognenes trekkdyr er tydelig markert med store, krumme hornpar — to par for hver vogn.

Mens vi bak disse figurer må ha lov å se tidens tunge oksetrukne transportvogn, der styrken og bærekraften var mer avgjørende enn farten, møter vi en ganske annen vogntype på ristningsfelter fra *Sannesund*⁶ ved Sarpsborg (Fig. 4), *Hauge*⁶ i Skjeberg (Fig. 3) og *Begby*⁷ i Borge (Fig. 5). Her er det den langt lettere tohjulsvognen vi kan studere.

Ristningene varierer noe i form. Hvorvidt dette skyldes en virkelig typevariasjon, eller om det har sin årsak i vekslende fremstillingsevne hos ristningenes forskjellige mestre, er vanskelig å si. Hovedtypen er likevel klar. Enklest er den ene vognen fra Hauge. Den er rett og slett sammensatt av to fireekers hjul forbundet med aksling. Den har rett dragstang og er trukket av parhester utstyrt med lange tømmer. Hestene er til overmål fremstilt slik at ingen skulle være i tvil om kjønnets karakter; her er både hingst og hoppe. Sverre Marstrander⁸ som har undersøkt og beskrevet

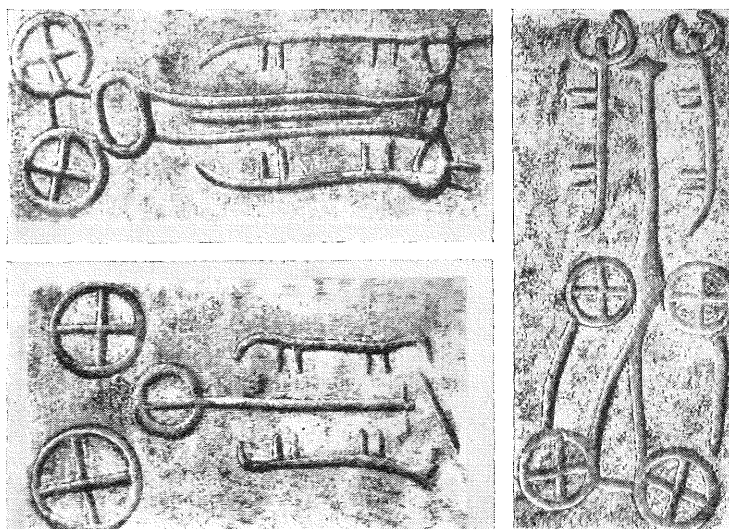

Fig. 6. Rished i Askum, Bohuslän.

ristningen, streker under at dette kjøretøy skal forestille en lettere krigs- eller veddeløpsvogn, en tanke som nok er riktig, men som med større kraft kan brukes når det gjelder ristningsvognene fra Sannesund og Begby, der bildene i alle detaljer viser fellestrekk med funn fra Mellom-Europa så vel som med Mykenetidens berømte kjøretøyer.

Vognen fra Sannesund vil kanskje i første omgang virke mest eiendommelig. Også denne trekkes av to hester som er plasert mer kunstferdig enn egentlig praktisk ved den rette dragstangens ende. Hjulene er hugget som groper — mulig er det at disse ikke har hatt eker. Skivehjul har som kjent vært i bruk helt inn i våre dager. Draget synes ikke å ha vært gaffelformet, men på selve stangen og noe *foran* akslingen er hugget en rund ring. Denne tilsynelatende urimelige eiendommelighet finnes imidlertid i presis samme utførelse og plasing på en rekke svenske ristningsbilder av tilsvarende kjøretøyer. Dette forhold synes å vise oss at vi ikke står overfor en tilfeldig typevariasjon. Sannsynlig er det derfor at denne ringen ganske enkelt må oppfattes som den plattformen kjørekaren

skulle stå på når han måtte manøvrere vogn og forspann i full fart. Selv om avstanden er i lengste laget, kan det likevel være grunn til å streke under at denne konstruksjonen, der de avgjørende drag består i at kjørekarens lille plattform er plassert på og over selve vogndraget slik at tyngdepunktet skulle falle foran tohjulssettet og aksling, først ble skapt i Eufrat-distriktet ved midten av annet årtusen f. Kr. f.⁹

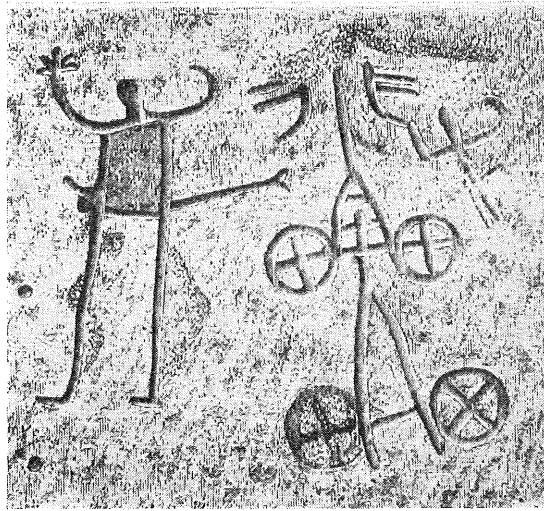

Fig. 7. Langöen, Tossene i Bohuslän.

For å vise den virkelige sammenhengen her og for å klargjøre en av de mest særpregete sider ved vår bronsealderkultur skal vi søke å se nærmere på dette eiendommelige forhold mellom periferi og sentrum — mellom Tigris og Glomma.

Hvor typesikre våre helleristningsvogner virkelig er, ser vi først når man trekker inn i bildet det betydelige materiale som fins på ristningsfeltene fra Bohuslän og Skåne. Dette stoff er vel kjent og ofte behandlet. Især har Gösta Berg¹⁰ og Andreas Oldeberg¹¹ vist at disse vognbilder er skapt som gjengivelser av virkelige bruksvogner, selv om de på billedflatene er hevet opp på et høyere kultisk plan.

Det kan for oss i denne sammenhengen være nok å vise noen få av disse bilder; variasjonene er nemlig aldri store.

Fra Rished i Askum, Bohuslän (Fig. 6), møter vi således på et større ristningsfelt spredt mellom skip og menn, så vel den tunge oksetrukne firehjuls kjerren som den lettere tohjulsvogn med hesteforspann. Den ene av disse lettvojnene er en ren parallell til vår vogn fra Sannesund — der

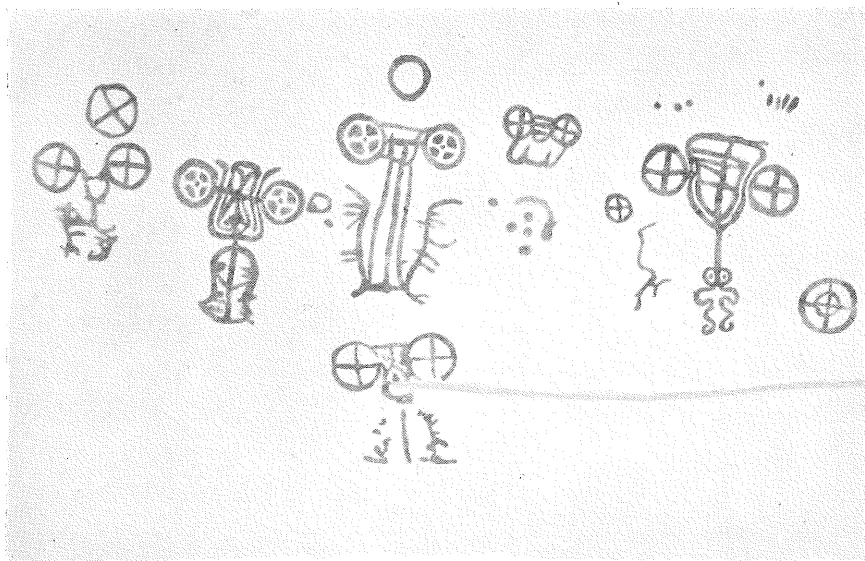
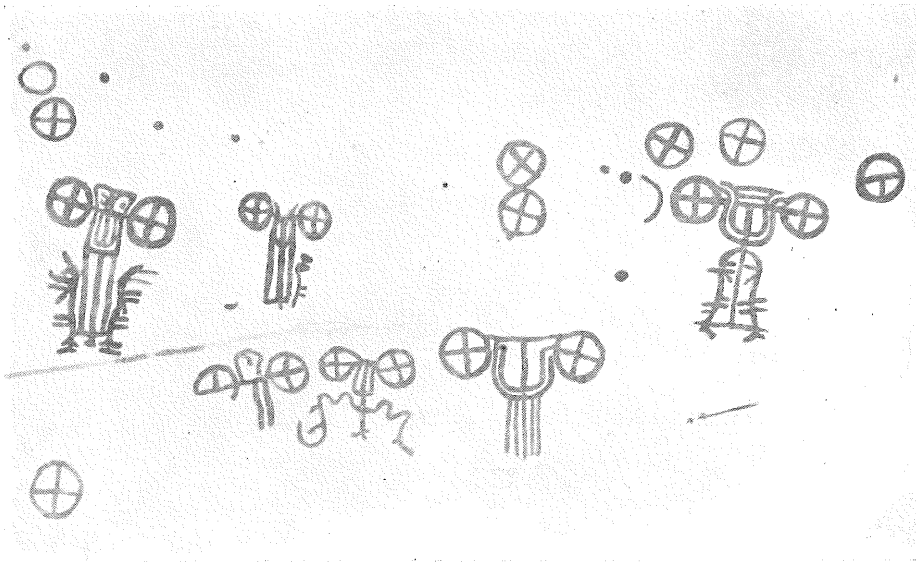

Fig. 8. Samling tohjulsvogner fra den

den runde plattformen plasert over den rette trekkstangen foran akslingen var de eiendommelige konstruksjonsdrag. Tungt og traust er ristningen hugget, men alle trekk er tydelige og utvilsomme. På samme ristningsfelt finnes dessuten en mer sammensatt variasjon av denne lette vogntype — men hovedtrekkene er likevel de samme.

Firehjulsvognen viser også slående likhet med våre fra Østfold. Trekkdyrenes hornete hoder, vogndrag og den kløftete forbindelse mellom hjulparene, er alt sammen ting vi har lært å kjenne fra Lille-Borge og Solberg. Disse hoveddrag ved oksekjerren kommer kanskje enda tydeligere fram på en ristning fra Langön, Tossene i Bohuslän. (Fig. 7.) Her er dragstangen gaffelformet, og forbindelsen mellom for- og bak-aksel er også kløftet.

Vi kunne lett finne flere eksempler på slike vogner fra Bohuslänns rike helleristningsverden. Færre og mindre mangfoldig enn *skipet* inntar vognene likevel en sentral plass sammen med *pløyescenene*. Disse

kjente helleristning på Fränarp i Gryt, Skåne.

tre sentrale kulturprodukter ville ellers vært ukjente begreper i vår viden om tidens og stedets kulturhistorie uten denne mangfoldige ristningskunst.

Rikest er likevel vognen representert på et felt på Fränarp i Gryt, Skåne. (Fig. 8.) Her har vi således en variert blanding av i alt 12 tohjuls-vogner. Noen er knapt ferdighugget eller bare antydnet, andre mangler forspann, men de beste er tydelig hugget og mer variert utformet enn dem vi kjenner fra grensetraktens ristningsfelter. Forspannet er parhester spent for den rette dragstang. Kjørekarens plattform er alltid plasert slik at tyngden faller over eller like foran akslingen. På flere av bildene synes også vognkarmen å være antydnet — slik vi kjenner den fra samme tid i sørligere strøk der kildene er rikere og mer fortellende i detaljene.

Vel så tydelig kommer den lette stridsvognen til sin rett på de kjente ristningene fra Villfara og Kivik i Skåne. Kivikgravens berømte stridsvogn (Fig. 9) inntar en spesiell stilling. Her har vi ikke bare vognen og

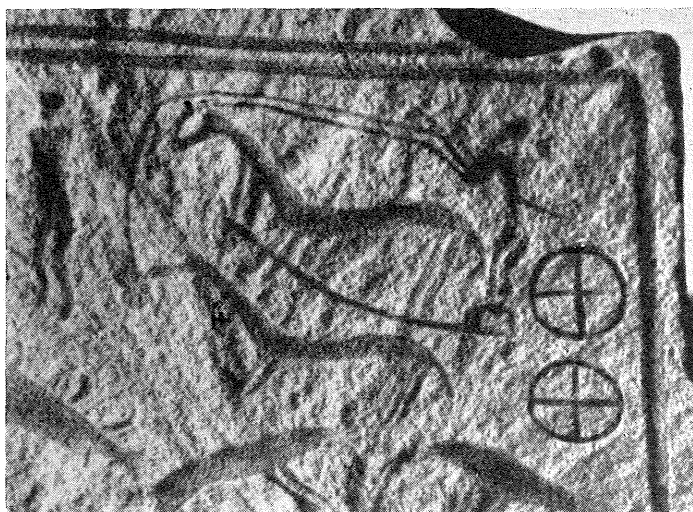

Fig. 9. Kivik i Skåne.

parhestene spent for dragstangens åk — men vi møter dessuten kjørekaren stående på sin lille plattform foran de firekete hjul. Vognen er den samme kjente, men kjørekaren som tøyler sine hester og selve det perspektiv ristningen er hugget i, danner nye trekk. Ristningens plasing i det gravmørke kammer og den merkelige sammenstilling av opptog og geometriske mønstre, bringer oss dessuten inn i en annen del av den forunderlige verden vi kjenner fra jordbruksristningene, der vann og sol og ikke gravens mørke danner rammen.

Vi skal imidlertid ikke hefte oss ved disse i og for seg vesentlige forhold. Derimot kan vi ha større grunn i denne sammenhengen til å streke under det kronologiske holdepunkt Kivikgraven synes å gi. Mens de øvrige ristningene enten er udaterbare eller forholdsvis sene i vår nordiske bronsealder, synes Kivikmonumentet å skrive seg fra en noe tidligere epoke — nemlig overgangen fra eldre til yngre bronsealder. Vi får altså her som et viktig moment at i det minste så pass tidlig har tohjuls vogn og vognkult vært kjent i Norden — og allerede på denne tid møter vi vognen i samme form som den kjennes fra sydlige kultursentrer, og rammen om-

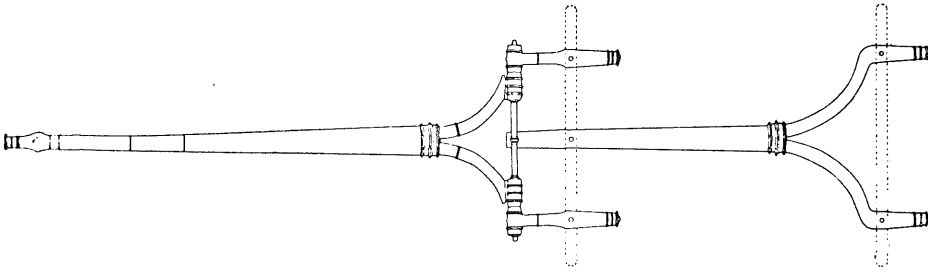

Fig. 10. Rekonstruksjon av Dejbjergvognens understell. (Etter Ole Klindt-Jensen.)

kring den er også den samme — fyrstegrav og kultiske opptog. Ser vi Kivikgraven i sammenheng med de øvrige vognristninger og helleristningsbilder, får vi således i en utkant av tidens verden, gjengitt i stivnet form kanskje, men likevel tydelig de samme »stridsvogner med fyrige hester« side om side med de samme »stavnhøye snekker« som Homer besynger ved tidens kultursentrum.

Man har lenge vist til klassiske kilder for å finne forklarende paralleller til helleristningenes religiøse innhold. Det er like klart at vi for en stor del må utenfor Norden for å finne den materielle bakgrunn for de figurer vi møter i denne ristningsverden. Når det gjelder ardbildene og ardkulten har man således søkt til Mellom-Europa og Middelhavslandene som opphavssted. En lignende vei synes vi å måtte gå for å finne spredningssentret til helleristningenes vognformer og deres materielle og kultiske bakgrunn.

Alle som har arbeidet med de mange og eiendommelige problemer som knytter seg til vognene i eldre tider, har vært enige om at helleristningenes vognbilder gjengir virkelige forbilder — et utgangspunkt vi såvidt har streket under i det foregående, med støtte i Gösta Bergs og Oldebergs undersøkelser. En kunne lett vise til flere paralleller, og da disse eksempler klarere gir oss selve kjerneproblemene, skal vi i korte trekk ta for oss en håndfull funn fra forskjellige områder.

Den mest nærliggende parallell om ikke i tid, så dog i rom, er de berømte vognfunn fra Dejbjerg nær Ringkøbing i Jylland.¹² Vi har her for oss vogner fra førromersk tid — etter alt å dømme ofret på lignende vis

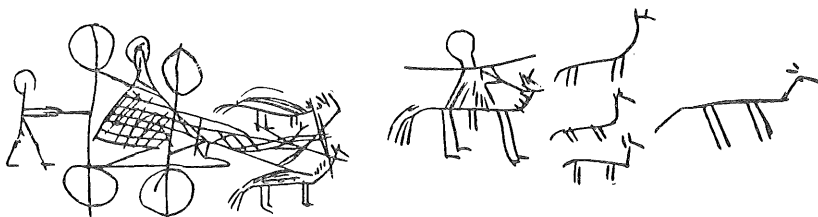

Fig. 11. Urnetegning fra Ødenburg i Ungarn.

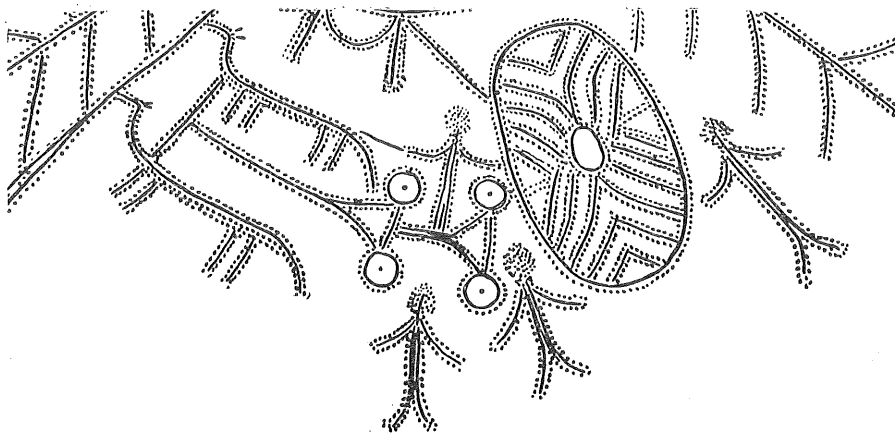

Fig. 12. Figurtegnning på urne fra Grabau i Pommern.

som de mange myrfunne pløyeredskaper fra Danmarks oldtid. Viser dette sakrale trekk mot en lignende tankegang som helleristningene gir uttrykk for, blir likevel den typemessige likhet større, slik den kommer fram på Ole Klindt-Jensens rekonstruksjonsforsøk. Tar vi vekk det rike utstyr og vognkarmen, blir understellet det samme som vi har møtt på en rekke av våre ristninger. (Fig. 10.) Klindt-Jensen streker under at vognen er et fremmed stykke med klart opphav i keltisk vognkunst, og han viser at denne høyt utviklede kunst må ha hatt sin bakgrunn i Hallstatt-tidens kulturverden. Han hevder ellers¹³ — på samme måte som vi har gjort det med helleristningenes vogner — at Dejbjergvognen primært må betraktes som en bruksvogn som sekundært har havnet i kultens tjeneste. Parallellen med ard — og ardkult — i myrfunn og på helleristningene er således slående, et trekk det kan være grunn til å merke seg for å forstå

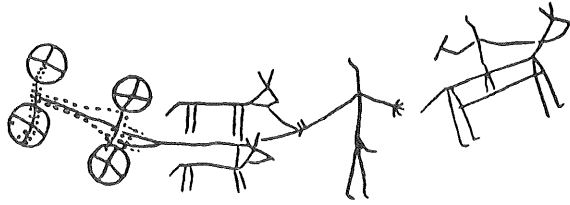

Fig. 13. Vogn og rytter-figur risset inn på en urne fra Darslub i Polen.

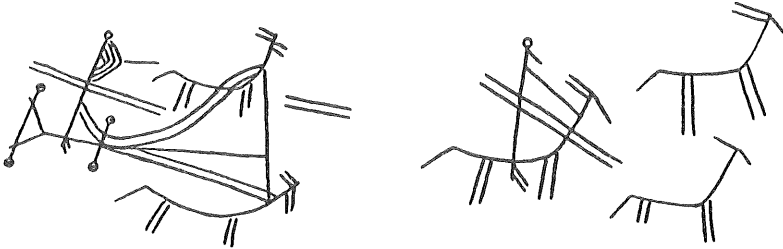

Fig. 14. Tegning på urne fra Wittkau i Polen.

hvor kort steget er mellom et redskap brukt i det daglige strev og det samme redskap anvendt i religionens tjeneste.

Det fins flere spor etter vogner fra Danmarks keltertid. Bortsett fra at disse, på lignende måte som funn av velbygde veier¹⁴ fra samme tid, viser oss at det har vært behov og anvendelse for hjuldoning her og på denne tiden, sier ikke dette materiale oss noe om typen, men de peker mot det samme opphav i den rike keltiske kulturkrets der vogner og vogngraver har hørt med til de mer fyrstebetonte gravers mangfoldige utstyr. I en mengde keltiske, italienske, trakiske og skytiske graver finner vi således vognen — ikke minst firehjulsvognen. Denne skikken med rike vogngraver synes å bli vanlig i deler av Mellom-Europa under den senere delen av Hallstatt-tiden. I løpet av neste periode — La Tène — blir dette særdrag i gravkulten enda mer utbredt. Nå får vi dessuten fra disse rikmannsgraver kjennskap til den lette tohjulsvognen. Imidlertid ligger det i sakens natur at disse gravvogner i de aller fleste tilfelle er ytterst fragmentarisk bevart. Funnene har likevel sin store verdi som målestokk for vognens virkelige betydning over vidtspredte områder også i Europa i

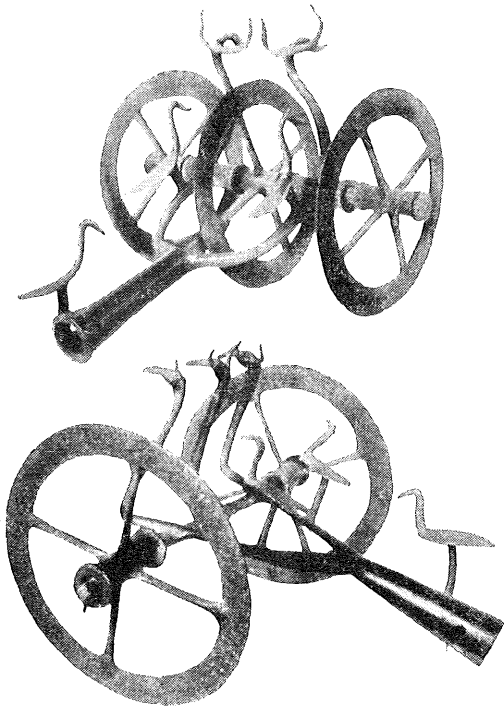

Fig. 15. To miniatyrvogner fra Hallstatt-tid funnet ved Burg nær Spree i Øst-Tyskland.

Hallstatt-tid i Øst-Tyskland og Polen. (Fig. 12—14.) Disse er særmerkte i første rekke ved en enkel, men meget fortellende figurornering av mennesker og husdyr. Tegningene er til dels gruppert i hele opptog, der firehjulsvogn og rytter gjerne er faste ledd. Vognene trekkes av hesteforspann, og på flere av tegningene er kjørekaren også på plass. Der hvor bildene er utført med noe større tydelighet, synes det å stå klart at vi har for oss precis samme vognform som den vi kjenner fra våre egne helleristninger. Kronologisk, kulturelt og geografisk beveger vi os; da også her i et område som nettopp på denne tiden var det aller viktigste kontaktstrøk mel'om Norden og Kontinentet i yngre bronsealder. Dette forhold blir dessuten understreket ved en annen funngruppe. Med forankring i samme tid og i denne tidens forestillingsverden, finner vi nemlig i disse østtysk-

den tidligste jernalderen. Bare fra et begrenset område som Champagne-Marne kjennes således ikke mindre enn 50 vogner fra La Tène-tiden¹⁵. Med disse mange og rike vogngraver i minne blir det gamle ord om at på »kjøretøyet skal storfolk kjennes«, en virkelig sannhet. Tanken er dessuten nærliggende — slik den også tidligere er blitt hevdet bl. a. av Oscar Almgren¹⁶ — at disse gravvognene har vært ment til bruk for den døde på hans siste reise.

Denne forestillingen om dødsreisen er det mulig vi skimter bak en eiendommelig gruppe »ansiktturner« fra sen

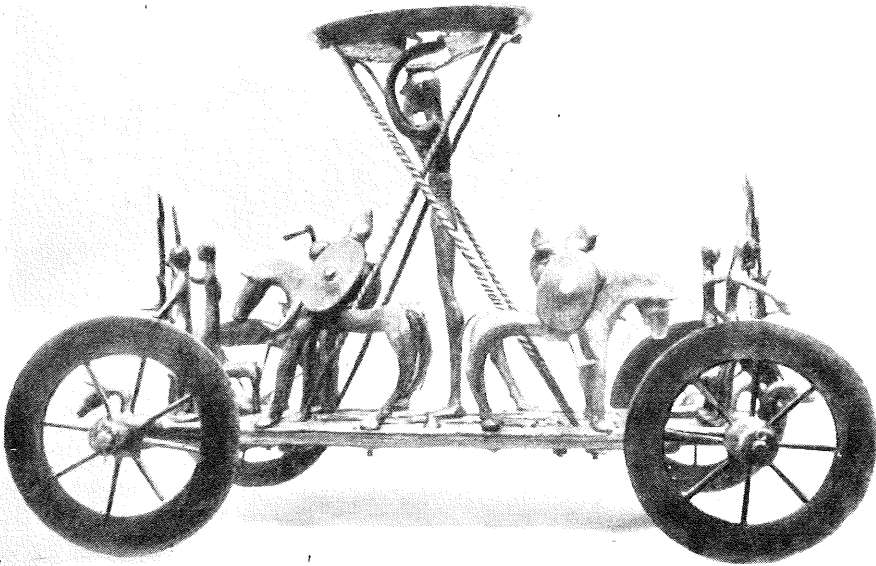

Fig. 16. Strettweg-vognen.

polske distrikter nok en funngruppe som føyer flere trekk til forståelsen av Hallstatt-tidens vogntyper og vognkult¹⁷. Det dreier seg om en samling små modellvogner av bronse, i alt 7. (Fig. 15.) Flere av disse elegante småvognene viser den samme konstruksjon som vi har gjengitt på mange av de svensk-norske helleristninger. Modellenes utstyr av sterkt stiliserte oksehoder og fuglenebb gir oss ikke bare den kulturelle, men også tidsmessige rammen. På ny knyttes det idémessige innhold i våre helleristninger ved mellomledd til tidens mer sentrale mellomeuropeiske distrikter.

I disse kjerneområder mangler vi da heller ikke stoff til belysning av dette problem. Det er liten grunn til å trekke fram det hele i denne oversikten. Vi skal bare kort se på noen av de mest sentrale funn.

Som sidestykker til ansiktsurnenes figurkrot kan vi i første rekke ikke unnlate å vise til tegningene på et par pottefragmenter fra de kjente ungarske Ødenburg-funn¹⁸. Likheten er her så slående at det knapt kan

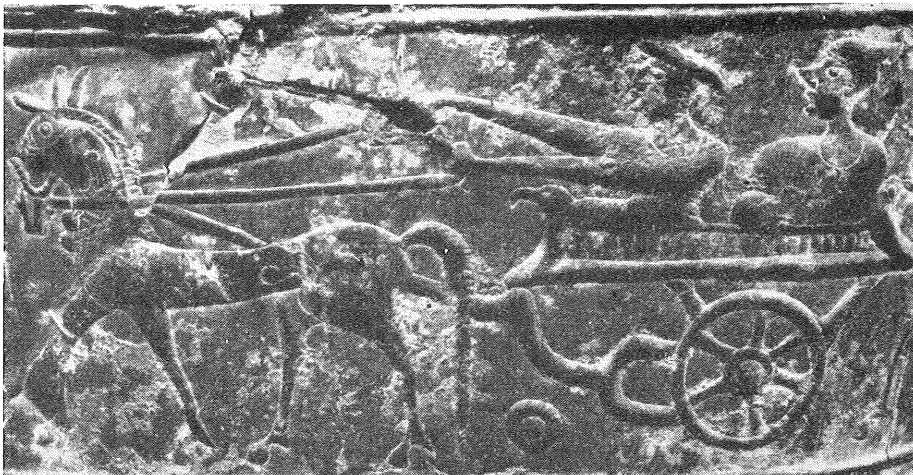

Fig. 17. Vognscener fra Vase-situlaen,

være tvil om at vi har for oss produkter med dype røtter i den samme forestillingsverden. Vilkarlig, men likevel ganske tydelig er det også her risset inn i lergodset en rekke tegninger. (Fig. 11.) I to tilfelle består tegningene av opptog med firehjulsvogner. Begge har forspann av hester og er utstyrt med kløftet vognstang. Her er ellers merkelige kvinnefigurer, kjempende menn, spydvepnete ryttere og flokker med kveg og andre dyr.

Det er blitt hevdet at disse fremstillinger skal forestille scener fra gravfester der likvognen har inntatt en sentral og selvsagt plass¹⁹. Andre tolkninger går ut på at figurkrotet heller er et ledd i en fruktbarhetsmagi og gjengir opptog med kjøring av helligdommer rundt åker og eng²⁰. Hvorom allting er — idémessig skimter vi i alle fall en sammenheng både med Hallstatt-tidens rike vogngraver og våre egne helleristningsbilder.

I selve sentret for denne forestillingskrets står de merkelige vognfunn fra Frögg²¹ og Strettweg²². Begge er kultvogner fra rike graver. Især gir Strettweg-vognens merkelige figuroppstilling et blick inn i en åndsverden av samme forunderlige karakter som den vi kjenner fra våre hjemlige

nær Ljubljana i Slovenia.

helleristninger. (Fig. 16.) Begge deler er produkter skapt i samme tids tankegang og symbolspråk.

Et bedre illustrasjonsmateriale for selve bruksvognens form har vi imidlertid fra en rekke fremstillinger på bronsesitulaer med opphav i romersk-illyrisk område, samtidig som vi også med disse beveger oss i en verden der de kultiske handlinger har dannet midtpunktet sammen med en aristokratisk inndeling av samfunnet.

Disse forhold kommer kanskje klarest fram på en situla fra Vace nær Ljubljana i Slovenia²⁹. Den er 24 cm høy og er prydet med tre rike, rundtløpende figurfelter. Disse feltene er sammensatt av en rekke scener gjengitt med tydelige og detaljrike trekk. Her er rytteropptog og her er merkelige langnebbete fugler sammen med slanke rådyr og forunderlige firfotete fabelvesener. Størst i sin merkelighet er kanskje de mer kultisk betonte bildene, der vi møter nakne slåsskjemper, ofringer og måltids-seremonier hvor heller ikke fyrsten med scepter og musikanter mangler. For oss er imidlertid de to meget tydelige vognfigurene av størst interesse. (Fig. 17.) Begge er tohjulsvogner, men av noe forskjellig karakter.

Fig. 18. Gresk vasetegning.

Den ene er en lett stridsvogn trukket av parhester som tøyles av en stående kjørekare. Vognkarmen er plassert over og litt foran akslingen, og bak kjørekaren står en mann som klamrer seg til karmkanten. Selve vognstangen er kraftig og gaffelformet, en konstruktiv detalj som ellers kommer best fram på den andre vognfiguren, som også forestiller en hestetrukket tohjulsvogn. Denne er imidlertid større og er utstyrt med en mer romslig vognkasse der kjørekaren er plassert foran en kvinne.

Vi skal ikke gi oss i kast med noen tolkning av figurfrisenes meningsinnhold — derimot kan det være grunn til å minne om at vi også her, så vel idémessig

som motivmessig, synes å bevege oss i den samme verden vi tidligere har fått gløtt inn i, og fremfor alt viser vognformer og vognens sentrale stilling i de rike billedfelter samme trekk som vi tidligere er blitt fortrolig med i europeisk bronsealder og tidlig jernalder.

Hvorvidt Hallstatt-tidens vognformer og de strategiske og kultiske forhold som er knyttet til bruken av vogn, skyldes impulser fra hellenske og italienske kulturområder, eller om vi også på disse felt kan spore lån eller mer direkte påvirkninger fra østlige steppfolk, spiller i og for seg mindre rolle i denne sammenhengen. Likevel vil det være av verdi å gi et lite innblikk i bruken av vogner og vognformene der hvor vi finner de rikeste kildene — nemlig i det gamle Hellas, i Egypt og i landene mellom Eufrat og Tigris.

Vognens kolossale betydning i hverdag og fest — i strid, i død og kult møter vi kanskje klarere enn noe annet sted i Homers Iliaden. Her lærer vi i detaljer ikke bare hvorledes de lette vogner ble brukt i hissig strid og

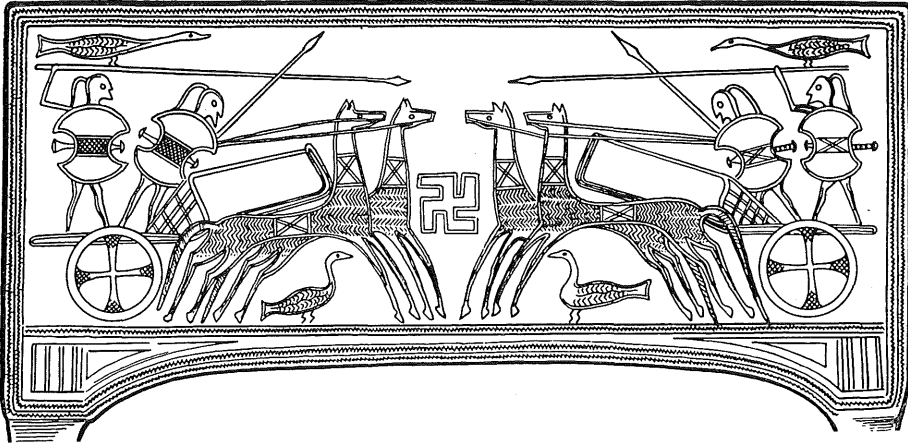

Fig. 19. Gresk fibula fra Sparta? (Nå i museet i Louvre.)

skarpe veddeløp, men dessuten har vi de mest nøyaktige beskrivelser av de forskjellige vogntypers form og størrelse, og vi lærer ikke minst å kjenne hvorledes hestene ble spent for dragstang med brystrem og bukjord. Det ypperste av alt for guder og menn var å mestre kampens taktikk med raske anfall og skyndsom flukt ved hjelp av vognkjørerens lette doning og fyrige forspann.

Like levende og med nitid nøyaktighet finner vi de samme opptog, veddeløp og kampscener til vogns på tallrike billedframstillinger i forskjellige faser av gresk kunst. (Fig. 18 og 19.) Især kan mange av de praktfulle vasetegningene stå som rene bruksanvisninger på hvordan de vekslende vognformer skulle se ut, hvorledes de skulle anvendes, og fremfor alt får vi her et inntrykk av hvilken kolossal rolle vognen spilte hos guder og mennesker i den greske forestillingsverden ved vår egen bronsealders slutningstid.

I første rekke møter vi den lette tohjulsvogn trukket av to hester spent for en til dels sterkt bøyd vognstang. Hjulene har fire eker, og den lille vognkassen er bygd direkte på vognstangen. Vognkarmen er gjerne utført i et smekkert flettverk. Bemanningen består som oftest av to menn,

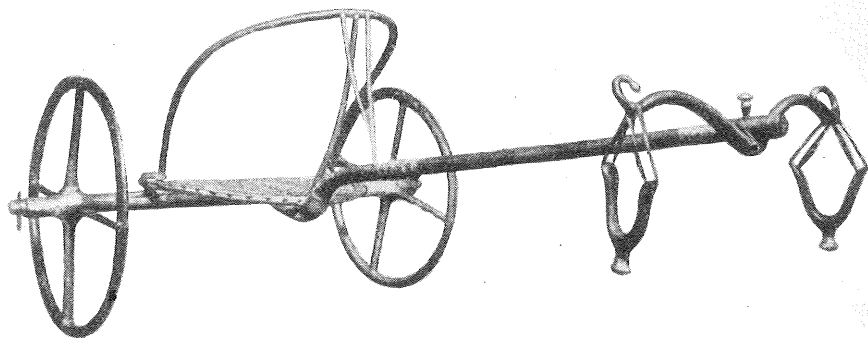

Fig. 20. Egyptisk stridsvogn fra Theben.

en kjørekar og en spydvepnet kriger — bare i veddeløpsscener står kjørekaren alene i vognkarmen.

Vender vi oss etter dette korte streiftog i et rikt materiale fra gresk oldtid over mot Egypts merkelige funnverden, vil vi også her lett finne opplysninger som kan kalle på interesse selv i denne mer spesielle sammenhengen. Vi skal imidlertid nøye oss med et par utfyllende iakttagelser.

Først med en tid som faller senere enn 2000 f. Kr. finner vi de tidligste spor etter bruk av vogn i Egypt²⁴. Det synes her som det knapt kan herske tvil om at vi i dette tilfelle står overfor impulser med opphav i traktene mellom Eufrat og Tigris.

Mens vi som oftest er avhengig av bilder, små modeller eller i beste fall bruddstykker av virkelige vogner, har vi imidlertid i en grav fra Theben (1500 f. Kr.) en hel og velbevart vogn der selv de minste detaljer lar seg studere med største nøyaktighet.²⁵ (Fig 20.) Vognen er sammensatt av to firekete hjul, aksling, nav, plattform med bueskarm, vognstang og åk. Hjulene har en høyde på 1.10 m, vognstangen er 2.50 m lang. Den er solid og kløftet. Dette er med andre ord et usedvanlig velformet og smekkert kjøretøy, og *vi kan ha grunn til å merke oss at konstruksjonen i hovedtrekkene er presis den samme som vi har lært å kjenne fra våre egne ristninger.*

Funnet forteller oss dessuten en god del mer. Således er vognen forarbeidet bl. a. av ask, alm, bøk og til surringer er brukt bjørkebast. Det er som et viktig moment blitt fremhevet at disse treslag ikke har vokset i Egypt på denne tiden. Man har derfor trukket den slutning at vognen er et fremmed stykke, innført sannsynligvis fra områder ved Kaukasus, der man har hatt sørgrensen for disse lauvtrær. Dette får imidlertid være som det vil, men slik omtrent kan noen av de vogner ha sett ut, som i grovere form er gjengitt på våre nordiske ristningsfelter.

Det er med styrke blitt hevdet at vi hos høykulturene ved Euftrat-Tigris har spredningssentret så vel for den tunge firehjuls transportkjerren som for den lette tohjulsvognen²⁶. Her fins uten tvil et overveldende materiale å øse av. Det er åpenbart at firehjulsvognen er eldst, men det er den lettere stas- og stridsvognen som byr på opplysninger av mer avgjørende interesse. Man har nemlig her så vel arkeologisk som språklig ment å kunne vise at det fins grunnlag for en inndeling av stoffet i to utviklingsfaser²⁷. Den eldste typen har hatt skivehjul, og vognkarmen er plasert *på* selve akslingen. Den yngre gruppen har hatt *eker*, og tyngdepunktet for vognkarmen er blitt skjøvet framover, til noe *foran* selve akslingen. Den eldste type er blitt trukket av muldyr eller esel, mens man i den yngre fasen har anvendt hesten som trekkdyr. Mellom disse to faller så en overgangstid (ca. 16. årh.) med firekete hjul og hvor vognkarmens tyngdepunkt er lagt oppå selve akslingen. Er dette riktig, kan det være god grunn for oss til å streke under at det synes å være vogner av den mellomste og yngste fasen vi har å gjøre med i det europeiske materiale. Dette synes igjen å føre til den logiske konsekvens at *vi må utelukke steinalderen som det tidsrom da i det minste den hestetrukne tohjulsvogn kan ha blitt spredt over vidstrakte områder av kontinentet og i Norden.*

Et annet forhold som det rike materiale fra landene mellom Euftrat og Tigris synes å vise, er at først ved midten av annet årtusen f. Kr. får vognen sin store verdi i krigføringen. Den finske forsker Salonen²⁸ har ment å finne at dette er et felles forhold som gjelder hele den daværende kultur-

verden. »So bieten uns neben Vorderasien auch Alteuropa und sogar der ferne Osten um die Mitte des 2. Jahrtausends das gleiche Bild, das vom Vollzug einer politischen Umwälzung grossen Ausmasses zeugt. Zum ersten Male wird die Schnelligkeit zum entscheidenden Faktor im Kampf gemacht.« Det kan med dette som utgangspunkt være fristende å spørre om de mange og rike spor etter vogner og vognkult også nord om Alpene i bronsealder—tidlig jernalder skyldes strømninger med opphav i disse omfattende politiske og militære omveltninger?

Vi er nå kommet til veis ende med vår lille sammenstilling av et merkelig materiale. Selvsagt gjør ikke denne oversikten krav på å være fullstendig — heller ikke gjør den krav på å bidra til opplysning om nye funn og former. Vi kunne dessuten med god grunn trekke inn i sammenhengen vognfunn fra vestligere strøk av Europa, like gjerne som vi kunne følge emnet over til de russiske stepper og til Kinas store vidder. Dette har imidlertid i denne sammenhengen mindre hensikt. Det som alt er fremført, burde i seg selv være nok til å vise oss en kulturell og kronologisk sammenheng over store områder; selv om veien er lang, blir likevel tiden kort mellom Kivikgravens vogntegning og denne vognformens utvikling og spredning få hundreår tidligere i landene mellom Eufrat og Tigris. Der vi møter vognene i bruksliv og kultus, er situasjonen om lag den samme og formene like. Kulturelt plasert i en ren metalltid og bundet til en utpreget aristokratisk samfunnsstruktur og ofte med en sterk tilknytning til døds kult og fruktbarhetsmagi — i dette miljø er det vi treffer vognen enten det nå er i Østens høykulturer, hos de hellenske heltekonger, hos bronsealderens og Hallstatt-tidens småfyrster i Mellom-Europa, eller hos den tidligste metalltids stormenn ved de nordiske kyster.

Tanken er tidligere såvidt blitt streifet om denne spredning i løpet av et forholdsvis kort tidsrom av et så pass sammensatt redskap og den spesielle forestillingsverden det er knyttet til, skyldes kulturpåvirkninger av fredelig art, eller om disse ting har sin virkelige bakgrunn i mer krigersk betonte folkevandringer og erobringstog. Salonens konklusjon tyder på at denne siste tanken ikke har vært ham fremmed. Især har Childe vært beskjeftiget

med dette problem, og hans dateringer og fargerike tolkning har på mange måter bidratt til å gi oss et nytt og mer dramatisk bilde av visse forhold i Europas tidlige metalltid.

Han mener at det foreliggende funnstoff er fullt bærekraftig når det gjelder å stille opp en gyldig tidstavle, og spredningen i tid og rom, hevder han, må ha hatt om lag dette forløp.²⁹ Kjøretøyer på hjul kan tidligst tidfestes til landet mellom Euftrat og Tigris år $3000 \pm$, i Indusdalen til år $2500 \pm$. På sentral-russiske stepper blir dateringen den samme, mens den blir 300 år senere når det gjelder Nord-Syria og Øvre Euftrat. På Kreta og de sentrale strøk av Lille-Asia settes tiden for de første vognfunn til år 1900 ± 100 år. I Hellas er den kjent år 1550 ± 100 , i Sør-Russland fins den om lag til samme tid, år 1400 ± 200 . I Nord-Italia settes de tidligste vognfunn til år 1100 ± 200 . I Sentral- og Nord-Europa fins de til om lag samme tid, år 1000 ± 200 . Derimot kjennes de første vogner betraktelig senere på De britiske øyer — år 500 ± 100 .

Disse dateringer som Childe har gitt, virker på mange måter sene, men går man materialet grundig igjennom, fins det ikke bevis for noen betydelig endring av denne kronologiske grense, dette under forutsetning av at man på samme vis som Childe³⁰ finner å kunne avskrive den tidlige datering til yngre steinalder som S. Müller og Brøndsted har gitt for to mosefunne hjul fra Danmark (Dystrup og Tyndbæk). Oldebergs³¹ tolkning og tidlige datering av et myrfunn fra Skåne synes også å være så pass hypotetisk at man vanskelig kan benytte det som bevis hverken i den ene eller annen retning.

Selv om funn mangler, fins det selvsagt en teoretisk mulighet for at vognen *kan* ha vært anvendt i tidligere tidsrom enn de som er antydnet — et forhold som Childe heller ikke ser bort fra. Imidlertid finner han at velbygde hjuldoninger ikke passer inn i det bilde vi kan danne oss av forholdene i Europas steinalder. Heller ikke finner han noe teknisk grunnlag for at man kunne make å skape et så pass komplisert produkt som et hjul med steinalderens redskapsforråd: »I do not know how you could make a wheel without a saw, and saws must be made of metal«³² er et av hans

argumenter, og han konkluderer med at hverken en svenske eller en danske kunne makte å bygge så mye som en oksekjerre med sine flint-økser. Til dette kan man imidlertid innvende at man meget vel kjenner forhistorisk hjulmakeri bl. a. fra Egypt, der sagen absolutt ikke utgjorde noe nødvendig redskap³³. Han trekker likevel den slutning av sine synsmåter at hvis man forutsetter at indo-europeerne hadde hestetrukne stridsvogner, finner man ingen plass for disse folk i vår yngre steinalder. Først med en høyere utviklet bronsealderkultur fins det tekniske og økonomiske muligheter for fremstilling og bruk av vogner i Nord-Europa, og det er nettopp nå at de tidligste funn og de første kilder dukker opp i disse strøk — et forhold som Childe ikke unnlater å gi en sterk understrekning. Først nå mener han at det fins sikrere arkeologiske argumenter for at indoeuropeiske grupper har nådd Sentral- og Mellom-Europa.

Rik tilgang på metall, der bronzen brukes også til andre ting enn våpen — faste og solide boplasser som ofte har vært befestet, er det bilde vi kan danne oss av forholdene i de mer sentrale deler av Europa i fremskreden bronsealder. I et slikt rikt og nyansert miljø, og med bakgrunn i de transportmessige og strategiske muligheter som kjennskapet til vognen skapte, er det fristende med Childe å se denne tiden som moden for større erobringer og omveltninger. Rent arkeologisk vet vi da også at senere bronsealder virkelig har vært preget av uro og ekspansiv virksomhet av visse grupper.

»Now the horse-drawn war-chariot and the cut- and thrust sword would provide the weapons wherewith small groups of pastoralists might establish themselves as a ruling class and impose their burial rites and their language on other populations on wide areas«.³⁴

Det kan for oss kanskje være vanskelig å følge Childe i hans raske og besnærende konklusjoner, som bryter helt med mange av de teorier som etter hvert er i ferd med å få dogmets form og karakter i skandinavisk arkeologi. Godtar vi Childes argumenter, må vi således avskrive strids-øksekulturenes betydning som indo-europeiserende faktor, og vi må tvert om søke til bronsealderen for å finne de begivenheter som man tidligere

har ment var skjedd mer enn tusen år før. Childe kvier seg da heller ikke for å vise til at vi selv i Danmarks bronsealder finner påvirkninger bl. a. fra Lausitzerkulturens gravskikker som kan tyde på at man også her er blitt influert av de nye signaler ute i Europa.

»It is possible, therefore, that Urnfield chieftains from Central Europe did reach the Baltic. If so, it is important to note that the celebrated grave at Kivik belongs to Montelius III. It contains the earliest representation of war Chariot in temperate Europe.«³⁵

Denne omfattende prosess som skal ha foregått i Europa under bronsealderen, ser Childe i nøye sammenheng med spredningen av rytteri og utviklingen av metallvåpnene, der sverdet etter hvert kom til å spille en avgjørende rolle, slik vi kanskje best ser det innenfor Hallstatt-kulturen. Denne utviklingen mot et mer kostbart og mer komplisert krigsutstyr med vogner, hester og kraftige våpen av metall, kom til å styrke de aristokratiske tendenser, mener Childe, som synes å tenke seg eksistensen av en slags samfunnsgruppering basert på feudalvesen, der lederne kom til å herske på middelaldersk vis i kraft av sin økonomiske overlegenhet til å skaffe seg våpen³⁶ og utstyr og dermed også evnen til å lede større og mindre erobringstokter.

Childes syn er for en del basert på at hans kronologiske oppfatning av stoffet er holdbar. Vi har sett av vår lille oversikt at i alle fall dette materiale faller bra i tråd med de dateringer han har gitt uttrykk for. I samme retning peker også Salonens sterke understrekning av den sene datering for utviklingen av den tohjulete strids- og veddeløpsvognen. Av enda større betydning er det imidlertid at Clark³⁷ i sin brede vurdering av transportproblemene i Europas oldtid heller ikke har maktet å finne fram til sikkert stoff eldre enn bronsealder, selv om heller ikke han ser bort fra en teoretisk mulighet for at hjuldoninger kan ha eksistert i en eller annen form i neolitisk tid. De funn som tidligere har vært brukt som argumenter i den retning, finner også han å måtte avskrive som udaterbare eller høyst tvilsomme, og han setter dessuten et stort spørsmålstejn med hensyn til teorien om at visse grupper allerede i steinalderen

skulle ha anvendt hesten til transport eller ridning. Det synes således å stå klart, mener han, at vi først med sen bronsealder får hestetrukne vogner — i alle fall i form av stridsvogner og gravvogner i de sentrale deler av Europa. Samtidig peker han på at de eldste beviser for oksetrukne kjerrer er å finne på de svenske (vi kan også føye til norske) helleristninger fra bronsealderens slutningsperioder. Han stiller spørsmålet åpent om ikke okse i virkeligheten har vært et alminneligere anvendt trekkdyr enn hest, og samtidig ser han ikke bort fra muligheten for at den som trekkdyr er eldre i europeisk historie enn hesten. Han peker videre på at til tungarbeid — vi kan vel også føye til — for langtransport, har oxen mange fordeler fremfor hesten. Den er mer nøysom, den er roligere og den er dessuten mer utholdende. Han hevder ellers at det er alminnelig antatt at okser ble spent for ploegen før de ble anvendt som kjøredyr for vogner. Når han imidlertid mener at pløyde åkrer neppe har vært kjent i noen del av Europa før bronsealderen³⁸ — et forhold som dermed skulle få kronologisk virkning for dateringen av de tidligste muligheter for bruk av vogn og kjerre — kommer han på villspor. Både i Norge, men i enda høyere grad i Danmark, har de siste års utgravninger gitt et ufravikelig bevismateriale for en langt tidligere datering av pløyde åkrer³⁹, og dermed også for bruken av trekkdyr. Etter min oppfatning er det imidlertid galt å se disse forhold i for nøye sammenheng.

De omfattende kulturhistoriske problemer som knytter seg til rytteri og vognkrigere, har kanskje fått sin mest inngående behandling av J. Wiesener.⁴⁰ Av hans store materiale og vidtgående slutninger skal vi imidlertid bare merke oss et par forhold. Således finner han på samme vis som vi har sett i det foregående, at stridsvognen først i 16. årh. f. Kr. dukker opp i Europa. Han streker under at vogntypen er den samme i Mykene som i Norden, og han peker på at den overalt forekommer i det samme miljø — knyttet til et utpreget høvdingesamfunn, der et av religionens særpreg var vognkjørende guder. Den samme vognform, hesterase og de samme sosiale forhold med høvdingevesen og stridsvogn-guder finner han også i For-Asia og helt over til India omkring midten av

annet årtusen. Han trekker den slutning at først nå får *farten* betydning i krigskunsten. Han hevder videre at alt tyder på et felles opphav for en større stridsvognbevegelse som har ført til omveltninger over mesteparten av den gamle verden. Opphavet til disse vandringer finner han må ha vært et sted mellom Østersjøkysten og Svartehavet.

Mens selve ridningen har vært kjent over store områder alt tidligere, mener imidlertid Wiesener at rytteriet til krigsbruk spilte liten rolle før i fremskreden bronsealder. Omkring 12. århundre finner han et nytt markert skifte i den militære situasjon over store deler av den gamle verden. I motsetning til Grekenland og Italia, hvor stridsvognene fremdeles kom til å bli dominerende i krigskunsten, tar rytteriet nå fullstendig ledelsen i Mellom-Europa, og med rytterkrigerne hevder han at bukse-drakten og det tveeggete huggsverdet blir innført — begge deler ting som ikke får fotefeste der stridsvognen fremdeles kom til å være det sentrale i krigskunsten. Denne samme utvikling og omveltning mener han må ha funnet sted til samme tid også over store deler av For-Asia og helt over til India. Nå dukker rytterkrigere også her opp som nye kampelementer og med dem trenger også bukse-drakten inn i de områder der stridsvognen blir utkonkurrert. Utgangspunktet for disse bevegelser mener han må være det samme for disse vidstrakte og spredte strøk fra Europa til Østen; det er de indre eurasiske steppesområder som må være opphavsområdet, hevder han, og han streker under at skyterne er de første av disse rytterfolk som vi kjenner navnet på, samtidig som de representerer de siste av disse bølger med innfall på denne tiden.

Det synes således i hovedlinjene å være en god samstemmighet mellom Childe, Clark, Salonen og Wiesener når det gjelder vesentlige sider ved de problemer som knytter seg til vognen. Især gjelder dette dateringen, dens militære og kultiske betydning og dens utvilsomme sammenheng med en aristokratisk samfunnsordning. Det virker heller ikke urimelig å betrakte det mer utpreget krigersk betonte rytteri som opphav i andre områder enn vognen. Vi skal ikke her gå inn på det mulige motsetningsforhold som kan ha hersket mellom disse to strømninger og krigsmetoder ved det

indre Middelhav og i Østen. Derimot kan det være grunn til å merke seg at vi så vel i Sentral- som i Nord-Europa finner vogn og rytter side om side og i samme miljø ved slutningen av bronsealderen og i tidlig jernalder. Like sikkert er det at rytteriet her etter hvert kom til å få en ganske annen betydning så vel i krig som i mer fredelig samferdsel, og høyst sannsynlig er det at denne utvikling har tatt til i løpet av bronsealderen som resultat av innfall eller sterke kulturimpulser fra asiatiske steppeområder. Det synes således å være en godkjent sak — selv når en søker å se forholdene på en mer nøktern basis — at utbredelsen av Urnefeltkulturen over store deler av Europa i løpet av kort tid, skyldes bruken av hesten som ridedyr, og at denne utvikling i sitt opphav går tilbake på impulser fra pre-skytiske rytternomader,⁴¹ men det kan kanskje være grunn til med Pitoni å streke under at funn av rideutstyr hos en kulturform ikke berettiger til den slutning at vi her har for oss et rytterfolk.

Etter disse streiftog i et rikt og merkelig materiale kan det være god grunn til å prøve dybden og styrken i disse mange og til dels dramatiske teorier på vårt eget stoff. Nettopp i et geografisk og til dels kulturelt utkantområde kan det ha sin store interesse å måle kraften i disse bevegelser og impulser som synes å ha hatt et så pass stort og avgjørende omfang i andre deler av datidens verden.

Tar vi først ganske kort for oss forholdene i Danmark, vil vi som kjent her finne en av de aller rikeste og mest særpregete bronsealdersprovinser i hele Nord-Europa. Her var grunnlaget for en rik og selvstendig kulturutvikling allerede skapt i løpet av yngre steinalder. Tilsynelatende »glider Sten- og Bronzealder saa jævnt over i hinanden, at det kan være vanskelig at sige, hvornaar egentlig Bronzealderen begynnder — —«⁴², og det synes knapt være tvil om riktigheten når Brøndsted våger følgende karakteristikk av de tidligste perioder: »Den ældre Bronzealder tegner sig gennem Fundene som et aristokratisk Herrevælde med udpræget Overklasseliv, baseret paa udmærket organiseret Handel og paa Underklassens Arbejde«.⁴³ Selve roten og kjernen i den danske bronsealder skyldes selvsagt fremmede impulser — så vel råmaterialet som tingenes formverden og ornamentik-

kens hovedinnhold er av fremmed opphav. Imidlertid er det tydelig nok at den danske kultur har vært sterk nok til å oppta disse elementer og omskape dem til eget bruk og behov. Gjennom hele eldre bronsealder fins det således ikke det minste grunnlag for at innvandringer — større innflytninger eller mer voldsomme omveltninger skal ha funnet sted. Tvert om er det større grunn til å snakke om en ekspansjon utover den hjemlige ramme, så å si med kolonisasjon av tilgrensende områder i sør for øyet — samtidig som handelen hele perioden igjennom er et av de mest markante trekk i kulturbildet. Her synes Elb-veien å ha vært den sentrale åre som knyttet kontakten med Aunjetitzområdet og dermed Mellom-Europa.⁴⁴

I denne eldre bronsealder, alt i periode II, finner vi imidlertid i Danmark i form av et rent hjemlig produkt forestillingen om den hellige sol knyttet til vogn og hest. Yngre i alder og av fremmed opphav er kjelevoggen fra Skallerup, men også her beveger vi oss i eldre bronsealder. Hesten som ornamentalt motiv dukker i Danmark også opp i tidlig eldre bronsealder, og selv om den først noen hundre år senere får mer sentral stilling i den rike ornamentikk, synes hesten likevel som kultdyr og symbolmotiv å være innarbeidet i Norden tidligere enn de omveltninger Childe og Wiesener har gitt uttrykk for.

Den yngre bronsealder synes heller ikke å være preget av noen endring i befolkningens karakter. Men selv om det ikke kan konstateres spor etter innvandringer, finner vi likevel på flere områder merkbare lån og påvirkninger fra andre land og kulturer. Klarest tegner dette seg i form av sterke endringer i gravskikken. De langt enklere brannbegravelsene som alt i eldre bronsealder så smått begynte å få innpass, blir nå etter hvert dominerende i pakt med det som var vanlig i andre europeiske bronsealderskulturer. Importen øker også betraktelig og tar i løpet av perioden en mer østlig orientering, slik at tyngdepunktet for rikdommen forskyver seg fra Jylland og over mot øyene. En meget livlig og nær kontakt med Sentral-Europa kan spores i tallrike produkter av fremmed opphav slik som drevne bronsekar, våpen og andre praktsaker av gull og bronse. Ornamentale og kultiske motiver av fremmed karakter får også sterkere

innpass, samtidig som en stor del av de keramiske former endres i takt med forholdene der forbindelsene har vært sterkest, bl. a. med Lausitzerkulturen. Alt i alt finner vi i Danmark en meget stor forandring i kulturbildet fra 800-årene og fremover. Men disse endringer synes likevel ikke å ha vært av den art at man kan snakke om noen omveltning i bosetningsmåte og befolkningslag. Tvert om har man ment å finne beviser for at det nå har skjedd en nordisk ekspansjon mot de tyske Østersjøland — mot landskapene omkring Odermunningen.⁴⁵ Denne ekspansjon har imidlertid brakt Norden i nærmere kontakt med de ledende mellom-europeiske kulturgrupper på denne tiden, og her ligger uten tvil forklaringen på de sterke fremmedinnflytelser som nå setter inn over store deler av Norden. Denne østlige forskyvning av handel og kulturforbindelser og det økonomiske oppsving vi finner i utganglandet — den øst-alpine Hallstattkrets, forklarer også det forhold at vi i slutten av bronsealderen får en økt våpenimport til Sverige, Finland og Norge, mens funnfrekvensen på dette felt viser en synkende tendens i Danmark. Lindqvist⁴⁶ har behandlet dette emne og trukket den konklusjon av dette forhold at nå blir tidens aristokrati vepnet etter moderne kontinentalt mønster »synbarligen huvudsakligen tack vare en rik import«. Samtidig mener han at det nettopp nå har foregått en radikal endring av klesdraktens moter, så vel for kvinner som for menn — slik at forholdene også på dette felt ble preget av de fremmede strømninger. Da tekstilfunn mangler, bygger han sitt syn på de endringer som bevislig har skjedd i draktsmykkenes utvikling. Ved siden av, eller som erstatning for, de eldre smykkeformene, opptrer nå lange stikknåler som ofte har vært båret parvis. »Det var till fästandet av axelflikarne på de moderne plaggen, som man behövde den här som på kontinenten. På liknande sätt vittna väl vissa i slutet av bronsåldern og i järnålderns början vanliga ringar med ögla, »bältkrokar« m. m. om det ökade behov av att kunna spänna till om livet som byxmodet förde med sig för herrarnas del.« »I forntidens dräkthistoria känna vi inte skifte av samma betydelse som detta«, er Lindqvists sterke konklusjon på dette forhold som får oss til å tenke på hypotesen om buksedraktens sammenheng og spredning med de østlige rytterfolk av pre-skytisk opphav.

I dette sørskandinaviske miljø der så vel ekspansiv kraft som mottagelighet for fremmede impulser har vært til stede i rikt monn, finner vi imidlertid ingen direkte bekreftelse på de omfattende omveltninger mange har sett som resultat av vognens og rytteriets spredning i bronsealderen. Selv om vi med Lindqvist kan være enige i at det nå »försiggår en rad av de mest genomgripande skiften som överhuvud kunnat iakttagas under vår forntid«, — blir det tross alt ingen plass i syd-svensk og dansk bronsealder for invasjon av Childes fremmede indoeuropeiske krigeradel. Imidlertid savner man en mer inngående og bredere studie over fremmedimpulsene i Danmarks yngre bronsealder, — først når dette er gjort vil muligens også dette spørsmål kunne besvares med større sikkerhet.

Likevel er ikke dette bilde uten nyanser. Når det gjelder det sørlige Sverige og deler av Øst-Norge, finner vi i hovedlinjene samme kulturutvikling som i Danmark. Men i enda større utstrekning kommer yngre bronsealder her til å føre med seg et betydeligere skifte i utviklingen. Så vel kvantitativt som kvalitativt er således den forholdsmessige fremmedimport her større og kontakten med Pommern, der Oderveien førte ned til tidens sentraleuropeiske maktsentra, er så pass merkbar at man trygt kan betrakte de rikere sørvest-svenske og østnorske bronsealdersprovinser som aktive deler av den felleseuropeiske kulturverden ved overgangen mellom bronsealder og den kontinentale tidlige jernalder. Selv om vi ikke kan snakke om noen innvandring av etniske og militære fremmedgrupper, er påvirkningene fra kontinentet så pass direkte og merkbare at de ikke bare har gitt påfallende utslag i oldsaksfordelingen og ført til gjennombrudd for annen dødstro og for en rik og særpreget fruktbarhetskult, men i dette miljø bygget på hjemlig arv og fremmed påvirkning, får vi nå den rette bakgrunn så vel økonomisk som åndelig for spredning og absorbering på hjemlig basis av tidens mest særpregete kulturprodukt — vognen. De impulsbølger som har brakt disse, og alt det de henger sammen med, må dessuten ha vært både friske og direkte, et forhold vi kan se på grunn av den store likhet som fins mellom periferi og sentrum i tid, i form og i forestillinger. Her har det således ikke vært fremmede erobrere, men i første rekke svenske og vel også norske høvdinge og handelsmenn som selv

med sine folk har trafikert Oder-veiens ravnute og på nært hold lært forholdene å kjenne så vel i det pommerske flatland som på de østalpene bakker og sletter. Slike ferder langs disse veier er det sannsynligvis som har brakt oss vognen sammen med nye varer, seder og skikker. Her har de møtt rytterkrigere, og i disse strøk har de lært den nye draktskikk å kjenne. Med litt fantasi må vi ha lov til å tro at i disse områder er håndverkere og kjørekarer hentet for at man i hjemlandet kunne lære å mestre den nye hjulmakerkunst, temming av kjørehester og kjøring med okser — innviklete ting i strøk der slikt tidligere har vært ukjente begreper. På samme vis som hos fyrster og »bondeadel« på kontinentet i Urnefelt-tid og Hallstatt-tid har man på de nordiske handelshøvdingers storgårder møtt den raske veddeløpsvogn brukt ikke bare som symbol på makt, men også som ledd i festlige seremonier og alvorlige kulthandlinger. På de samme steder har man også anvendt i hverdag og fest den tunge oksevognen — bondens solide fraktedoning og døds-kultens dystre likvogn — bygd og brukt på samme vis som moten var fra Østfolds kyster og kontinentet over.

At vogner først sent i historisk tid synes å få praktisk anvendelse til transport her til lands, er argument av liten verdi i denne sammenheng. Først og fremst er spørsmålet lite gransket, men bortsett fra dette utdyper det kun den oppfatningen vi har fått av bronsealderens universelle karakter: tidens fremmede kulturinnslag har vært så sterkt og impulsen så ren at man selv i et utkantområde har tatt opp i sin levemåte inntrykk og anvendt produkter som så muligens forsvant i senere tider med andre vaner og endrete behov. Dette gjelder i utpreget grad både vogn og kjerre, de har hørt med til tidens stil, og geografisk sett var det neppe vanskeligere å anvende hjuldoninger f. eks. i Bohuslän og Østfold enn i de mellomeuropeiske Alpetrakter, i Hellas eller i Lille-Asia.

Således vitner vognen på nordisk grunn mer om fredelige kontakter av omfattende art enn om krigerske handlinger slik det har vært i andre strøk til samme tid. I dette sannsynligvis fredelige, men aktive handels- og høvdingmiljø er det bronsealderens aristokrati i Øst-Norge hører hjemme. Med sine havgående langskip har man trafikert den svenske

vestkyst og krysset Østersjøen til havner i syd, og på de hjemlige gårder har hverdag og fest vært preget av kontakten med de fjerne land og kyster.

Selvsagt står vi her overfor bare én side ved det fargerike kulturbilde som må ha eksistert i Øst-Norge ved bronsealderens slutning. Helleristninger med vognkult, tidens ringbærende gudinne, ervervslivets handel og ardpregete jordbruk, de fremmede våpen og store depotfunn, gir oss selvsagt bare toppen av tidens kulturpyramide. Bredden mangler vi imidlertid. Her står vår forskning enda stort sett uten hjelpemidler; først med undersøkte boplassfunn og en sikrere kronologi vil vi kanskje en gang i fremtiden make å skildre tidens livsstil og levemåte med større styrke og flere farger. Hvordan enn bredden og bakgrunnen kan ha vært, så viser de kulturelle toppskikt tydelig og avgjort europeisk orientering — i bronsealderens sluttid kanskje enda klarere enn i de fleste andre perioder av vår oldtid.

Veddeløpsvogn fra en frise på gresk bronsevase funnet i fyrstegraven fra Vix, Côte-d'Or, Frankrike. Ca. 500 f. Kr. (Etter R. Joffroy.)

Anders Hagen

The Wagon

A study in the cultural history of the Bronze Age

The East Norwegian rock-carvings of the Bronze Age represent a rich material for judging the cultural status of the period, both in the religious and the material background. The subjects depicted reflect to a great extent what people actually had seen: horsemen and men with swords and spears and horned helmets and hundreds of long-ships. At several sites even two- and four-wheeled wagons are clearly depicted.

The representations of wagons are of the greatest value, as they give us the best measure of the contact between East Norway and the Continent in the Late Bronze Age. The pictures also tell us that the indigenous standard of culture at that time was founded on the same material and spiritual pattern as in great parts of Northern Europe.

Representations of wagons on Norwegian rock-carvings are found only in Østfold, in the districts east of river Glomma. Twelve such carvings have been discovered and more comprehensive surveys may increase the number. The wagons have a strong resemblance to the material known from wide areas in prehistoric times. The carvings depict the same types of wagons which have been in use over large parts of the world until the present. Thus it seems beyond doubt that the rock-carvings really show the vehicles of daily life.

Four-wheeled wagons are known on the sites of Nedre Solberg in Skjeberg parish (Fig. 1) (4 instances) and Lille Borge in Borge parish (Fig. 2) (2 instances). Among other symbols of the period — the ship, sun, man, and horse — we find several heavy transport wagons roughly cut in the granite. Some of the wagons are equipped with forked shafts and frame, some undoubtedly have disc wheels. On the rock-carvings of Lille Borge one can distinctly see that the draught animals, two in front of each wagon, represent oxen, denoted by large curved horns.

On the groups from Sannesund near Sarpsborg (Fig. 4), Hauge in Skjeberg (Fig. 3) and Begby in Borge (Fig. 5) all in Østfold, we meet another

main type of wagon — the chariot. The forms are somewhat varied. At Hauge we find a more simple construction, where two four-spoked wheels are joined by an axle and furnished with a straight shaft. The chariot is drawn by a pair of horses on long reins. The chariot from Sanne-sund seems more unusual. It is also drawn by a pair of horses, but the wheels are cut into the rock as cavities, probably to represent disc wheels. On the shaft and somewhat in front of the axle a ring has been cut. This detail occurs in the same manner on some Swedish rock-carvings (Fig. 6) which shows that we have a distinct type. It is probable that the ring represents the platform of the charioteer. This detail of the platform originated in the region of the Euphrates about the middle of the 2nd millennium B.C.

There are more details which associate our types with wagon types farther south. Exactly the same types are known on numerous rock-carvings in Bohuslän and Skåne, Sweden (Figs. 6—9). From the same time and in the same cultural surroundings we find four-wheeled as well as two-wheeled wagons, and both oxen and horses are known as draught animals. Representations of four-wheeled wagons related to the Scandinavian types are also depicted on contemporary pots from Poland, Germany and Hungary (Figs. 11—14). Other parallel types are known from miniature cult wagons in bronze from Poland and East Germany (Fig. 15). They seem to date from the same period as the Norwegian rock-carvings.

From the Hallstatt and Celtic epochs the custom of richly furnished chariot-graves is widely known over large parts of Europe. In these cases we lack definite information concerning the type of wagon. On the other hand there seem to be the same wagon types and related cultic practices which are represented on a series of well-known situla finds from Central and Southern Europe. From cult wagons such as Strettweg (Fig. 16) and Frögg we seem to be led into a world of religious ideas related to that which has created our rock-carvings. Going further afield we find the same wagons in the Mediterranean countries and among the civilizations of the countries around the Tigris and Euphrates.

Everywhere we not only meet the same types of wagons, but where they occur — especially the two-wheeled type — they always seem to be associated with fertility cults where an aristocratic pattern of society has formed the social background. This is common not only in the southern civilizations of the Bronze and Early Iron Ages, but it is a remarkable point also in Scandinavia, where the Bronze Age culture seems to have been a typically aristocratic social structure.

In agreement with Childe, Wiesner, Clark and Salonen the author is of the opinion that the diffusion of the wagon over Northern Europe has not taken place until far into the Bronze Age. While cavalry in the southern areas seems to have given rise to revolutions and expeditions of conquest, it is difficult to hold such views regarding Scandinavia. Here the Early as well as the Late Bronze Age are quiet epochs marked by wealth and extensive trade, and contact with Eastern, as well as with Southern and Western Europe.

The earliest traces of wagons — on rock-carvings and cultic models — must be dated to Montelius' II and III periods in Scandinavia. Most examples, however, are from the Late Bronze Age. At the time of the earliest traces of wagons, the horse also became more frequently used as an object of cult and an ornamental motif. The flow which brought the wagon, perhaps also the horse and cavalry, to Scandinavia, seems to be founded on the rich contacts which existed with the areas around the Elbe and the Oder. Perhaps on voyages over the Baltic and up these large rivers Scandinavian trading chieftains had become acquainted with the continental way of life, and on their farms — especially in Bohuslän and Østfold — they used both the light chariot and the heavier ox-drawn transport wagon in ordinary life and for festive occasions. Probably cavalry as well as new fashions in dress (trousers) came at about the same time and by the same route.

NOTER

- ¹ A.W. Brøgger: Opdagelsenes nye århundre. Norsk Geografisk Tidsskrift (B. VI H. 4. 1936 s. 188 ff. ² Bl.a. P. V. Glob: Ard og Plov i Nordens Oldtid. Aarhus 1951.
- ³ G. Gjessing: Østfoldts jordbruksristninger. Oslo 1939, s. 58 ff. ⁴ A. L. Coll: Fra Helleristningernes Omraade. Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. 1902, s. 122. ⁵ A. Hagen: Europeiske impulser i østnorsk bronsealder. Viking 1954 s. 120.
- ⁶ Sv. Marstrander: Jordbruk og bergskurd. Viking V, 1941 s. 37. ⁷ A. L. Coll: l. c. s. 117 ff.
- ⁸ Sv. Marstrander: l. c. ⁹ A. Salonen: Die Landfahrzeuge des alten Mesopotamien. Helsinki 1951, s. 160. ¹⁰ G. Berg: Sledges and wheeled Vehicles. Stockholm 1935. ¹¹ A. Oldeberg: (L. von Rost, A. Oldeberg och I. Froman) Ein eisenzeitliches Rad aus dem Filaren-See. Vitterhetsakademiens handlingar 46:1, 1939. ¹² Ole Klindt-Jensen: Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age. København 1949 s. 87 ff. ¹³ Ole Klindt-Jensen: l. c. s. 108.
- ¹⁴ G. Kunwald: En Oldtidsvej ved Tårn Bakke. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1944 s. 79 ff.
- ¹⁵ La Baume: Bildliche Darstellungen. Ipek 1928, s. 37 ff. ¹⁶ O. Almgren: Hällristningar och Kultbruk. Stockholm 1926, s. 187. ¹⁷ Avbildet bl. a. Forrer: Chars Culturels Préhistoriques 1932 fig. 17 og 20. ¹⁸ J. G. D. Clark: Prehistoric Europe. London 1952, s. 304. — Ebert: Reallexikon III Taf. 119—120. — M. Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. Wien 1898, s. 609 ff. ¹⁹ Clark: l. c. s. 305. — J. Bing: Fra Troldom til Gudetro. Oslo 1937, s. 136. ²⁰ Ebert: Reallexikon IX s. 158. ²¹ R. Pittioni: Urgeschichte des Österreichischen Raumes, Wien 1954, s. 631—2. ²² R. Pittioni: l. c. s. 620—21. — W. Schmid: Der Kultwagen von Strettweg (Führer zur Urgeschichte. Leipzig 1934). ²³ M. Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst. Wien 1898, Taf. XXXV. ²⁴ J. Wiesener: Fahren und Reiten in Alteuropa und im alten Orient. Leipzig 1939, s. 30 ff. ²⁵ Door W. Boerhave Beckman: Hout in alle Tijden I, 1949, s. 477 ff. ²⁶ V. G. Childe: The First Wagons and Cars — from the Tigris to the Severn. Proc. of the Prehist. Soc. 1951, Vol. XVII pt. 2, s. 177 ff. — Wheeled Vehicles (artikel i »A History of Technology«) Oxford 1954 s. 717 ff. ²⁷ A. Salonen: Die Landfahrzeuge des alten Mesopotamien, Helsinki 1951 s. 160 ff. ²⁸ A. Salonen: l. c. 163.
- ²⁹ V. G. Childe: The First Wagons, s. 193. ³⁰ V. G. Childe: l. c. s. 186. ³¹ A. Oldeberg: Två förhistoriska vagnfynd från Skåne och Småland. Fornvännen 1954 s. 193 ff.
- ³² V. G. Childe: Prehistoric Migrations in Europe, Oslo 1950, s. 148. ³³ V. G. Childe: »Rotary Motion« artikel i »A History of Technology«, London 1954 s. 212. ³⁴ V. G. Childe: Prehistoric Migrations s. 210. ³⁵ V. G. Childe: l. c. s. 204. ³⁶ V. G. Childe: l. c. s. 202.
- ³⁷ J. G. D. Clark: Prehistoric Europe 1952 s. 301 ff. ³⁸ J. G. D. Clark: l. c. s. 302. ³⁹ Kjerum Striber på Kryds og Tværs. Kuml 1954 s. 18 ff. — A. Hagen: Utgravningene på Hunn i Borge. Østfoldarv 1951—53, s. 19 ff. ⁴⁰ J. Wiesener: Fahren und Reiten in Alteuropa und im alten Orient. Der Alte Orient, Bd. 38 H. 2—4. Leipzig 1939. ⁴¹ Kossak: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Halstattzeit Mitteleuropas. Römisch-Germanische Forschungen, Bd. 20. Berlin 1954 s. 82. ⁴² J. Brøndsted: Danmarks Oldtid II, København 1939, s. 11.
- ⁴³ J. Brøndsted: l. c. s. 10. ⁴⁴ J. Brøndsted: l. c. s. 132. ⁴⁵ J. Brøndsted: l. c. s. 176.
- ⁴⁶ S. Lindqvist: Bronsålderns gåtor. Kungl. Humanist. Vetensk.-Samf. i Uppsala. Årsbok 1944, s. 66 ff.

Asbjørn E. Herteig

GILEFUNNENE PÅ ØSTRE TOTEN

De som har fulgt med i norsk arkeologi etter krigen, har kunnet glede seg over mange nyoppdagelser av den art som både interesserer fagmannen og samtidig begeistrer tilskueren. Navn som Hunn i Østfold, Kaupang ved Larvik, Åseral i Vest-Agder, Kvamsøy på Sunnmøre, Nesseby og Karlebotn i Sør-Varanger vekker ganske bestemte assosiasjoner og forteller hver på sin måte om nye milepeler i utforskningen av vårt lands forhistorie.

I denne serie av resultatrike undersøkelser finner utgravningene på Gile, Østre Toten, sin naturlige plass.

Undersøkelsene kom i stand etter samarbeid med det i 1948 nystiftede Toten Historielag, som bl.a. hadde tatt opp arbeidet med å registrere de faste fortidsminner i bygda. Motivet for utgravningene var i første rekke å rette sambygdingenes oppmerksomhet på dette arbeid.

For Universitetets Oldsaksamling var det en kjærkommen anledning til å få utdypet kjennskapet til en bygd og et materiale som en i mangt og meget bare kjente indirekte, gjennom de studier som forelå over nabo-bygdenes, først og fremst Hadelands forhistorie.

Man var oppmerksom på det åndelige og kulturelle fellesskap som materialet fra disse bygdene tydet på, men bærekraften av Totenmaterialet hadde ingen hittil søkt å utforske. Det hadde mest gjort seg gjeldende i museumsmontrene ved sine mange høytstående og vakre funn, hvorav enkelte endog er kjent langt utover landegrensene, som f. eks. det vidkjente

Stabufunnet. I denne rikholdige kombinasjon finnes bl. a. et romersk sverd med seiersgudinnen Viktoria innlagt i kopper på selve klingen og et spyd med en av de aller tidligste runeinnskrifter som overhodet kjennes. Dessuten må nevnes »Gilekjelen« som på grunn av sin vakre og karakteristiske form har gitt navnet til den internasjonale typebetegnelse på en gruppe riflete bronsekjeler av romersk eller provinsialromersk opprinnelse.

Tilfellet ville at nettopp denne gården, Gile, ble valt til forsøksfelt ved de undersøkelser Toten Historielag og Universitetets Oldsaksamling var gått sammen om.

Gile er nabogård til kirkestedet Hof og ligger i sørhellingen mot nordøst i det brede, fruktbare Totenbekkenet. Over hele gården er det naturlige haugdannelser og tørre kalkfjellknauser med rikere jordsmonn imellom. På ett av disse tørre høydedragene ligger husene i en klynge, og herfra er det god utsikt over bygda.

Av en eller annen grunn falt valget på en lav, liten haug i husenes umiddelbare nærhet. Den virket meget tvilsom i hele sin karakter idet kalkberget på flere steder stakk fram i dagen. Det har imidlertid ofte vist seg at det ikke alltid er haugenes mer eller mindre tilforlidelige ytre som er avgjørende for deres innhold. Slik var det også i dette tilfelle, for her hadde man gravlagt en person hvis høye sosiale standard ikke lot seg betvile.

Graven var anbrakt i en naturlig kløft og dekket med 3—4 lag steinheller. På flere steder stakk beinpiper og dyreknokler fram under hellene. Dette var formodentlig matrester etter gravgildet eller deler av ferdakosten som den gravlagte skulle nyte godt av. Den siste forklaring er vel mest nærliggende etter som beinstykkene var stukket godt inn mellom hellene og delvis gjemt av dem. Etter at hellene var fjernet, tegnet graven seg NØ—SV og alt arbeid ble konsentrert om selve opprensningen.

Det skal ikke trettes med for mange detaljer i det arbeid som fulgte, men kort nevnes at graven rommet en jordfestet kvinne som hadde fått

sine fineste smykker med. Av skjellettet var mesteparten av kraniet, samt deler av ekstremitetene og enkelte kroppsbein bevart.

Kraniet lå svakt på skrå opp mot gravens nordøstre tverrvegg med pannen vendt mot sør og noe ned. En lang hårnål av bronse med ornert gullblikk øverst, lå enda på plass slik den hadde vært stukket gjennom håret på skrå nedover i nakken. Like under haken lå et praktfullt lite halssmykke av gull, en såkalt berlokk, og like inntil denne 6 små glassperler overtrukket med et tynt belegg bladgull, 3 og 3 sammen. Berlokken og perlene har formodentlig vært båret i samme bånd rundt halsen. Alt skinte av rent gull som den dag det for vel 1700 år siden ble lagt i jorden.

På brystet like under berlokken ble funnet en spenne av bronse, en såkalt fibula, med pålagte gullblikkplater som alle er forsynt med inndrevne ornamenter. En nøyaktig tilsvarende fibula ble funnet litt lenger nede på brystet inntil venstre albue og en tredje, av litt annen form, omtrent midt mellom disse. Endelig ble det inntil venstre overarm funnet 4 gullfolierte glassperler av form som de foregående, og på forskjellige steder i nærheten av beltestedet noen små gjenstander som trolig hadde vært i den avdødes private eie, bl. a. et lite håndteinhjul av bein, noen forrustede jernstykker,

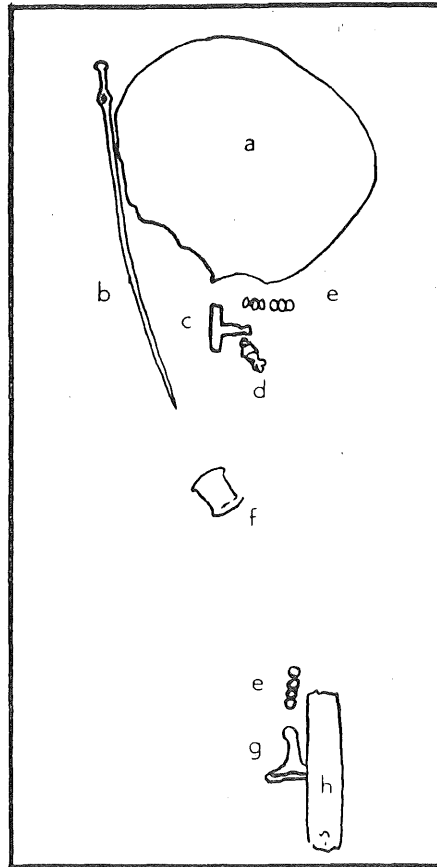
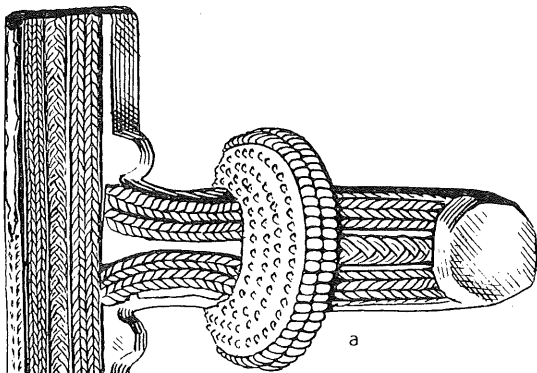
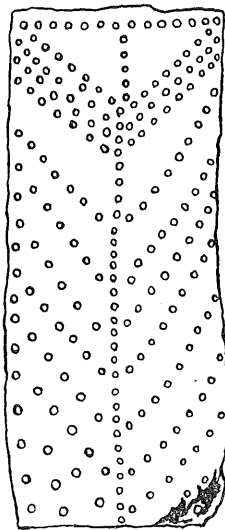

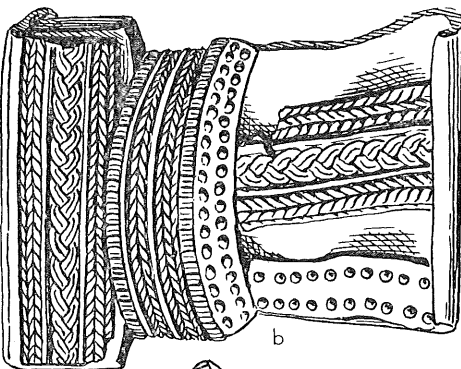
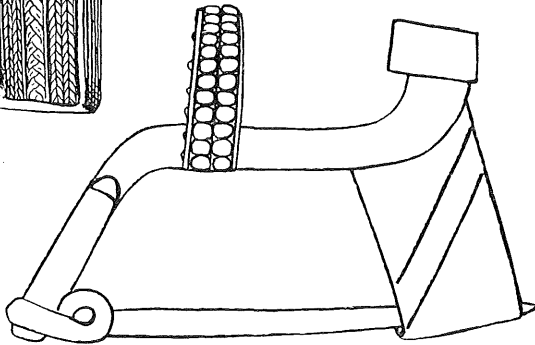
Fig. 1. Skisse av kvinnegravens forreste del. a) kranium, b) hårnål, c, f og g) fibulaer, d) gullberlokk, e) gullfolierte glassperler og h) beinstykke fra venstre arm.

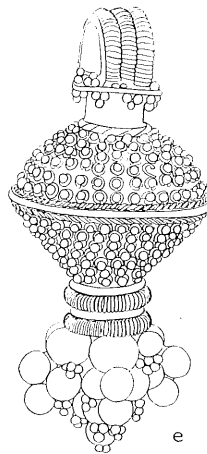
a

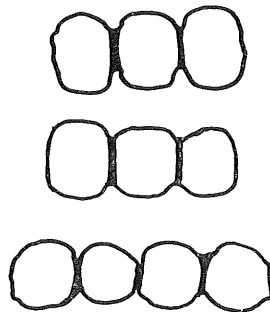
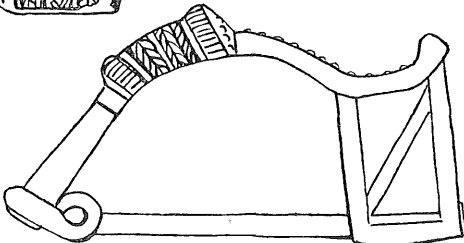
d

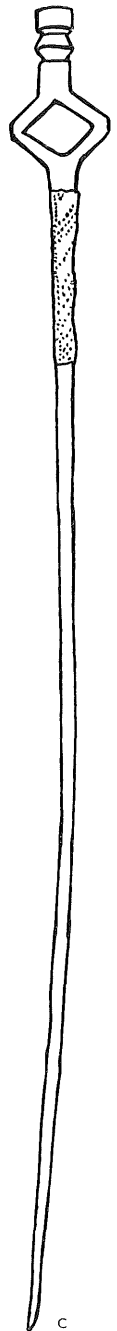
b

e

f

c

10 cm

5 cm

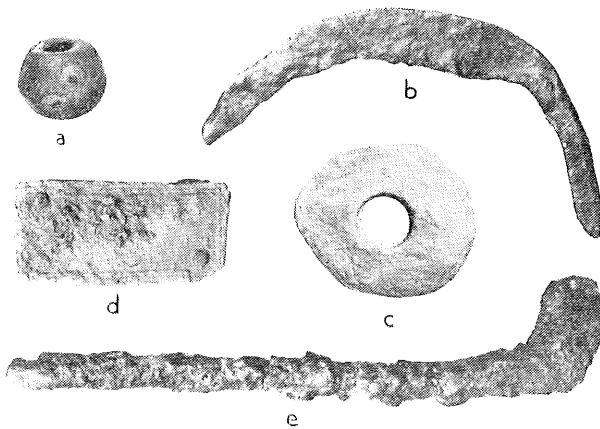

Fig. 3. Fra kvinnegraven: a) mosaikkperle, b) miniatyrsigd av jern, c) delvis forvitret håndteinhjul av bein, d) beslagstykke av bronse til treskrin, e) nøkkel av jern. a og b funnet over selve graven.

hvoriblant én, muligens to nøkler, samt bronsebeslag med stifter og trerester fra et lite skrin. Hele dette materiale glir naturlig inn i et miljø som faller i slutten av 2. og begynnelsen av 3. århundre e. Kr.

Før vi kommer nærmere inn på de enkelte gjenstander, skal nevnes at det utenfor graven ble funnet spor etter en sekundær begravelse. Det eneste som fantes, var rester etter et flattrøkt kranium med en del tenner og like vest for dette en hel del hestetenner og spredte bein, men ingen gjenstander bortsett fra en tilfeldig funnet mosaikkperle og en miniatyrsigd av jern, begge funnet i haugfyllen ikke langt fra dekkhellene over graven. Jfr. plan, Pl. I. De sekundære kranierester som ifølge anatomiske undersøkelser skriver seg fra »en ikke særlig gammel kvinne«, kan vanskelig oppfattes som en selvstendig begravelse. Vi skal derfor komme nærmere inn på dette forhold nedenfor.

Ser man på gravgodset som helhet, er det selvsagt smykkene som faller sterkest i øynene, både på grunn av deres uvanlig høye standard og fordi bruksgjenstandene faktisk bare er representert ved håndteinen,

Fig. 2. Smykkene i kvinnegraven på Gile. a og b) to av fibulaene, c) smykkenålen, med d) øvre parti uttegnet, e) gullberlokken, og f) gullfolierte glassperler.

spinneredskapet. Det har imidlertid en slik karakter at det så vidt en kan skjønne, understreker smykkematerialets vitnesbyrd om den dødes høye sosiale stilling. Det spinkle, lette svinghjulet av bein tyder på at Gilekvinnen ikke har arbeidet med grovere tråd, men med finere saker. Det ser m. a. o. ut til at det miljø hun representerer hadde overskudd nok til å gi rom for kvinnenes trang til kunstnerisk selvutfoldelse på samme måte som hennes smykker vitner om mannlig skapende kraft. Hele tendensen i vårt materiale fra Toten så vel som fra våre andre innlandsbygder til- later en slik oppfatning.

Av smykkene kommer gullberlokken i første rekke. Den er av en form som hovedsakelig kjennes innen det nordiske kulturområde, men som har tydelige aner tilbake til romersk og gresk smykketradisjon. På nordisk grunn fikk den en egen utforming som representerer noe av det ypperste i all forhistorisk gullsmedkunst. Som en kuriositet kan nevnes at det først etter inngående studium lyktes en av våre dyktigste gullsmeder å komme til klarhet over den fremgangsmåte som var nyttet. Selv med våre nåværende tekniske hjelpemidler vil det av hensyn til produksjonsomkostningene ikke ligge innenfor det praktisk mulige å fremstille slike smykker for salg. Mot denne bakgrunn kan man lettere vurdere den innsats og den verdi som ligger i et slikt smykke — med de konsekvenser dette nødvendigvis må få for vår vurdering av funnet som helhet.

Når man skal søke et svar på spørsmålet om hvor dette smykke kan være fremstilt, er det mange ting å ta i betraktning, men det vil ikke være mulig å gi noen utførlig begrunnelse i denne forbindelse. Det kan dog pekes på at det ikke er noe i veien for å se den som et hjemlig produkt. Det kjennes hele 25 eksemplarer fra vårt norske materiale, derav 20 fra Østlandet, og de forekommer i de aller fleste tilfelle sammen med typisk norske fibula- eller smykkeformer.

Man skulle tro at de grupper av håndverkere som man kan spore i det øvrige smykkemateriale, også hadde den tekniske innsikt og faglige rutine som skulle til for å mestre de aller vanskeligste oppgaver innen gullsmedkunsten. Det kan for øvrig nevnes at den type Gile-berlokken representerer,

synes å ha et tyngdepunkt i Øst-Norge, at den er en senere utvikling av en form og et dekorasjonsmønster som har sin opprinnelse på dansk grunn.

Med den nære kontakt som på mange andre områder kan spores med Sør-Skandinavia, ligger det nær å tro at man også kunne suge impulser på dette område. Muligens er det danske håndverkere som har forlagt sitt virkeområde hit opp, men det er i og for seg av underordnet betydning all den stund man har grunn til å tro at disse kostbare smykker er fremstilt i vårt hjemlige miljø. De tre bronsefibulaene hos Gilekvinnen er alle av typisk hjemlig form og understreker bare det vi foran har antydnet om den høye standard i vårt lokale, eller om man heller vil, hjemlige kunsthåndverk.

Glassperlene som ble funnet i nær tilknytning til berlokken, er meget interessante da de sammen med fibulaene avspeiler en smykkekombinasjon og en draktskikk som var meget utbredt i Norden og på kontinentet, hvor den går tilbake på keltiske tradisjoner fra århundrene før Kr. f. Med paralleller i det øvrige norske materiale må man slutte at den draktskikk man her har funnet uttrykk for, ikke bare var kjent i visse norske bygder, men alminnelig utbredt. Gilekvinnens smykker peker m. a. o. hen på delaktighet i en kulturarv som hadde lange røtter og som var felles for store områder.

Når vi slik har fastlagt rammen for den dodes formodete miljø, tør vi driste oss inn på en nærmere forklaring av den sekundære gravlegging, som i all sin enkelhet danner den skarpeste kontrast til den primære.

Det er da ganske påfallende at hesten og den gravlagte ligger side om side. Det kan være et rent tilfelle at så er skjedd, men det kan også bety at de to hører sammen, og da synes straks det hele mer interessant.

Man skulle tro at det var noe av en motsetning i det forhold at en kvinne som ikke var levnet jordisk gods eller personlig utstyr av noe slag, hadde fått med seg en hest.

Nå kan selvsagt »hesten« være kommet på plass senere eller den kan være levning fra »gravølet«, men det er jo svært fristende å se det hele under ett. I alle fall bør vi forsøke denne tolkning, og da synes det som om hesten

Fig. 4. Gilehaugen fra nord

etablerer en viss forbindelse mellom de to gravlagte kvinner. Hovedpersonen må etter smykkeutstyret å dømme ha vært høybyrdig nok til å få både offerdyr og ledsagerske med i graven. Det gir da også til en viss grad forklaring på hvorfor kvinnen på gravkanten — trelkvinnen — ikke har fått noe utstyr med seg.

Denne hypotese er ikke på noen måte urimelig. Fra yngre jernalder er det flere eksempler på at den døde, enten det var en mann eller kvinne, fikk med seg en ledsager i graven. Det er da også all grunn til å tro at denne skikk hadde dype røtter. Vi skal senere komme nærmere inn på disse problemer. Først skal vi se litt på en undersøkelse som fant sted året etter like i nærheten av Gilekvinnens grav, og som fra et faglig synspunkt ble enda mer givende enn den første. Dette skyldes hovedsakelig de mange detaljer og ukjente trekk gravskikken vitnet om. Vi skal derfor søke å gi et fyldest mulig bilde av forholdene.

Selve gravhaugen var vanskelig konstaterbar, da flisberget den var lagt på stakk opp flere steder. Likevel må det ha vært et meget anselig gravminne, for en ruvende asymmetrisk bergkalle var innbygd i et sammenhengende steinarrangement til et etter våre forhold mektig ovalt gravmonument, som især fra nord hevet seg meget sterkt over terrenget, anslagsvis 6—8 m. De øvrige dimensjoner i selve kalotten (den oppbygde del) var ca. 15×20 m. Jfr. plan og profiler, Pl. II, samt fig. 4.

Før avflekkingen var hele knausen dekket av et jevnt, tynt jordlag, og omtrent i sentrum raget en større stein 25—30 cm opp over grastorven.

Omkring sentrumsteinen kunne man tydelig skjelne bestemte trekk av haugens konstruksjon. Det var en strengt regelmessig oppbygde grav bestående av et halvsirkelformet anlegg med basis i en rett nord—sydgående steinkjede østenfor sentrum og med konsentriske steinringer utgående fra denne mot vest.

Øverst i fyllmassen ble det funnet en pilespiss og en kniv av jern, noe dypere en halvmåneformet ornert beinkam, samtlige godt bevart.

Ved sentrum besto det øverste lag av fyllmassen av meget små stein. I underkant av dette og helt inntil sentrumsteinen lå de bakre skjelettdeler av et lite dyr. Fyllmassen var for øvrig sammensatt av større og mindre stein rikt oppblandet med jord og tallrike beinfragmenter, de fleste ubrente, men på sine steder også en del leirklining og brente bein, samt spredte forekomster av kullblandet jord.

Av de mange ubrente beinfragmenter la man særlig merke til enkelte knokler med hugg- og snittmerker.

Ved et tilfeldig blick kunne det synes som om denne fyllmassen var kastet planløst ned i selve graven. Men dette er sikkert ikke riktig. Det synes tvert imot som om hver eneste stein har vært lagt ned med omhu og på en bestemt måte, slik at det fremkommer et V-formet tverrsnitt i massene. Noe tilsvarende finnes, så vidt jeg vet, ikke fra skandinavisk område, men det er lett forståelig, da de aller fleste funn i våre samlinger er kommet tilfeldig for dagen.

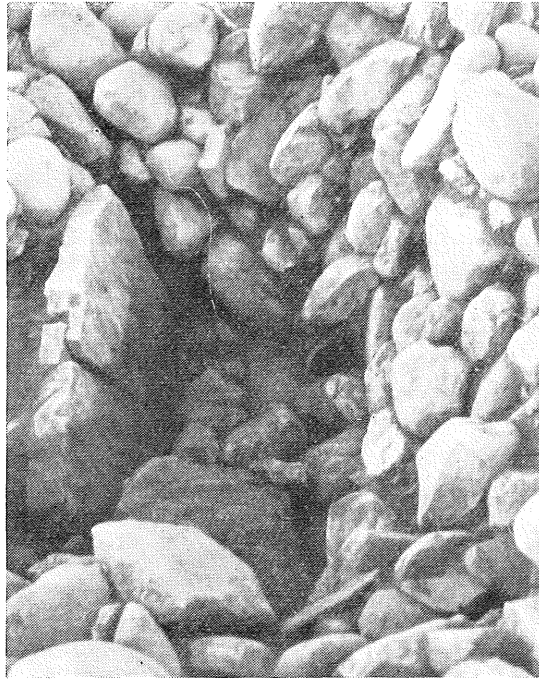

Fig. 5. V-liknende snitt i gravfyllen.

Selve gravkammeret er anlagt i en naturlig kløft og markert ved to kraftige heller langs den ene side, mens fjellveggen danner den andre. Her nede på bunnen var den døde anbrakt med hodet mot nord. Det var en mann, og hans medbrakte utstyr besto av 2 spyd, tveegget sverd og skjold foruten bronsebeslag til reimene i sverdbeltet. Av skjelettet var lår- og det meste av leggbeina bevart, samt deler av bekkenet, ved hodets plass 27 tenner og mellom dem en rund, konveks hamret sølvskive med hull. Med unntak av denne sølvskiven er det først og fremst sverdet som har interesse. Vi står nemlig overfor det hos oss uvanlige forhold at klingens er dårlig bevart, mens hjaltene som er av bein, har holdt seg godt.

Hjaltene består nå av tynne parallelle skiver av temmelig ujevn tykkelse, fra et par mm til nærmere 2 cm. Det synes mest rimelig å anta at

disse lameller har spaltet seg ut i tidens løp, og at hjaltene har vært arbeidd ut av ett eneste massivt beinstykke. Materialet er forelagt konservator Håkon Olsen ved Osteologisk Samling, Universitetet i Bergen, og han er av samme oppfatning. Beinsubstansens oppbygning er imidlertid av slik uvanlig karakter at den ikke med sikkerhet kan bestemmes.

Tangen er brukket like bak overhjølet, så det kan meget godt tenkes at det har hatt en — funksjonell eller dekorativ — forlengelse i form av en knapp eller liknende, slik man undertiden kjenner det fra samtidige sverd. Mellomkavlen har visstnok vært av tre, men det er nå bare sporadiske rester igjen. Grepets lengde er 8 cm, mens tangen er ca. 20.

Selve skjeden er så dårlig bevart at den ikke gir noen holdepunkter til vurdering av form og utseende. Den besto under utgravningen av en porøs svampaktig tremasse, butt avrundet for enden, uten doppsko. Like under hjaltet var den forsynt med to mindre beslag med knopper til festeinnretningen. Klingen er det lite igjen av. Dens lengde anslås til ca. 68 cm, bredden til 4,6 cm.

I vårt norske materiale er dette sverdet ganske enestående, da så vel bein som andre organiske stoffer vanligvis er blitt fortært av vår ofte kalkfattige jord.

Hjaltenes form viser tilbake på den romerske gladius, det korte stikk-sverdet som i løpet av eldre romertid påvirket de allerede eksisterende germanske sverdformer. Fra kelterne hadde germanerne tatt i arv både det eneggete og det lange, slanke tveeggete, spathaen, men under innflytelse av den romerske gladius utviklet det seg allerede meget tidlig en særlig type korte, brede tveeggete sverd på germansk område. Vårt eksemplar er et typisk krysningsprodukt mellom de korte, brede og de lange, slanke sverdene slik vi tydelig nok ser så mange eksempler på side om side i de velkjente danske mosefunn.

Spydspissene er så dårlig bevart at en knapt får tak i formen, men skjoldbulen er sikker nok. Sammen med det øvrige utstyr gir den en tydelig datering til tiden omkring 200 e. Kr. Mannsgraven er m. a. o. omtrent samtidig med den allerede omtalte kvinnegraven.

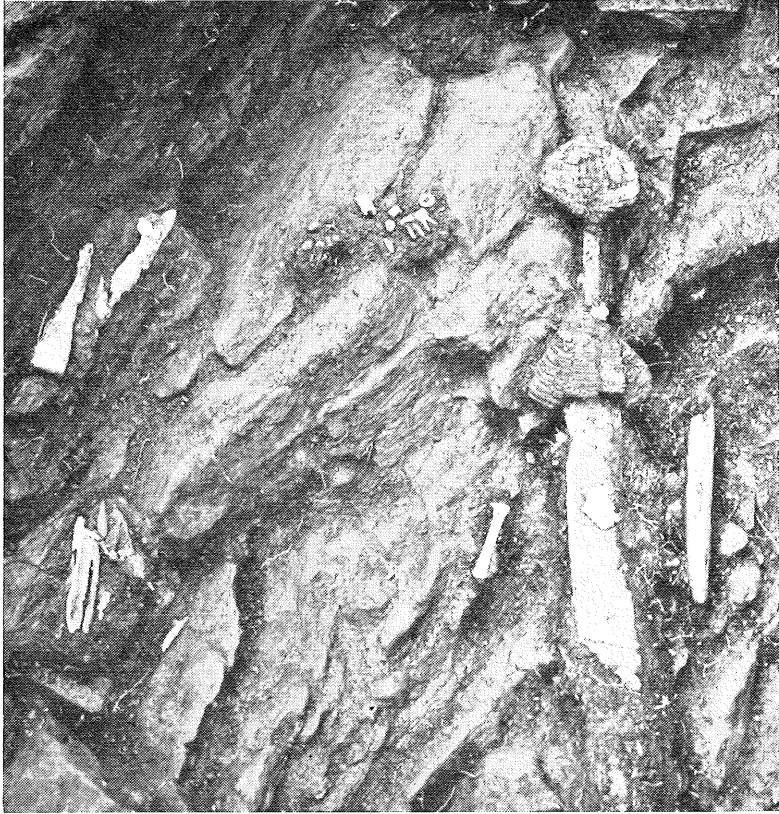

Fig. 6. Forreste del av mannsgreven in situ. Spydspissene øverst til v., sølvskiven ligger mellom tennene.

Vi skal så se litt nærmere på den sølvskiven som ble funnet inne mellom tennene. Den kan ikke settes i forbindelse med noen kjent bruks- eller smykkegjenstand, men må snarest oppfattes som et barbarisk uttrykk for den klassiske skikk med Charons-obolen, fergepengen, som den døde fikk med på ferden gjennom dødsriket.

I dette tilfelle er denne oppfatning meget sannsynlig fordi alt tyder på at sølvskiven har vært stukket inn i den dødes munn.

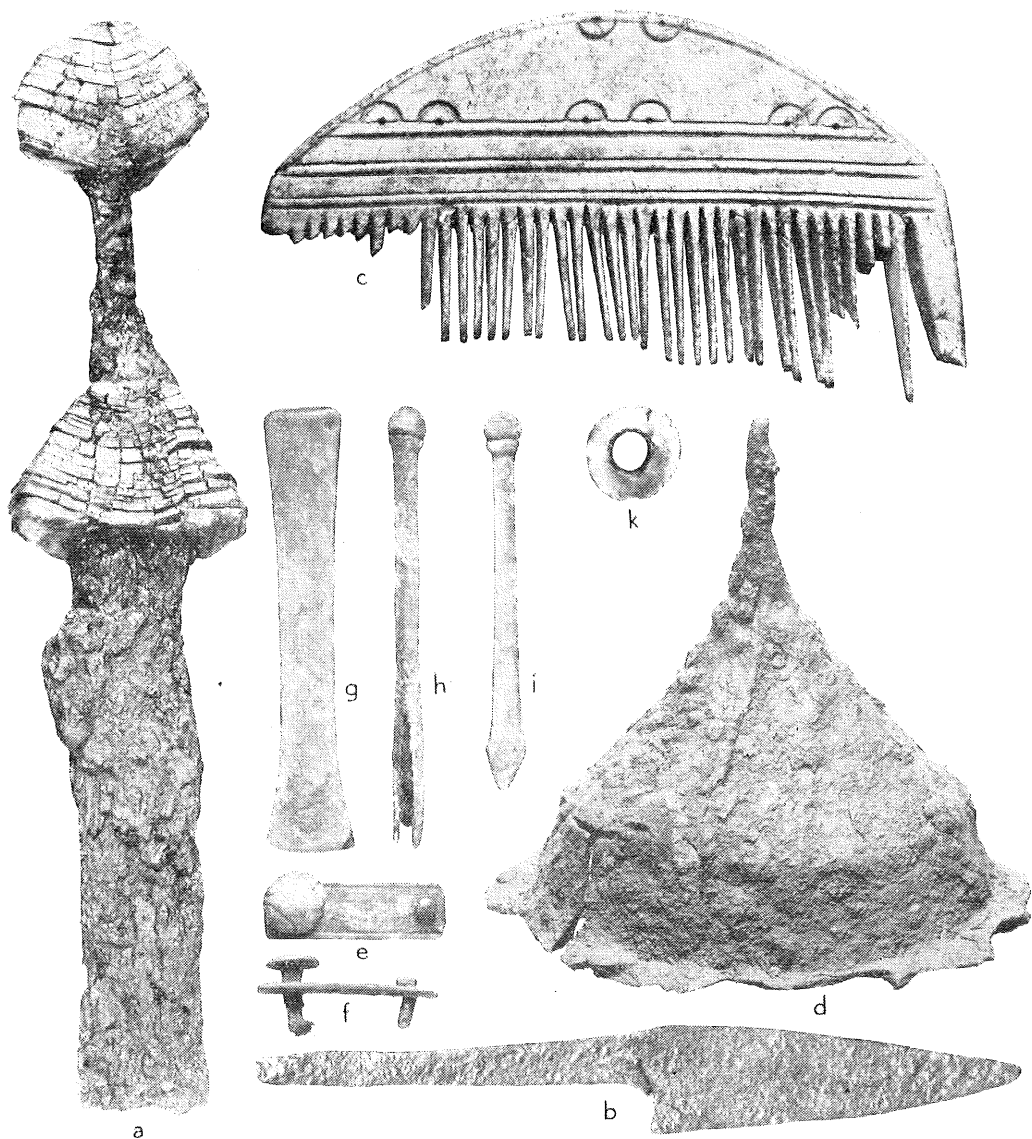

Fig. 7. Utstyr i mansgraven: sverd med beinhjalter, beinkam, bronsebeslag til reimutstyret, sølvskive, skjoldbule og kniv.

For mange kan nok dette synes å være en nokså dristig konklusjon, og det var særlig stor tvil mens utgravningen pågikk, fordi man på det tidspunkt ikke kjente noen samtidig parallell i det nordiske materiale. Fra Sør-Skandinavia kan det imidlertid pekes på et par nokså konkrete eksempler, og Shetelig formoder — med delvis støtte i oldsaksmaterialet — at denne skikk har vært mer utbredt her oppe enn vi har midler til å konstatere; men alle disse »paralleller« tilhører en langt senere tid: slutten av romertiden og tidlig folkevandringstid, mens vårt funn står minst 150—200 år tidligere.

Tilfellet ville imidlertid at det omtrent samtidig med våre utgravninger på Toten kom for dagen et funn i Danmark som med ett slag ikke bare kastet nytt lys over dette problem, men som i et nøtteskall rommet noen av de viktigste paralleller til hele vårt lokale kulturmiljø. Dette funn er fra den kjente gravplassen Himlingøje på Sjælland og er nokså nær samtidig med våre to funn fra Gile. Det som fremfor alt gjør dette funn så viktig for oss, er at den døde var gravlagt med et gullstykke i munnen. Her har vi altså et førsterangs bevis på at denne skikk som karakteriseres ved Charonsmynten, var kjent her oppe i Norden allerede ved inngangen til det 3. årh. e. Kr. Dette er en detalj som ikke bare understøtter vår datering — og tolkning — av Gilegraven, men som er av så vesentlig betydning at den må få konsekvenser for hele vår oppfatning av det funnkompleks og det miljø disse graver representerer. Det understrekes ytterligere ved at et av smykkene i Himlingøjegraven, en såkalt rosettfibula, var forsynt med runeinnskrift. Når man så erindrer at det i Gile umiddelbare nærhet, på Stabu, som foran nevnt er fremkommet et miljøbeslektet funn med runeinnskrift, så blir parallellene både mange og interessante. Ved Himlingøjefunnet er disse to elementer — Charonsmynten og runene — for første gang funnet sammen, og som nevnt på et meget tidlig stadium som tilsvarende Stabu—Giletrinnet.

Funnene fra Gile — og Stabu — vitner m. a. o. om en levende kontakt med toneangivende kretser i Sør-Skandinavia og om delaktighet i deres og tidens høytstående kultur. Det kunne være fristende å komme noe nær-

mere inn på disse problemer, men de er både vanskelige og kompliserte og ville dessuten føre oss langt ut over rammen av denne artikkel. (I en ennå upublisert avhandling: Bidrag til jernalderens busetningshistorie på Toten, er disse problemer tatt opp til nærmere drøfting. Avhandlingen vil med det første bli trykt i Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo.)

I det foregående har vi gjort rede for de saker den døde hadde fått med i graven. Det gjenstår bare å nevne at det ved gravens fotende, mellom venstre leggbein og veggen, var nedlagt en del brente bein og kullrester. Denne beinsamling lå direkte an mot gravbunnen og var utelukkende begrenset til dette lille felt, hvorfor det opprinnelig muligens har vært innhyllt i tøy eller annet organisk stoff. Dessverre foreligger ikke resultatet av de anatomiske undersøkelser, men så vidt jeg kan skjønne må visstnok disse bein oppfattes som en sekundær gravlegging, et offer til den døde, enten de stammer fra menneske eller dyr. Dette er i og for seg ikke noe nytt, da man i det øvrige norske materiale mener å ha gode eksempler på menneskeofringer med etterfølgende dobbeltbegravelse; men så vidt jeg kjenner til, er det første gang man har høve til å konstatere dette så tidlig i vårt land. Fra den eldre jernalder kjennes en rekke tilfelle med brente bein eller regulære branngroper i samband med skjelett-begravelse, men det er aldri påvist samtidighet mellom disse. Det er dog likevel ingen grunn til å tro at Gilegraven står så isolert i vårt materiale som det kan se ut i dag. Man har bare sjelden hatt høve til å foreta så detaljerte gravninger. At fremtidige undersøkelser vil bringe positive overraskelser, synes bl. a. de siste års gravninger på Hunn i Østfold å gi de beste løfter om.

Hvis vår oppfatning m. h. t. dobbeltbegravelse i disse to Gilegravene er riktig, er det overmåte interessant å konstatere at så vidt forskjellige former for menneskeofring har vært praktisert til samme tid.

Man skulle tro at dette tydet på full oppløsning av forestillingslivet, men at det ikke har vært så, finner vi tallrike eksempler på overalt i den gamle verden helt fra likbrenningen gjorde sin første entré ved midten

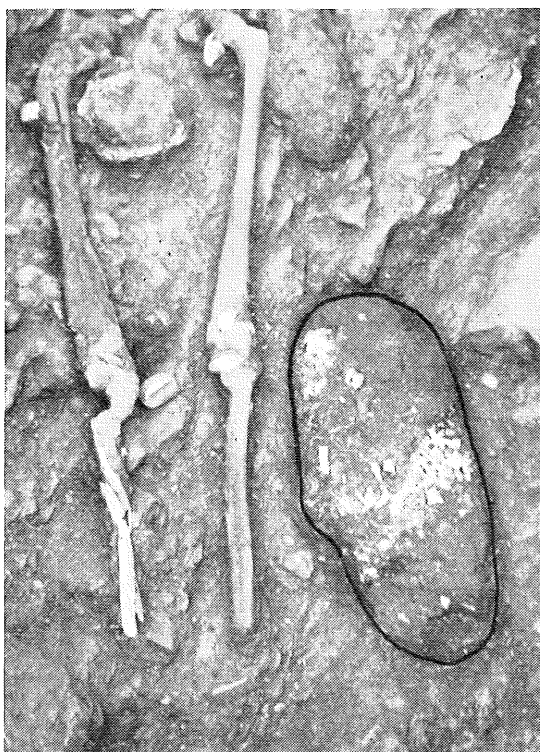

Fig. 8. Bakre del av mansgraven in situ. Sekundær branngrav ved venstre bein.

av bronsealderen — og til i dag. Det er nemlig en velkjent sak — også fra Gile — at brent og ubrent begravelse finnes side om side på samme gravfelt. Det kan da ikke være så rart om en også finner forskjellige offerformer.

De fleste forskere synes å ha forlatt det standpunkt at forskjellen i gravskikk avspeiler forskjellige forestillinger om livet etter døden. I stedet bygger man på forutsetningen om slektskap i selve tankegrunnlaget, og det er dette slektskap i tankegrunnlaget som er den umiddelbare forutsetning for vår forståelse av dette tilsynelatende virvar av motstridende forestillinger innen den samme lille folkegruppe.

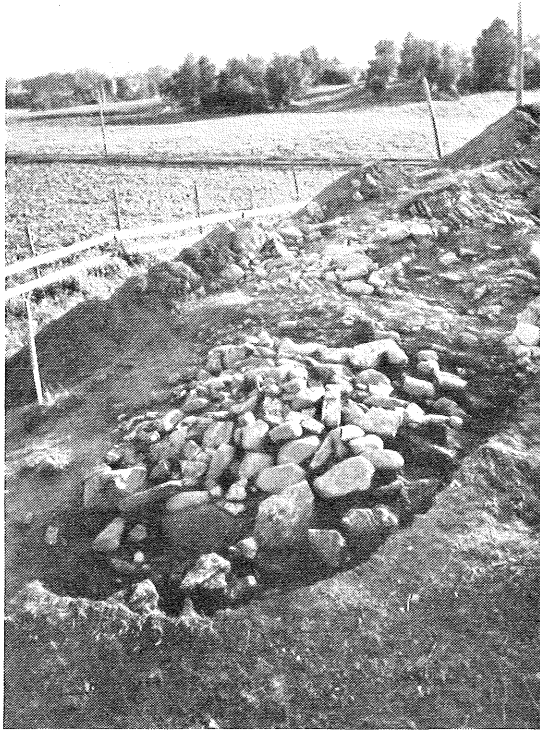

Fig. 9. Branngrav med steinkjerne ved foten av gravhaugen.

Det behøver altså ikke å ha vært noen som helst motsetning til stede på dette område, derimot kan det antyde sosiale skillelinjer som vårt materiale ellers ikke er i stand til å vise, eller som man hittil ikke har lagt tilstrekkelig stor vekt på.

Man må nok i de tilfelle vi her har behandlet, ha rett til å se representanter for to diametralt motsatte samfunnsgrupper — en herskerklasse med internasjonal kulturfermiss, og en undergiven med vanskelig definerbar status. Hvilke og hvor mange mellomskikt kan vi ennå ikke ha noen begrunnet mening om, men det er nok av funn som fyller kløften mellom de to ytterligheter vi her har fått demonstrert. Her er det imidlertid så

mange feilkilder å regne med at en må bevege seg ytterst forsiktig. For det første må man ta hensyn til den sterkt fluktuerende rytme i gravskikken. Man finner gjerne større variasjonsbredde i perioder med økonomisk og kulturelt oppsving, dessuten kan forskjellen i gravform, mellom rikere og fattigere utstyrte graver osv., være uttrykk for forskjellig tradisjon, især hvis det var mange innflyttere til stede, men også hvis muligheten for å bli påvirket av utlandets eller omverdenens kultur har vært forbeholdt visse grupper.

Innenfor snevert opptrukne tidsgrenser kan det likevel se ut som om gravskikken i sin alminnelighet gir et bra uttrykk for de relative økonomiske eller standsmessige forhold. Men når man har skilt fra ytterskiktene, er ikke gravskikken pålitelig nok til å gradere materialet etter sosial målestokk, fordi tradisjonen — i dette tilfelle keltertidens fordringsløse gravskikk — sikkert levde videre og gjorde seg sterkere gjeldende i de brede lag (selv om de besto av flere sosiale skikt) enn innen herskerklassen, hvor strømmingene utenfra etter alt å dømme hadde lettere for å gjøre seg gjeldende. At det også på Gile fantes en slik »hjemlig« undertone, fikk vi rikelig høve til å konstatere både i selve mannsgraven og ved etterfølgende gravninger omkring på gården.

Foruten den omtalte beinsamling ved fotenden av graven, ble det oppe på kanten konstatert 3 liknende forekomster. I samtlige var de brente bein blandet med kullrester fra likbålet. I 2 tilfelle hadde man nyttet en beholder av tre eller never som beingjemme, i det 3. — og største — var beinmassen lagt mellom 3 kantstilte stein. Det ble dessverre ikke funnet noen gjenstander, så dateringen henger i luften, men karakteren av graver er sikker nok da det ble funnet mennesketenner i beinmassene. Man kan imidlertid med nokså stor sikkerhet se bort fra at de representerer senere gravlegninger, da haugen bar preg av å være urørt. De kan muligens være offergraver satt på plass under selve begravelsseseremonien, men snarere kan det tenkes at vi her står overfor et primært gravsted fra en tidligere eller iallfall forutgående tid, hvis gravskikk var så enkel og fra vårt synspunkt »fattig« at den ikke vanligvis gir seg til kjenne. En ting som støtter

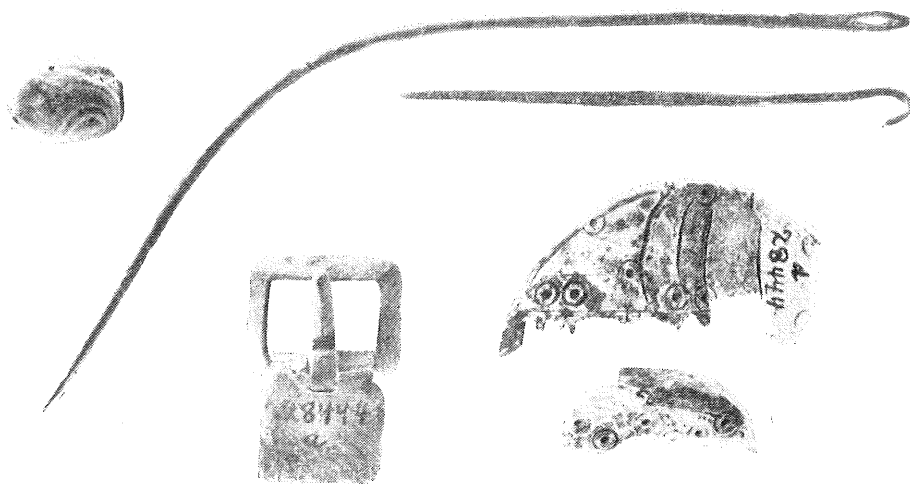

Fig. 10. Utstyret i branngraven.

denne antakelse av forutgående begravelser på stedet, er at en av disse branngravene som lå særlig nær inntil hovedgraven, var delvis opprotet, noe som bare kan la seg forklare ved at den allerede var på plass da kammeret til den jordfestede ble ryddet og bygd. Hvor lenge de har ligget her, kan vi ikke med våre nåværende hjelpemidler fastslå med sikkerhet, men det er i og for seg ingen grunn til å trekke dem altfor langt tilbake i tid, for undersøkelser i nærheten viste at den tradisjon de representerer, etter alt å dømme holdt seg gjennom hele romertiden for så å få en renessanse i slutten av denne periode og ut gjennom folkevandringstiden.

Vi kan ikke avslutte vår redegjørelse uten å ta med en begravelse som var plasert ved foten av Gilehaugen, fordi den så sterkt aksentuerer kontrasten mellom rikere utstyr og enkle personlige eiendeler. Innholdet besto av en lang jernnål med spissovalt øye, en nål eller »torn« av jern med krok i den ene ende, rektangulær bronsespenne med kort reimbeslag, fragment av ornert flatt håndteinhjul av bein, størstedelen av en ornert, usammensatt beinkam, samt fragment av mosaikkperle av glass.

Det er ikke mulig å konstatere noen forbindelse mellom hovedgraven og dette funn, da sistnevnte synes å være noe senere, men tidsforskjellen kan neppe være stor.

Sammenliknet med Gilekvinnens grav er det en iøynefallende forskjell, ikke bare i funnets karakter, men i selve plasseringen av graven ved foten av en annen. Dette synes dog ikke å være uttrykk for kvinnens spesielle status, for det er gode nok eksempler på at kvinnen inntok en aktet og fremtredende stilling i denne bygd ved den omsorg som ble lagt i hennes gravmæle og det utstyr hun somme tider fikk med. Man må se dette funn som uttrykk for en sosial gradering, ikke som indikator på et spesielt forhold mellom kvinne og mann.

Hvordan det enn stiller seg med bærekraften og levedyktigheten av disse slutninger, så er det i hvert fall klart at de store krav man i dag setter til arkeologiske undersøkelser og de mange nye hjelpemidler som står til rådighet, gir oss rike muligheter til å studere forhold som man tidligere vanskelig kunne beskjeftige seg med. Man er derfor bare ved begynnelsen til en epoke som nok vil bli kjennetegnet ved nye målsetninger og et stadig fyldigere oversyn.

Forholdene på Gile er i så måte ganske betegnende. Da utgravningene tok til i 1949, var det registrert 16 gravhauger på gården. Før de var avsluttet det følgende år kjente man 60, med de nærmest tilgrensende gårder omkring 100, foruten et meget stort antall rydningsrøys, spor etter hustuffer og gamle åkre. Gilefeltet er allerede blitt et fast arkeologisk begrep. Her finner man store, omhyggelig oppmurte hauger anlagt på knatter og oppstikkende koller, majestetisk kneisende i forhold til de mer uanselige graver som finnes i nærheten, eller dem som av en eller annen grunn har fått sin plass som et symbolsk tjenerskap i ring rundt foten til en av disse store. Enkelte er så konturløse at det er umulig å si hva som er grav og hva som er rydningsrøys. Stikkprøver som er tatt, viser at begge deler finnes om hverandre, og at disse flate haugene har et meget enkelt »fordringsløst« utstyr som for en stor del er ødelagt på bålet. De som kan dateres, tilhører slutten av yngre romertid og den tidligste

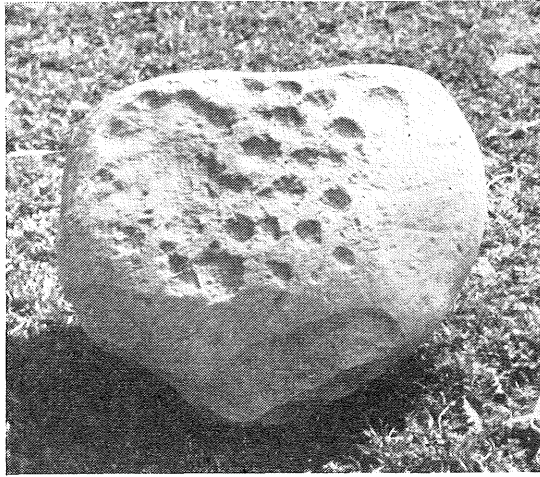

Fig. 11. Skålgropstein fra Gilefeltet, funnet på Ødegården under Hof prestegård.

folkevandringstid, men flere er fullstendig uten gravgods, på enkelte steder synes til og med beinmassen å mangle, idet bare en liten håndfull brente bein er samlet i en liten kullgrop. Meget tyder på at gravskikken ble mer og mer nødtørftig etter som tiden gikk, den ble mer uniform og antok etter hvert hva man kan kalle symbolsk karakter ved slutten av romertiden og den begynnende folkevandringstid. Her må man dog foreløpig nøye seg med antakelser inntil nytt og fyldigere materiale blir brakt for dagen. Det synes imidlertid klart nok at man her står overfor en fornyelse av keltertidens tradisjoner. Det passer forsåvidt godt inn i disse arkaiserende strømninger at man nettopp her på Gilefeltet har funnet hele 4 skålgropsteiner i løpet av de siste års undersøkelser. Hittil var ikke en eneste kjent fra Toten og bare noen ganske få fra innlandsbygdene i det hele tatt.

Disse skålgropsteinene finnes tallrike innen det nordiske kulturområde, men blir vanligvis forbundet med yngre steinalders og bronsealderens fruktbarhetsdyrkelse. Sammen med en rekke andre elementer i denne kultus overlevde de keltertidens lange og ofte vanskelig gripbare tidsrom

og fortsatte enda langt ned i eldre jernalder — for alt det vi vet kanskje enda lenger. Det vil derfor være naturlig å innpasse disse 4 skålgropsteinene i det miljø — og den kulturfase — de synes å opptre i. Sammen med gravskikken slår de an en meget alderdommelig og konservativ tone, som man nok må legge atskillig vekt på i vurderingen av det samfunn som hadde konsolidert seg her oppe.

Asbjørn E. Herteig

Excavations at Gile, Østre Toten Parish, Oppland County.

In the summer of 1949 the richly furnished grave of a woman was excavated. The grave-goods comprised a long, bronze hairpin covered with decorated gold-foil, a gold breloque, 10 gold foliated glass beads, 3 bronze fibulae, two of which are as Almgren: Group V, 6th series, Fig. 108, but with a head plate like that of Fig. 107, and the third as S. Müller: *Jernalderens Kunst*, Fig. 152. All are covered in gold-foil with embossed decoration. (Pl. I, Figs. 1 and 2.)

The remainder of the personal equipment consisted of a small bone spinning whorl, some rusty pieces of iron, among which there are possibly two keys, bronze mountings with tacks, and the remains of a small wooden box. (Fig. 3.)

The ornaments date the grave at about 200 A.D.

The grave was placed NE—SW in a natural cleft in a small rock. The cranium lay obliquely against the NE end facing south. Otherwise little of the skeleton was preserved, but several animal bones were at the foot of the grave and among the roof slabs.

Outside the burial chamber were found remains of a horse and of »a comparatively young woman«, but no grave goods. With the horse as a link one would suggest a connection between the two burials: a high-born woman being accompanied in death by one of her handmaids.

The excavations the next year were concentrated on a grave on the top of a large asymmetrical rock, which was covered by an impressive oblong cairn. (Pl. II and Fig. 4.) From a N—S line just to the east of a centre stone, the stones were arranged in concentric semicircles towards the west.

The grave was about 1.7 m deep and was filled with stones mixed with charcoal, burnt clay, and burnt, as well as unburnt bones. It seemed as if the stones were arranged so as to produce a V-shaped vertical cross section in the filling. (Fig. 5.)

The grave was N—S orientated and held the remains of a man with the head towards the north. His equipment comprised two spear heads, a two-edged sword, a shield and several bronze mountings of the sword-belt. In addition to some bones from the body, 27 teeth were found in situ, and between the teeth lay a convex disc of hammered silver with a hole in it. (Figs. 6 and 7.)

The spear heads, sword scabbard and blade have deteriorated and are difficult to classify, but the bone hilts are well preserved. As far as is known, swords with bone hilts have hitherto not been found in Norway. The handle of the sword is similar to that of a gladius, while the blade seems to be a cross between the short, broad and the long, narrow swords.

The grave-goods date the grave at about 200 A.D.

The silver disc should be understood as a barbaric interpretation of the obol of Charon. Most of the Scandinavian parallels are uncertain and are also of a later date.

In the Køge-find from Himlingøje, Zealand, the dead woman was buried with a piece of gold in her mouth. On one of the ornaments, a rosette fibula, there was a runic inscription. Since in the immediate vicinity of Gile there is the related find of Stabu, with a runic inscription on the spear head (and the well known sword with a figure of Victory) the cultural setting and relations are unusually clearly shown.

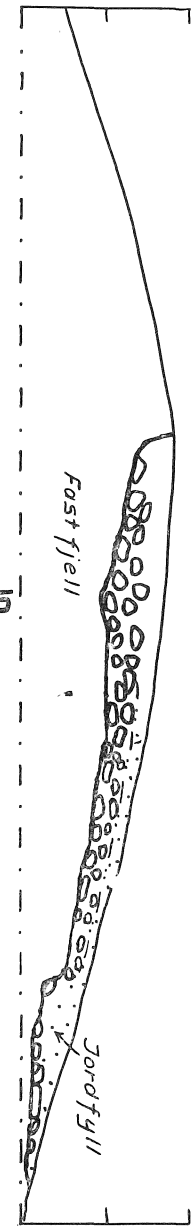
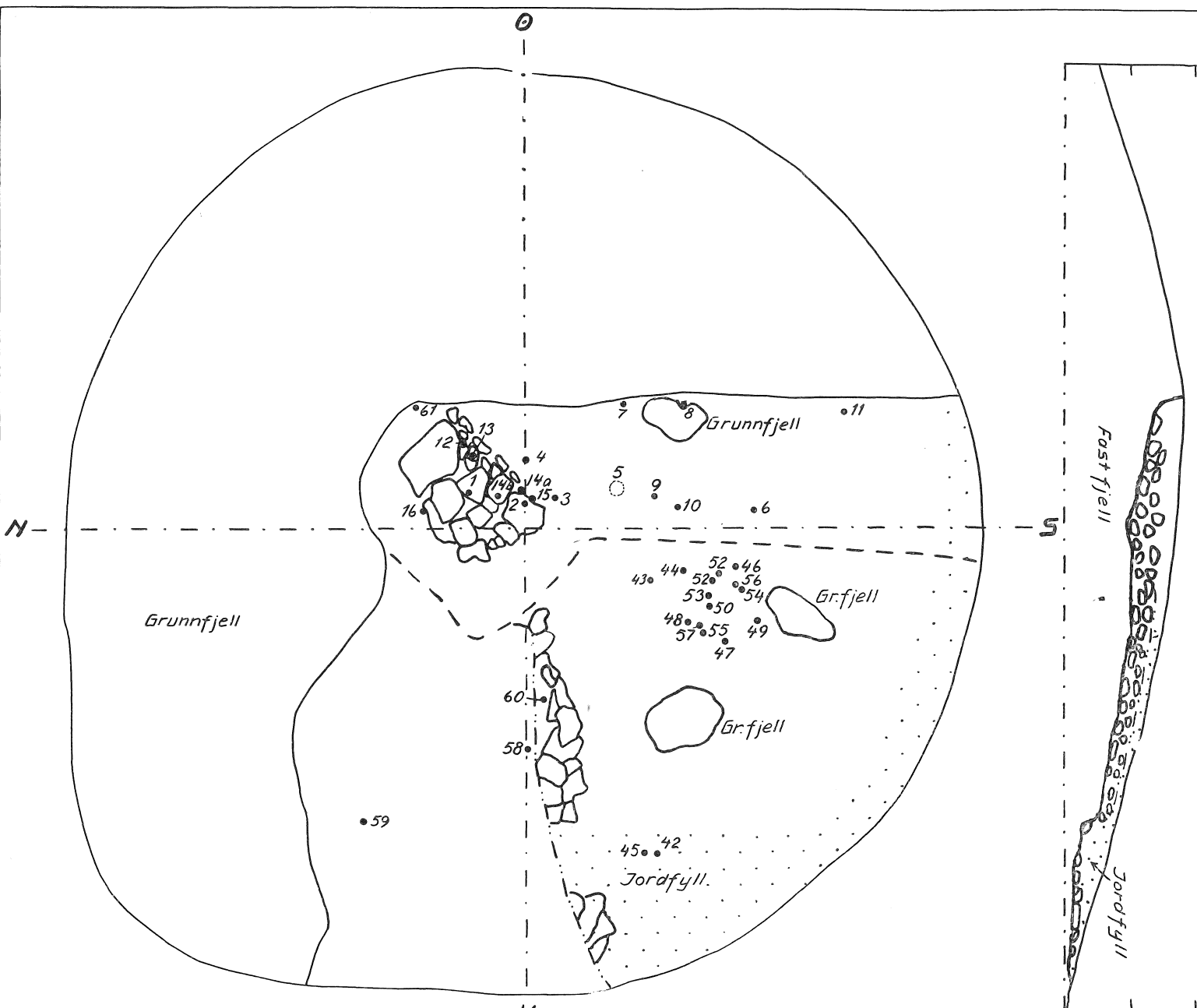
In the foot of the man's grave at Gile a heap of burnt bones was found, which has been interpreted as a sacrifice. (Fig. 8.) If this interpretation is correct, it is interesting to establish that in these two contemporaneous

graves at Gile one finds such vastly different forms of offering. It is, however, not strange since practically everywhere — at Gile too — one finds cremation and inhumation graves side by side.

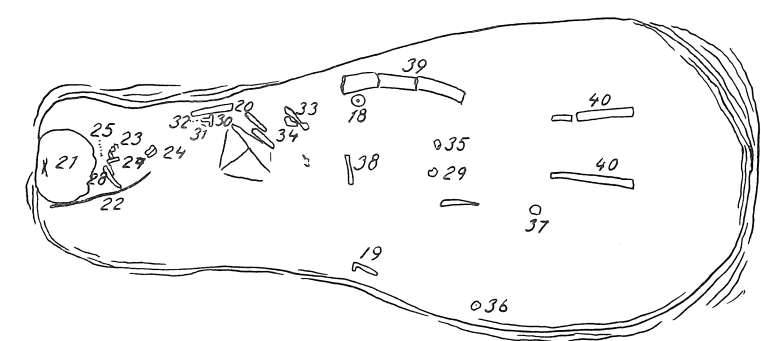
In the two cases discussed here we seem to see representatives of two different groups of the community: a ruling class with a superficial international cultural background and a subordinate class whose status is more difficult to define. The social stratification sometimes finds striking expression as when on the perimeter of a centrally situated burial mound built with great care there lie several superficial cremation graves with very simple funeral equipment.

There is therefore much which indicates that social groupings are determining factors for the choice of burial form and funeral equipment in a much higher degree than has earlier been recognised.

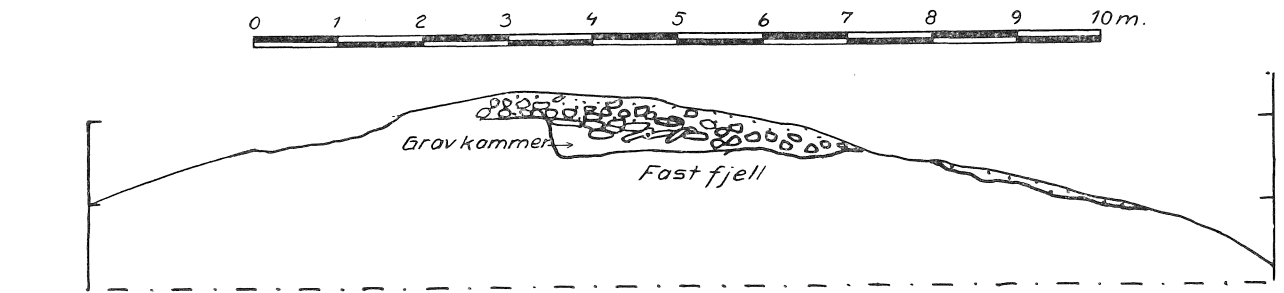
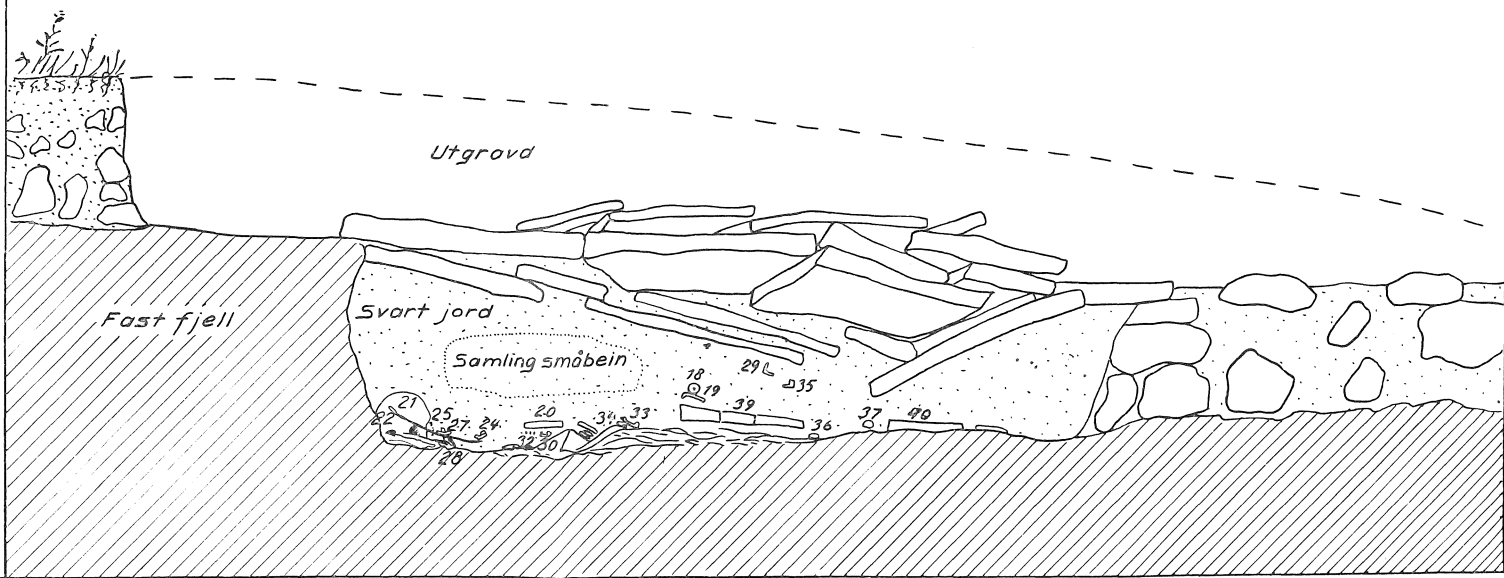
GRAVHAUG PÅ GILE
G.nr. 93 B.nr. 2 Ø.Toten opland
Undersøkt mai 1949 av A.E. Herteig

DETALJPLAN AV GRAVKAMMERET NØ - SV

PROFIL I GRAVKAMMERET NØ - SV

Plan og profiler av kvinnegraven.

Asbjørn E. Herteig

ER FOLKEVANDRINGSTIDENS EKSPANSJON I ROGALAND BÅRET AV INNVANDRERE ELLER ER DEN ET INDRE ANLIGGENDE?

TANKER OMKRING ET SENTRALT PROBLEM

Når man leser seg gjennom vår arkeologiske litteratur, unngår man ikke å bli slått av hvor lett det ofte er blitt tatt på sentrale bosetningshistoriske problemer som f. eks. det stadig tilbakevendende: innvandring kontra hjemlig utvikling.

Med god rett blir det ofte hevdet at man i de fleste tilfelle ikke har midler til å avgjøre om det har funnet sted en innvandring, eller om materialet bare viser kulturpåvirkning fra et område til et annet. Denne usikkerhet ligger på sett og vis i fagets karakter og vil alltid være til stede som et »mene tekel« overfor mer rigorøse slutninger, selv om de synes metodisk vel funderte. Slutningene kan nemlig i mange tilfelle være båret av et grunnsyn som ofte er lett påvirkelig av motedannende strømninger. For et visst tilbakelagt stadium synes man til og med å kunne tale om »folkevandringer« som en arkeologisk patentløsning, — og det var ikke bare et nordisk fenomen. Den fremragende tyske forsker Kossinna opererte således med hele 14 innvandringer fra Norden til kontinentet, for ikke å snakke om alle de folkeforskyvninger han og hans skole fant beviser for i det øvrige kontinentale funnstoff.

Senere har det på sett og vis vært en tendens i motsatt retning. Enkelte er sogar rede til å benekte alle andre innvandringer enn den »ofrånkommelige, den första«.

Slik spanner konklusjonene fra den ene ytterlighet til den andre, og det skyldes i de færreste tilfelle materialbehandlingen, men svært ofte

metodiske feilvurderinger og mangelen på skikkelige begrepsdefinisjoner. Med hensyn til vårt eget materiale synes det nettopp å være mangelen på en sikker metode som karakteriserer tolkningsforsøkene. Da er det heller ikke til å undres over at resultatene varierer både fra mann til mann og fra tid til tid.

Problemet har fått ny aktualitet ved to nylig publiserte avhandlinger, hvor folkevandringstidens rike ekspansjon i Sør- og Vest-Norge blir satt i forbindelse med innvandrete folk eller grupper av innvandrere.¹ Denne oppfatning er tidligere hevdet av så fremtredende kjennere av landsdelens arkeologi som Helge Gjessing, Håkon Shetelig, Johs. Bøe, Anathon Bjørn m. fl., men riktignok på forskjellige premisser. Konklusjonene har da også fått et noe uensartet preg. Man må imidlertid holde klart atskilt de vurderinger som konkluderer med en innvandring i selve ekspansjonsfasens begynnelse (yngre romertid), og de som plasserer den i selve folkevandringstiden. Eiendommelig nok synes argumentene for disse to hovedoppfatninger gjensidig å utelukke hverandre.

Shetelig har i en rekke arbeider gitt uttrykk for at det så vel i yngre romertid som i folkevandringstiden har funnet sted partielle innvandringer. I forholdsvis sene arbeider understreker han imidlertid sterkt kulturkontinuiteten ved overgangen fra romertid til folkevandringstid, mens han fremdeles mener å finne holdepunkter for innvandring i selve folkevandringstiden.

Denne oppfatning er imøtegått av flere forskere, bl. a. A.W. Brøgger, Gutorm Gjessing og A. Bjørn, som hevder at folkevandringstiden innen hele det område det her er tale om, viser »en så fast og sluttet kulturform at det må sies å være meget usannsynlig at en tilflytning utenfra i nogen synderlig grad har gjort sig gjeldende.«² Derimot mener bl.a. Helge Gjessing, A. Bjørn, visstnok også Johs. Bøe at ekspansjonsfasen i yngre romertid er båret av innvandrere. Det er noe uklart hvilken av disse grupper Jan Petersen og Møllerop sokner til. Snarest synes de å dekke begge, men i hovedsaken er det visstnok Sheteligs synsmåter som går igjen.

Her står man altså i dag med diametralt motsatte oppfatninger av et usedvanlig rikt materiale fra en av de fineste perioder i vår historie.

Som en kort innføring i stoffet tillater jeg meg å gi et resymé av den konklusjon Jan Petersen har gitt i sin artikkel. Selv om hans undersøkelse bare dekker Rogaland, har resultatene gyldighet for de tilstøtende deler av så vel Vest-Agder som Hordaland.

Petersen peker på de mange nydannelser i funnstoffet, som etter hans mening helt mangler forutsetninger i de foregående perioder (romertid og keltertid). Fremst blant disse nydannelser står de spannformete leirkar, korsformete spenner, en nær sagt uforklarlig økning i funnfrekvensen knyttet til nye hustyper og dannelsen av de kjente »-land«-gårder. Shetelig har dessuten fremhevet nye trekk i gravskikken, bygning av store manns-lange steinkister. Inn i dette kulturbildet må videre føyes en rekke nye oldsaksformer som bronsekar og glass, samt en uvanlig rikdom på gravgull.

Etter alt å dømme må det ha foregått en »voldsom« ekspanasjon i Rogaland »helst i årene 350—400, men vel også senere i folkevandrings-tiden. — — — Mens det fra hver av disse perioder, hvorav den første omfatter ca. 400 år, den annen ca. 300—350 år, er et halvt hundre funn her i Rogaland, den siste vel noen flere, så er det fra folkevandrings-tiden, som omfatter ca. 250 år, over 1300 funn — — —.

Når en ser på denne motsetningen mellom funnene i keltertid og romertid på den ene side og denne så usedvanlig rike folkevandrings-tiden på den annen side, ja så må det i hvert fall ha hendt noe for å fremkalle forskjellen. Det er jo to måter å forklare dette på. Den ene er at forholdene på de gamle gårder er blitt for trange og har sprengt seg, det er blitt en nødvendighet, ja rent en motesak å flytte ut for de yngre slekter. Den annen er at det er kommet et friskt folkesig utenfra, sikkert beslektet med dem som bodde her før, og for så vidt kanskje ikke så stort brudd, men dog noe nytt som har vært årsaken til det som er hendt. Med den helt nye »-land«-gårdnavntypen og med den nye hustypen — — slutter jeg

meg til den siste forklaring. Det må allikevel ha vært meget friskt dette tilsig, det er blitt en storhetstid her — — —. Spør en så hvor dette tilsig er kommet fra, kan jeg ikke si annet enn at Jylland i hvert fall har vært porten for forbindelsene med Rogaland i lange, lange tider; men kulturforbindelser har det jo også vært med Nordsjø-landene lengre sørvest«. ³

Ved en slik summarisk konfrontasjon med oldsakstyper, gravformer o. a. kombinert med et flyktig blick på ledsagende funnkarter, vil denne forklaring med innvandring ikke bare synes nærliggende, men ganske plausibel for de fleste. Likevel fremtvinger en nærmere undersøkelse et aldri så lite spørsmålstegn, og dette blir større jo mer en går materialet og konklusjonene etter i sømmene.

De forskjellige funngrupper som hver for seg karakteriserer folkevandringstidens ekspansjon, har alle vært inngående behandlet så vi i store trekk kjenner deres utvikling og fremstillingsområder. Således er det nå visstnok full enighet om at så vel bronsene som glassene er nedslag av handel, hovedsakelig med Nordsjø-egnene, i yngre romertid vel også med sørskandinavisk og østgermansk område. Anathon Bjørn sier således at »Alene antagelsen av sterke handelsforbindelser kan forklare at det gjennom et par århundrer stadig er de samme industrivarer som forekommer, et forhold som utelukker å sette disse saker i forbindelse med innvandringer. Det er da rene handelsforbindelser som har skapt Vestlandets høie kulturform i folkevandringstiden, — — —«. ⁴

Et interessant forhold er det at funnkartet over bronsene eller importen som helhet like godt kunne brukes til å vise våre beste jordbruksbygder: Østfold, Hedmark, Toten, Hadeland, Ringerike, Vestfold, Rogaland og Trøndelag. Så langt dekker i virkeligheten disse to kategorier hverandre. Er det derfor, som alt synes å tyde på, jordbruket som har dannet den naturlige forutsetning for importen, så kan man ikke nytte noen annen tolkning på dette forhold f. eks. i Rogaland. Det er i hvert fall ingen som helst grunn til det. Man må derfor se bort fra dette innslag ved en vurdering av de nye trekk i kulturmønstret som kan tas til inntekt for en eventuell innvandring.

Den store mengde gull i graver og skattefunn er et vanskeligere problem, men det er visstnok ingen alvorlig forskjell i synet på gruppens manglende evne til å underbygge eller avsvække eventuelle innvandrings-teorier. Det tør imidlertid understrekes at man fra tiden før ca. 500, dvs. den fase som er avgjørende for de viktigste nydannelser, bare kjenner gravgull, ikke et eneste mark- eller skattefunn. Det er et ganske bemerkelsesverdig trekk når man erindrer at det lenge har vært god »latin« å se nedlegging av verdimetall som et tegn på urotider — og det må vel en innvandringsperiode ha vært!

Johs. Bø poengterer at den skiftende gullimport i virkeligheten er meget vel begrunnet i historiske forhold.⁵ Da gullalderen i Vest-Europa i 6. årh. nær met seg sin avslutning, fant dette karakteristisk nok tilsvarende uttrykk her hjemme. Gullet i så vel graver som markfunn avtar. I stedet kommer sølvet, — ikke ved innvandring, men ved andre kultur-meddelelser.

Ser man så på den største og mest representative funngruppen, de spannformete leirkar, som på det nøyeste er assosiert med den økte funn-frekvens og de nye trekk ellers fra midten av 300-tallet, så er det en sjelden enstemmighet i oppfatningen blant forskerne. De spannformete leirkar blir uten unntak oppfattet som en sørvestnorsk nyskapning uten forut-setninger og paralleller i sørskandinavisk eller kontinentalt materiale. Denne kjensgjerning er, som vi senere skal komme tilbake til, et av de mest tungtveiende argumenter for dem som ser en kontinuerlig utvikling i yngre romertid og folkevandringstiden. Det samme kan sies om dannelsen av de tallrike »-land«-gårder som hører ekspansjonsfasen og tiden til.

De korsformete spinner avspeiler heller ingen forhold i Rogaland eller på Vestlandet som mer enn andre steder skulle tale for innvandring, snarere tvert imot. Etter det innledende stadium i senere del av 300-tallet, hvor typen viser de samme fellesformer over hele det germanske spredningsområde, viser de korsformete spinner en mer særpreget lokal utvikling her enn noe annet sted i hele Norden.

Vi ser altså at det er full kontinuitet på så viktige arbeidsområder som metallkunsten og keramikken. For folkevandringstidens vedkommende blir dette ytterligere understreket av 2 andre funngrupper, idet studier over relieffspennene og gullbrakteatene tyder på at »en må regne med en stedegen og sterkt rotfestet kultur på Vestlandet, særlig i Rogaland«. ⁶

Med hensyn til de vestnorske skjelettgraver fra folkevandringstiden er det ingen grunn til å hente fram noen egen forklaring. For det første er de langt fra identiske med de kontinentale »Reihengräber«, dessuten har Shetelig selv moderert sin opprinnelige oppfatning. I *Det norske folks liv og historie*, Bind 1, s. 139 sier han således at »tradisjonen fra romertiden var grunnlaget for gravformene i folkevandringstiden; men det var også plass for norske særdrag, som i gravens orientering med hodet mot nord, i bygningen av gravkisten og gravhaugen i særlig monumentale former«. I og med at også gravskikken bygger på hjemlige tradisjoner, »faller i virkeligheten hele grunnen unna innvandringsteorien til Shetelig«, sier G. Gjessing. ⁶

Det opprinnelige kompleks av nydannelser og fremmede ting som umiddelbart førte tanken hen på innvandring, skrumper etterhånden sterkt inn. Tilbake står nå hovedsakelig hustypene og selve funnrikdommen som sådan. Her kan det med en viss rett pekes på momenter som muligens trenger en nærmere forklaring.

Hustypen, det rektangulære langhus med stolpebåret tak og vegger av stein og torv, dukker opp for første gang hos oss i den rogalandske ekspansjonsfase, men det var allerede i tidlig keltertid kjent i Nord-Europa i sin karakteristiske form som fellesbolig for folk og fe.

Om disse forhold skriver Anders Hagen i sin avhandling: *Studier i jernalderens gårdssamfunn*, s. 222—23: »Grunnen til at husene således står tilsynelatende uten forutsetninger i disse traktene, er at de eldre ennå ikke er blitt funnet og gravd ut. Hvis vi nemlig ikke går ut fra at det har eksistert en eldre beslektet byggemåte, må vi i tilfelle tenke oss at langhuset kommer spontant via innvandring eller sterk kulturpåvirkning først så sent som i slutten av romertida fra områder der langhusformen

alt tidligere har vært uteksperimentert. I tilfelle vil det være naturligst i alle fall for Norge å tenke seg Jylland, men heller ikke her har man hatt hus av stein som naturlig kan være. En viss omstillingstid må vi i alle fall ha lov å regne med fra denne husformen ble vanlig og til man gikk over til å bygge av stein.«

Dette kan øyensynlig tas til inntekt for motsatte oppfatninger, men det er ganske innlysende at man ikke kan se problemet med de nye hus-typene isolert fra det øvrige tilfang og kulturutviklingen som helhet. Man skal da ikke glemme at den ekspansjon disse husene er med på å forme, nettopp bærer i seg det mest karakteristiske hjemlige preg. Over svært store områder ble den også en typisk heiegårdsrydding med periferisk karakter. Det synes meg derfor mest nærliggende og naturlig å bli stående ved det første av Jan Petersens tolkningsforsøk (jfr. sitat foran, s. 75—76).

Det er karakteristisk for hele dette problemkompleks at de forskjellige funngruppens utvikling stort sett blir oppfattet likt av de fleste forskere. Det er først når man skal summere opp resultatene at meningsforskjellen kommer fram. Flere av de faktorer man da bygger på, er imidlertid skoleeksempler på hva man vanligvis forstår ved intern utvikling (de spanneformete leirkar, »land«-gårdene, og fl. a.), mens ikke et eneste moment entydig indikerer innvandring. Når det likevel blir hevdet at vi her står overfor en innvandring, skyldes det ganske enkelt at man overser de resultater gjenstandsstudiet møysommelig har ført til og i stedet bygger på selve funnfrekvensen som den viktigste indikator for problemet innvandring — intern utvikling.

Det skal da straks innrømmes — som det allerede før er gjort — at de talloppgaver og funnkarter som foreligger, gir et nokså besnærende bilde for den som ser ensidig på det. Her er det imidlertid på sin plass å slå fast at funnfrekvensen slik den er anskueliggjort ved de foran siterte tall, er temmelig villedende, fordi man her sammenlikner inkommensurable størrelser. Skal man få et tilnærmet riktig bilde av ekspansjonen i folkevandringstiden, må de forskjellige grupper som gravfunn, enkelt-

funn, skattefunn, boplasser o. l. skilles og hver for seg sammenstilles med de tilsvarende grupper fra de foregående perioder.

Ved en slik sammenstilling — og ved et så rikt materiale — er det selvsagt metodisk uholdbart å legge samtlige funn fra dette sluttede funnkompleks, som i tid strekker seg over 250—300 år, inn på ett kart. I visse tilfelle kan det muligens være på sin plass dersom man skal ha spesielt definerte spørsmål besvart, men i en bosetningshistorisk studie, hvor man bør nytte materialets relative kronologiske evne til det ytterste for å få nyansene fram, er en slik metode verdiløs og direkte villedende. Med et så unikt materiale som det omhandlede, burde hvert kart dekke maksimum 50 år og funnkategoriene selvsagt holdes strengt atskilt.

Det er noe av en arvesynd dette at man legger sluttede komplekser eller regionalt avgrensede funngrupper over perioder på gjennomsnittlig 200 år inn på funnkart og deretter faktisk behandler dem som et hele i rom og tid, hva de jo i virkeligheten langt fra er.

Med hjelp av en detaljert kartografi vil man i de fleste tilfelle komme fram til nyanser i selve bosetningen som kan vise seg helt avgjørende. Men samme fremgangsmåte må også nyttes for de nærmest foregående perioder for å få fram den kontinuitet eller de sprang materialet er i stand til å vise. Bildet vil da bli atskillig modifisert. Og likevel vil man ikke kunne stole på de oppnådde resultater, fordi bl. a. gravskikken spiller oss et av sine vanlige puss. Den er en feilkilde enhver arkeolog har lært — og bør — regne med, derfor må man studere materialet både fra dybden og bredden.

For å anskueliggjøre dette bedre vil jeg ta for meg Rogaland, selve kjerneområdet i den ekspansjonssone vi behandler.

Her bør man ikke uten videre se bort fra at nettopp Rogaland var vår eneste virkelige bronsealderprovinc, selv om linjen ikke ble ført helt ut gjennom yngre bronsealder. Keltertiden karakteriseres av den samme tilsynelatende fattigdom som i andre norske områder. Hovedårsaken til dette finner man i gravskikken. Rogaland kan derfor ikke sees isolert, men i relasjon til våre øvrige keltertidsbygder. Det viser seg da at man

ikke bare finner en merkbar kontinuitet i kulturkontaktene med Sør-Skandinavia, men antallet av keltertidsfunn fra Rogaland nærmer seg sterkt det dobbelte av hva man opererer med f. eks. for Vestfold og Østfold.

Mens det østlige Norge forholdsvis tidlig ble påvirket av de nye makt-konstellasjoner og kulturstrømninger på kontinentet, fortsatte i mangt og meget keltertidens tradisjoner i Rogaland ut gjennom eldre romertid. Det er først i periodens senere del Rogaland for alvor kommer med i denne utvikling. Likevel står det romertidsmateriale som finnes, fullt på høyde med det beste fra landet ellers. Mangt tyder derfor på at romertiden har vært en oppladningsperiode, hvor grunnlaget til den påfølgende ekspansjon har sine forutsetninger og røtter. Sett under ett må man til og med si at Rogalands romertid har en gedigen karakter. På bakgrunn av tidens alminnelige fremgang og med paralleller i andre norske bygder, må man gå ut fra at der var rikelig iboende ekspansjonsmuligheter i dette samfunn.

Funnfrekvensen fra disse perioder (romertid og keltertid) synes m.a.o. ikke å gi det samme relative uttrykk for befolkningstettheten som tidligere (i bronsealderen) og senere (i folkevandringstiden). En sammenlikning på dette grunnlag er derfor ikke metodisk holdbar, selv om man tar tilbørlig hensyn til de forskjellige funnkategorier.

Det skal innrømmes at spranget mellom romertid og folkevandringstid er stort. Det kan nesten synes »tilsynelatende uforklarlig«, hvis man ser seg blind på tallene og later gjenstandsstudiet ut av betraktning. Det siste må imidlertid være avgjørende for oss. En økning i funnfrekvensen er i hvert fall ikke nok til å indikere en folkevandring, dersom man ikke kan peke på forutsetningene, på utstrålingscentret(sentra). I dette tilfelle hvor ekspansjonsfasen i Rogaland er knyttet til en rekke nydannelser i det arkeologiske materiale, skulle det ikke være vanskelig å peke på slike mulige sentra, men det har man karakteristisk nok ikke kunnet gjøre. Det er imidlertid ofte vist til Jylland som allerede meget tidlig ble et springbrett over til Sørvest-Norge, men ingen har hittil kunnet utpeke

noe jydsk område som utgangspunkt for den formodete innvandring, da det ikke kjennes noe distrikt der med et kulturmønster som tilnærmelsesvis kommer opp mot det rogalandske i folkevandringstiden.

Med en viss rett må man også spørre om det kan tenkes noe jydsk område med et slikt befolkningsoverskudd at det uten å føre til alvorlige og påviselige endringer, kunne sette i gang en så stor og langvarig folkebevegelse som den folkevandringstidens ekspansjon i Rogaland eventuelt skal gi uttrykk for. Jeg tviler på at man noen gang kan gi et positivt svar på dette, ikke minst fordi Jylland synes å miste taket på utviklingen nettopp i yngre romertid, mens det øy-danske område derimot seiler opp som det ledende i hele Norden. Det er dessuten et annet meget vesentlig moment som talsmennene for en innvandring synes å ha oversett, og det er det alminnelig erkjente forhold at det i kjølvannet etter en folkevandring alltid synes å gå en strøm i motsatt retning. Selv om kulturmønstret i det nye område kan vise seg helt ulikt hjemlandets, vil vandringen svært ofte gi seg til kjenne ved tilbakevendende strømninger. Det var tilfelle ved begynnelsen av bronsealderen mellom Italia og Mellom-Europa, i eldre jernalder mellom Syd-Russland under goterveldet og østgermansk område, i det 17. og 18. århundre mellom Nord-Amerika og Vest- og Mellom-Europa, for å nevne noen velkjente eksempler.

Med de relativt korte avstander og de langvarige kontakter en innvandring i vårt tilfelle innebærer, skulle man vente tydelige tilbakevirkende krefter. Men det som finnes av parallelliteter er så ubetydelig at man overhodet ikke kan snakke om noen nord—sydgående kulturmeddelelser på det grunnlag. Det er for så vidt karakteristisk at de få spannformete leirkar som kjennes fra dansk område, tilhører et relativt langt fremskredet stadium.

Man må selvfølgelig regne med at det til alle tider har vært mennesker på vandring, men en slik mer eller mindre tilfeldig diffusjon kan umulig ha satt i gang eller båret slike bevegelser som dem vi er vitne til i Rogaland og derfra videre både mot øst og nord, helt opp til Nordland og Sør-Troms. Dertil er kulturmønstret for ensartet over det hele.

Når det hertil trolig vil bemerkes — som det alt er hevdet på flere hold — at innvandrerne sannsynligvis har vært »beslektede folk«, så er det uklart hva man legger i dette begrep. Menes det ethnisk beslektede folk, så er det i hvert fall ikke mulig å påvise hvor de kommer fra, så ulik må deres materielle kultur ha vært, og da vil møtet mellom disse grupper neppe ha gått så friksjonsfritt som utviklingen som helhet synes å tyde på.

Man bør selvsagt ikke se helt bort fra at minoriteter kan sette sitt preg på kulturen i et nytt område. Det finnes mange eksempler på det både fra historien og ethnologien, men i dette tilfelle synes utviklingen av de forskjellige funngrupper å være så harmonisk og rotfestet lokal at man ikke godt kan gi kjøp overfor en slik mulighet.

Ut fra det som foran er hevdet må man også ta avstand fra den tolkning Shetelig har lansert, og som Møllerop har sluttet seg til, om at det som har foregått, er en innvandring på linje med den angelsaksiske i England. Her skulle det være nok å vise til A. Bjørns imøtegåelse, som for øvrig har fått full støtte av Gutorm Gjessing, og så vidt jeg har oppfattet det også av Johs. Bøe.

Som et resultat av denne høyst teoretiske gjennomgåelse blir man stående ved den oppfatning at utviklingen i folkevandringstiden, så vel ekspansjonsfasen, hvor mesteparten av det nye har sine røtter, som senere i perioden, i alt vesentlig er et indre anliggende. Det finnes ikke noe moment som avgjørende taler imot dette grunnsyn, hverken historiske eller — så vidt jeg kan bedømme — lingvistiske, ikke engang den »overdimensjonerte« funnstatistikk. Og her er vi ved problemets egentlige kjerne.

Som det foran er antydnet, har jeg søkt å hevde at de fleste tolkninger i realiteten bygger på funnfrekvensen som den viktigste indikator for oppfatningen innvandring — intern utvikling.

Personlig tror jeg at man i denne vurderingsmåte ser en avlegger av den kulturoppfatning som går tilbake til Darwin, og som fra 1870-årene i stadig sterkere grad satte sitt preg også på den arkeologiske forskning. Forestillingene om en kontinuerlig utvikling og en langsom forandring

av formene ble overført på funnstoffet. Oldsakene, hevdet man, hadde utviklet seg som beslektede individer i arter og grupper. Vi fikk den typologiske metode med både dens sterke og svake sider. Den har feiret mange triumfer og vil fortsatt være et viktig hjelpemiddel til å bringe klarhet i selve utviklingens forløp, til å skille perioder med sterkere kraftutfoldelse fra perioder med langsommere livsrytme, til å vise oss det betydelige enkeltmenneske, den begavete kunstnerpersonlighet så vel som det handlende fellesskap. Dette er av fundamental betydning for all forhistorisk forskning. Og likevel, trass i alle positive resultater som er oppnådd, så er det kanskje når alt kommer til alt ikke dette, men utvekstene som har gjort mest av seg i den enkelte forskers bevissthet. De har i hvert fall avstedkommet meget og berettiget kritikk. I formstudiet har man for det meste tatt konsekvensene av dette, men når det gjelder synet på selve kulturutviklingen, ligger svært mange arkeologer fremdeles under for slike antikverte oppfatninger. Dessuten forbinder man gjerne kulturprovins med folk eller stamme, og enhver skarp forandring i kulturmønstret blir følgelig sett som en refleks av ethniske forstyrrelser (som inn- eller utvandring). Dette er tankebaner som har farget europeisk arkeologisk forskning i mer enn en menneskealder.

På grunn av sin manglende elastisitet har arkeologien skapt seg mange tvilere, særlig blant antropologer, ethnologer og historikere, for innen disse fag har man forlengst erkjent — og tatt konsekvensene av — at utviklingen ikke skjer kontinuerlig, men i større eller mindre sprang.

Det er denne dynamiske kulturoppfatning arkeologien ikke har greidd å absorbere, trass i at man stadig proklamerer mennesket selv som det egentlige mål bak funnstoffet. Men mennesket er dynamisk, ikke mekanisk. Først når man for alvor tar konsekvensene av denne elementære kjensgjerning, kan man løse arkeologien ut av dens mekaniske lenker — for å nytte vendinger som er kjent fra professor Ernst Wahles tankevekkende avhandling: *Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen.*⁷

Ved betoningen av dynamikken, det vil igjen si mennesket selv, vil man automatisk gi tydingen av kulturprovinsen en annen retning. Den vil ikke lenger kunne oppfattes identisk med et bestemt folk, stamme eller samfunn, men som et uttrykk for den livskraft, den iboende oppdrift som er i et folk eller en del av et folk. Denne livskraft kan — og vil i de fleste tilfelle — virke ut over fellesskapets grenser og således viske ut de etniske skillelinjer.

Vi vet at det overalt og til alle tider finnes mennesker som skaper historie, andre ikke; at skapende personligheter hverken i rom eller tid er likelig fordelt. Derfor er det ikke noe unntak, men tvert imot det normale forløp at aktivitetskurvene er sterkt fluktuerende, alle stabiliserende faktorer til tross.

Det er innen rammen av dette grunnsyn man vil finne den mest akseptable tolkning av folkevandringstidens ekspansjon i Rogaland, og denne tolkning vil stå i den beste samklang med selve oldsaks-materialet slik vi kjenner det i dag. For som det tidligere er pekt på, menes jo den alt overveiende del av funnstoffet — ledetypene innbefattet — å være uttrykk for hjemlig kulturtradisjon (de rene importsaker unntatt).

Med alle de reservasjoner som nødvendigvis må tas overfor konklusjoner av denne art og denne skissemessige oversikt i særdeleshet, tør jeg bli stående ved den oppfatning at ekspansjonen i hovedsaken er et indre anliggende, en direkte fortsettelse av det markerte oppsving i yngre romertid.⁸ Den har vært »unnfanget« og befordret av flere sammenfallende, gunstige omstendigheter, ikke minst av den naturlige fremdrift som overalt lå i tiden selv, av nyåpnede og overordentlig fruktbare handelsforbindelser med toneangivende sentra i Norden og på kontinentet. Kanskje har det spilt avgjørende rolle at det, som enkelte har hevdet, trolig har funnet sted en omlegging av næringsgrunnlaget til et mer allsidig erverv basert på fedrift og et ekstensivt svedjejordbruk med tilskudd fra bl. a. fiske og fangst. Det synes i alle høve å ha vært et rikt næringsgrunnlag og eksepsjonelt gode muligheter for kraftutfoldelse. Etter

alt å dømme har også folket vært modent nok til å utnytte disse gunstige forhold. Det er blitt en grotid og en vokster som i mangt og meget søker sin like i vårt folks historie.

Asbjørn E. Herteig

Is the Expansion of the Migration Period in Rogaland Caused by Immigrants or is it an Internal Development?

Reflections concerning a central problem.

Two recent papers (1) have led to these reflections. It has not been my intention to give a comprehensive survey, but to show some methodological mistakes which, in my opinion, are often made when treating this subject.

It is known that in Rogaland, on the southwestern coast of Norway, there seems to have been a large expansion from the middle of the 4th century, and during the Migration Period. This expansion is characterized by a series of innovations such as »pail-shaped« pots, cruciform brooches, unusually many gold objects in the graves, and new types of bronze and glass vessels. In short one finds an almost unexplicable increase in the frequency of finds connected with new house types, and the rise of the farm-names ending in »-land«, to mention the most important items.

None of these elements, in itself, indicates an immigration. On the contrary, several of them are supposed to represent a purely internal development, and the remainder confirm the view of a deeply rooted local cultural tradition. These views are strangely enough held by most workers. Difference of opinion does not become evident until results are collected. Then most of those who study the material hold that the expansion, which demonstrably has taken place, must be due to immigrants.

In my opinion this seems to be a contradiction, and I have tried to show that the conclusion of an immigration, in fact, has been founded on

the strong impression of the increase in finds from this period, and not on the evidence of the material.

This strong impression of immigration is easily formed because the material, covering a period of some 250 years, has often been treated as continuous in time and space. It is clear that a false contrast is attained in comparison to the preceding Roman and Pre-Roman Periods, when the burial custom was very conservative and »poor« until the latter part of the Late Roman Period. Besides, one should not compare the total number of finds, but the different categories such as grave finds, single finds, hoards, farms, etc., with the corresponding ones from the respective periods. With the rich material the distribution maps ought not to comprise more than half a century if one wishes to bring out the different aspects which are so important in a study of the growth of cultural expansion.

It is illuminating that no one has succeeded in pointing out any area in Scandinavia or on the Continent whence this expansion could have proceeded. With the many new cultural aspects in connection with the expansion in Rogaland it should not be difficult to find the origins of radiation, if any exist. Neither has there been traced any reverse flow of elements from north to south which could support an immigration theory.

In my opinion there is no conclusive evidence for an immigration, either archaeological, historical or linguistic. When, in spite of this, one concludes that an immigration must have taken place, the reason is perhaps first and foremost the increase in finds. I believe that this concept of cultural evolution is due to Darwinism which earlier strongly influenced archaeological research. The idea of a continuous evolution resulted in the typological method with its strong and weak points. This applied Darwinism has been strongly modified in the study of artifacts, but seems to have survived in the conception of culture. As one usually identifies »cultural provinces« with ethnical groups, an abrupt break in the continuity is accordingly connected with ethnical disturbances — emigration or immigration. A mechanical conception of culture such as this makes

archaeology stereotype, and does not sufficiently consider man as the dynamic element in the evolution.

By stressing man one automatically gives the term »cultural province« a different connotation.⁷ One will cease to identify it with a certain people or group and consider it as the expression of the vitality of such an ethnic group. This vitality will, in most cases, exert an influence outside the boundaries of the community and thus efface ethnic differences. As with all normal vitality, it will also manifest itself in strongly fluctuating activity curves.

Within the framework of this outlook one finds the most acceptable explanation of the expansion of the Migration Period in Rogaland: a mainly internal development.

NOTER

¹ Oddmund Møllerop: Den eldste bosetningen i Vest-Agder. Under trykningen er jeg gjort merksam på at Møllerops artikkel er skrevet i 1947 og at hans oppfatning i dag stort sett faller sammen med mine synspunkter. — Jan Petersen: Bosetningen i Rogaland i folkevandringstiden, Viking 1954. ² Anathon Bjørn: Bronsekar og glassbegre fra folkevandringstiden, s. 42. Det kgl. N. Vid.sk. Selsk. Skr. 1929. ³ Jan Petersen: l. c. s. 25—26. ⁴ Anathon Bjørn: l. c. s. 43. ⁵ Johs. Bøe: Norsk gravguld fra ældre jernalder, s. 93. Bergens Museums Årbok 1926. ⁶ Gutorm Gjessing: Arkeologiens metoder, s. 130. Stensilert utg., Oslo 1946. ⁷ Ernst Wahle: Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen, Heidelberg 1941 og 1952. ⁸ Etter at denne artikkel ble skrevet har det vært meg en glede å konstatere at disse synspunkter fant den mest uforbeholdne tilslutning på Det nordiske arkeologmøte i Stavanger i sommer, bl. a. av professorene Nils Åberg og C. J. Becker.

Aslak Liestøl

SPJUTSODDEN FRÅ KVIKNE I GUDBRANDSDALEN

Sumaren 1954 kom det inn til Universitetets Oldsaksamling eit interessant funn frå Kvikne i Nord-Fron. Det var ein spjutsodd av ein type som høyrer heime i slutten av eldre jernalder. Odden var pakka inn i never og i falen sto ein liten stubb av skaftet. Etter opplysning frå finnaren Mathias Syltjordet låg odden flat midt under ein stor stein som han tok opp under nydyrkingsarbeid. Funnstaden, i kanten av innmarka til bruket Sagboden gnr. 207, bnr. 1, ligg heilt ute på elvebakken på austsida av elva Skåbyggja like nedanfor vegen. Noko spor etter gravhaug var det ikkje og elvebakken var nærast ei noko jordblanda urd av store steinheller. Under desse hellene var det fleire stader holrom, og i eit slikt holrom har truleg odden legi. Ei etterrøkjing på staden vart utført av magister J. S. Munch, men førde ikkje til nye funn.

Spjutsodden er av ei vel kjend form som helst går under namnet Vendel-typen. (Fig. 1.) Falen har eit gravert mønster av rettlina flettverk, og midtribben på bladet, som er eit framhald av falen, og felta på kvar side av denne er dekorert i same teknikk, med dyreornament i stil II. (Fig. 5.) Både forma og ornamenta på spjutet er nær identisk med spjutsodden frå Halldalsnosi (B 6711). (Fig. 2.) Den finlina ornamentikken har haldi seg utruleg godt, berre på bladet er han skadd av rust, serleg på den eine sida der heile den øvre delen av ornamentet er vekk. Lengda på spjutsodden er 42,5 cm og største breidd over bladet er 5,4 cm. Den delen av skaftet som har vori inne i falen har haldi seg så godt at ein kunne

tru det var spikka i går. (Fig. 3.) Det som har stukki ut er ein del forvitra, men syner likevel tydeleg to djupe hogg vinkelrett på kvarandre som synest tyde på at skaftet har vori hoggi og broti av like ved falen. Skaftet har vori laga av eit ungt bjørketre, ein kan sjå mergen i spissen av skaftfragmentet. I treet er det òg spor etter naglar som svarar til nagleholer i falen på spjutet. Av den nevra som odden var pakka inn i vart det teki vare på berre eit lite stykke. (Fig. 3.) Funnet har fått museumsnummer 28767. Som ein kuriositet kan nemnast at ein ser tydelege merke etter filing ved nagleholer. Det tyder på at klinkroa har vorti fila ned, sikkert for å skifte skaft. Bjørkeskaftet er difor ikkje det opphavlege.

Som ein vil sjå av illustrasjonane (Fig. 6 og 7) er det lite som skil ornamentikken på dette nyfunne spjutet frå den vi kjenner frå Halldalsnosi.¹ På båe er dekorasjonen meisla inn og har ikkje vori tenkt til innlegging av anna metall. Mønsteret skulle stå som svarte strekar på det blankpolerte stålet. Hovudinstrykket av mønsteret er òg det same, berre i detaljane er det variasjon. Spjutet frå Halldalsnosi er omlag 10 cm lenger enn det frå Kvikne. Falen er òg litt lenger slik at det har vori rom til meir flettverk der. Medan hovudelementet på Kvikne-spjutet er to breide band som er fletta saman, er det på Halldalsnosi fire breide band og to smale. Som utfylling av dei fire trekanta felte mellom dei breide banda nederst på falen finn vi på Kvikne-spjutet eit valknute-liknande sløyfemønster. På Halldalsnosi-spjutet har vi på tilsvarende stad det same mønsteret, men her som lykkjer på dei smale banda. Når det gjeld dyreornamentikken

Fig. 1. Spjutsodden frå Kvikne før reingjering.

på bladet tykkjest dei to spjutsoddane vera mest heilt identiske. Den eine av sidene på Halldalsnosi skil seg frå Kvikne-odden berre i det at midtpartiet har to hovudpar etter kvarandre medan Kvikne har berre eitt.

Den stilhistoriske dateringane av desse oddane er eit vanskeleg problem, då ein her kjem inn på tidfestinga av stil II og kronologien når det gjeld dei store svenske funna frå Vendel og Valsgårde. Då Shetelig publiserte funnet frå Halldalsnosi i 1914, var den store striden om dateringane enno ikkje komen i gang. Han samanlikna dyrehovuda på spjutet med ornamentikken frå Vendel-grav nr. I, og slutta då på grunnlag av Arnes datering av Vendel-gravene at spjutet ikkje godt kunne «være eldre end 650 og neppe stort yngre end omkring 700».² I 20-åra kom så omvurderinga av Vendel-materialet, og Lindqvist og hans tilhengjarar har brigda kronologien ein god del, ikkje berre når det gjeld dateringane av sjølve gravene, men ikkje minst ved at dei oppfatar fleire av praktstykkane i dei ymse gravene som 'antikvitetar' den tid dei var lagde i grava, og difor ofte vesentleg eldre enn gravene. Med grunnlag i denne nye oppfatninga daterar Gutorm Gjessing Halldalsnosi-funnet til helst noko før midten av 600-åra.³ Han bygger dette vesentleg på bandfletninga på falen, utan dei knutemotiv som er så karakteristiske for seinare faser av stil II.

Det nye funnet frå Kvikne fører ikkje noko nytt inn i diskusjonen omkring stil II. Men eg trur likevel at det kunne vera på sin plass å taka dateringane opp til ny vurdering. Etter Gjessings bok er det komi til ein del nytt materiale som gjev eit breiare grunnlag for diskusjon.

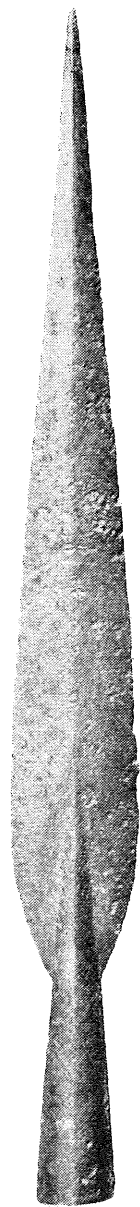

Fig. 2. Spjutsodden frå Halldalsnosi.

Skal vi no prøve ei ny vurdering av dateringa kan vi like godt drøfte Halldalsnosi-spjutet og Kvikne-spjutet under eitt. Dei er så like i ornering, orneringsteknikk og form at ein vel kan gå ut frå at dei kjem frå same smia.

No syner det seg at vi i dei svenske gravene kan finne gode parallellar til bandfletninga på spjuta våre i fleire funn gjennom heile det 7. hdr. I Valsgårde 8 er eit beger av tre med ornament der to breie og to smale band er fletta saman utan knutar, men med sløyfer, som på spjuta våre. Grava vert av utgjevaren datert til noko før 650.⁴ Liknande bandfletning har ei borktine frå same grava.⁵ Treskurden på ei sverdslir frå grav nr. 5 i Valsgårde har òg liknande bandfletning, med eitt breitt og to smale band. Det breie bandet går ut i dyrehovud som på spjuta, medan dei smale banda er dei langstrakte kjeftane. Slira vert av Olsén datert til dei siste ti-åra av 600-talet.⁶ Vidare kan vi finne parallellar i treskurden på ei sverdslir frå grav nr. 27 i Bjärs på Gotland. Denne slira vert datert til andre halvta av 600-talet.⁷ Forutan desse døme, henta frå treskurden, finst mange i metallarbeid frå dei svenske Vendeltidsfunna, om likevel ingen er i same teknikk som på våre spjut.⁸ Men slike metallbeslag, som det for det meste er tale om, kan vera bruka oppatt på nye ting og er difor ikkje så godt brukande til datering. Treskurden derimot, slik vi finn han på dei nemnde sverdslirene, høyrer sikkert til det siste arbeidet og er difor sikrare som dateringsgrunnlag. Etter vårt syn skulle det difor ikkje av omsyn til bandfletninga vera nokon grunn til å gå ifrå Sheteligs datering. Når det gjeld dyrehovuda på spjuta har Vendel I, som Shetelig viser til, framleis dei beste parallellane, og denne grava vert no av Lindqvist datert noko seinare enn før, ca. 700.⁹ Som døme vel vi doppskoen til det eine praktsverdet. (Fig. 4.) Lindqvist har rett nok åtvare mot å bruke dette sverdet til kronologistudier då det syner seg at nokre av beslaga er flikka på for å høve på slira og difor kan vera eldre stykke som er brukt oppatt.¹⁰ Men denne doppskoen som syner ein sein stil II ornamentikk, etter Greta Arwidssons oppdeling Vendel C med innslag av noko oppløyst stil B, kan vel ikkje setjast tidlegare enn slutten av 600-talet. I det gjennombrøtne

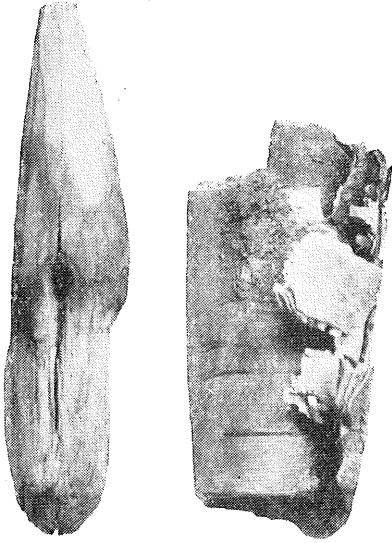

Fig. 3. Never og skaffragment frå Kvikne.

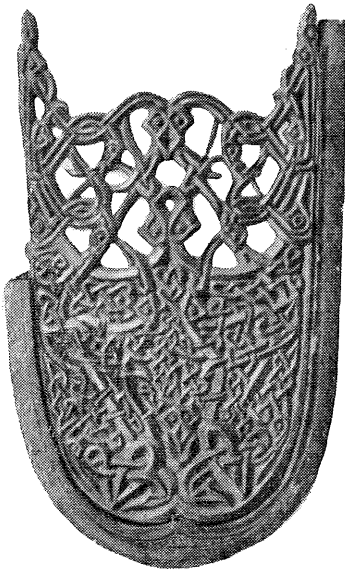

Fig. 4. Doppsko frå Vendel I.

Fig. 5. Ornametikken på Kvikne-spjttet, reingjort.

ornamentet øvst på denne doppskoen ser ein korleis dyrehovuda, på same måten som på spjuta, er nytta til å laga bordar og avslutning av ornament langs ein midtakse og langs ytrekanten av det ornerte feltet.

Enno har vi eit moment som kan hjelpe til ved datering, det er sakset (sverdet) som vart funni på Halldalsnosi saman med spjutet. Det er langt, 72 cm, har rett rygg og er temmeleg spisst i odden. Gjessing, som daterar funnet på spjutsodden, har vanskar med å få det til å høve inn i utviklingsrekka til saksa. Andre slike lange saks, som er funne saman med spjutsoddar av Vendel-type, lyt han datere til slutten av 600-talet.¹¹ Etter vår meining skulle det ikkje vera nokon grunn til å taka Halldalsnosi-funnet ut av denne samanhengen.

Korkje Halldalsnosi-funnet eller spjutsodden frå Kvikne er gravfunn. Våpna frå Halldalsnosi må ha legi der etter ein som har omkomi i fjellet, vel under uver. Denne forklåringa har alt finnaren komi med og ho er interessant ved det at ein her ser kva ein mann førde med seg på ferd i fjellet. Kva erend mannen hadde i fjellet kan vi ikkje sikkert seia. Han kan ha vori på jakt, men det er ikkje truleg at han ville ta med seg eit praktspjut og eit tungt sverd på veiding i fjellet. Rett nok rår diktaren av Hávamál til at: vápnum sínum skala maðr velli á feti ganga framarr. Ein skal ikkje gå eit steg frå våpna sine når ein er ute. Men ein veidemann ville vera godt vepna berre med piler, boge og kniv, kanhende eit vanleg spjut. I dette tilfellet er det mest sannsynleg ein ferdamann på vegen mellom Lærdal og Hallingdal som har gått seg bort. Han har, som ein kunne vente, hatt med seg sine beste våpen og dessutan ein jernskodd stav til å stø seg på i ulende.¹² Eller var det kanhende ein skistav brukt på vinterføre, med skoning så han kunne hogge seg gjennom isen og ned til rennande vatn?

Spjutsodden frå Kvikne er heller ikkje gravfunn, ein lyt helst karakterisere det som 'skattefunn'. Odden har av ukjend grunn vorti gjøymt bort. Det må reknast som sikkert at bjørkeskaftet på spjutet har vorti hoggi og brekt av like ved falen og at odden deretter er pakka inn i never og stukken inn i holromet under steinhella der han kunne ligge turt utan

å ruste. Kvifor dette er gjort veit vi ikkje, men vi kan gisse. Det kan vera tjuvegods som er gjøymt bort på denne måten, eller det kan vera eigaren som har villa sikre seg dette fine spjutet til bruk i dødsriket, dersom då Snorres opplysning er å lite på. Han fortel at det dei døde fekk med seg i grava, eller rettare på likbålet, det skulle dei òg ha i Valhall. Dessutan skulle dei få nyte det dei sjølv hadde gravi i jorda.¹³ Ei slik førestilling kan godt ligge attom nedlegginga av spjutet.

Vi har før hevda at dei to spjuta helst må ha vori smidd i same smia. Ein kunne òg vera freista til å seia at dei er laga av same mannen, endå Halldalsnosi-spjutet er av betre kvalitet både i komposisjon og teknikk. Om ein sjølv sagt ikkje kan seia det sikkert kan omstenda tyde på at spjuta er smidd på Opplanda. Vendel-typen er vanleg på det gamle norske Upplønd, medan vi frå dei tilgrensande stroka kjenner berre ganske få eksemplar. Berre frå Gudbrandsdalen har vi 6 funn, og elles kjenner vi dei frå Hedemark, Toten, Valdres, Hallingdal og Ringerike.¹⁴ Sambandet mellom Gudbrandsdalen og flatbygdene er lett å forklåre med den store tjodvegen nordover Gudbrandsdalen. Når det gjeld Hallingdal og Valdres vil eg helst tru at sambandet har gått over fjellstroka mellom dalane. Når dalane var kronglete og uvegsame tok folk heller over fjellet når dei skulle på langferd. Halldalsnosi-funnet vitnar i seg sjølv om slikt samband over fjellet, og Kvikne-spjutet kjern frå ein sidedal til Gudbrandsdalen der vi må rekne med at ein fjellveg over til Valdres tok til. Vi kan godt slutte oss til Ivar Kleivens teori om at det må ha vori eit samband mellom midtre Gudbrandsdal og Lærdal over Valdres, der gudbrandsdølene kunne fara over fjellet til sjøen og kjøpe seg salt.¹⁵

Under drøftinga av ornamentikken på spjuta har vi stadig vist til dei praktfulle merovingertids-gravfunna frå Vendel og Valsgårde. Ein samanheng må det òg ha vori mellom det gamle maktsentret i Uppland i Sverige og vårt Upplønd. Dette har vori hevda både frå filologisk og historisk hald og arkeologien tykkjest òg peike i den lei.¹⁶ Men enno er det for tidleg å taka opp dette kompliserte problemet til drøfting i si fulle breidd.

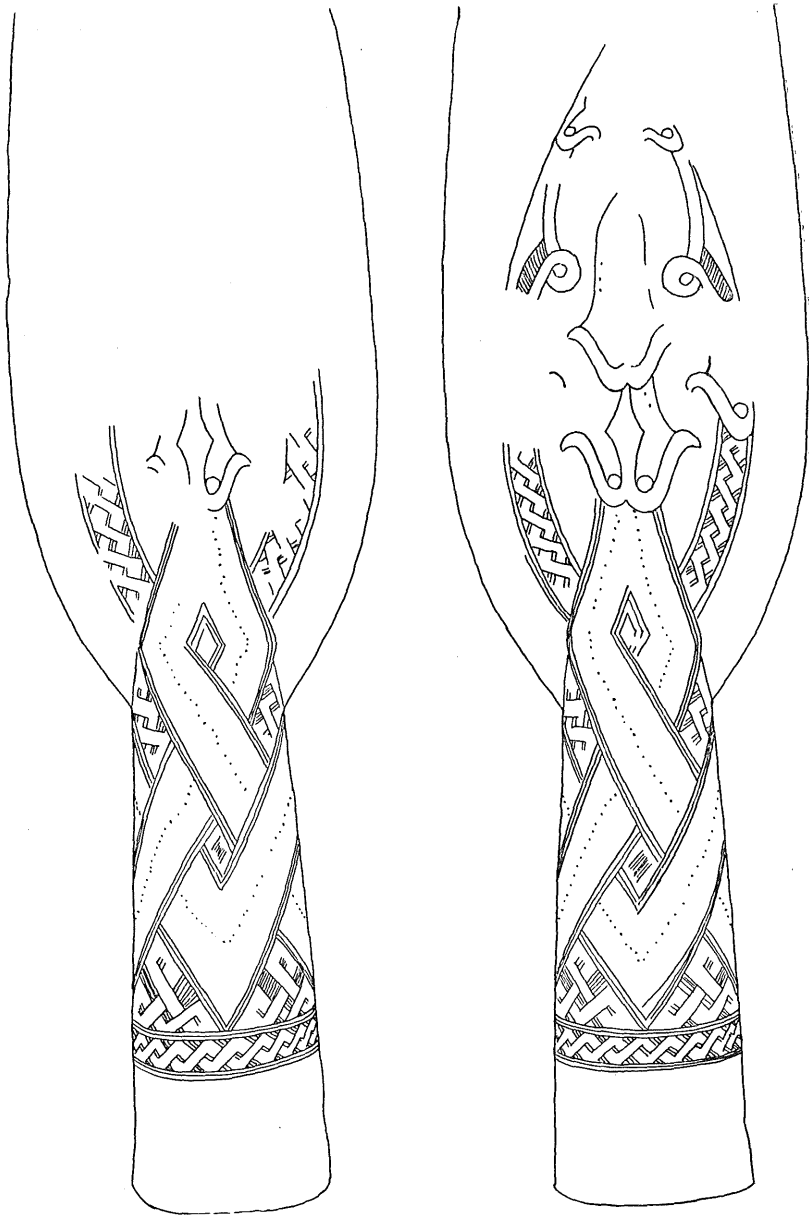

Fig. 6. Kvikne.

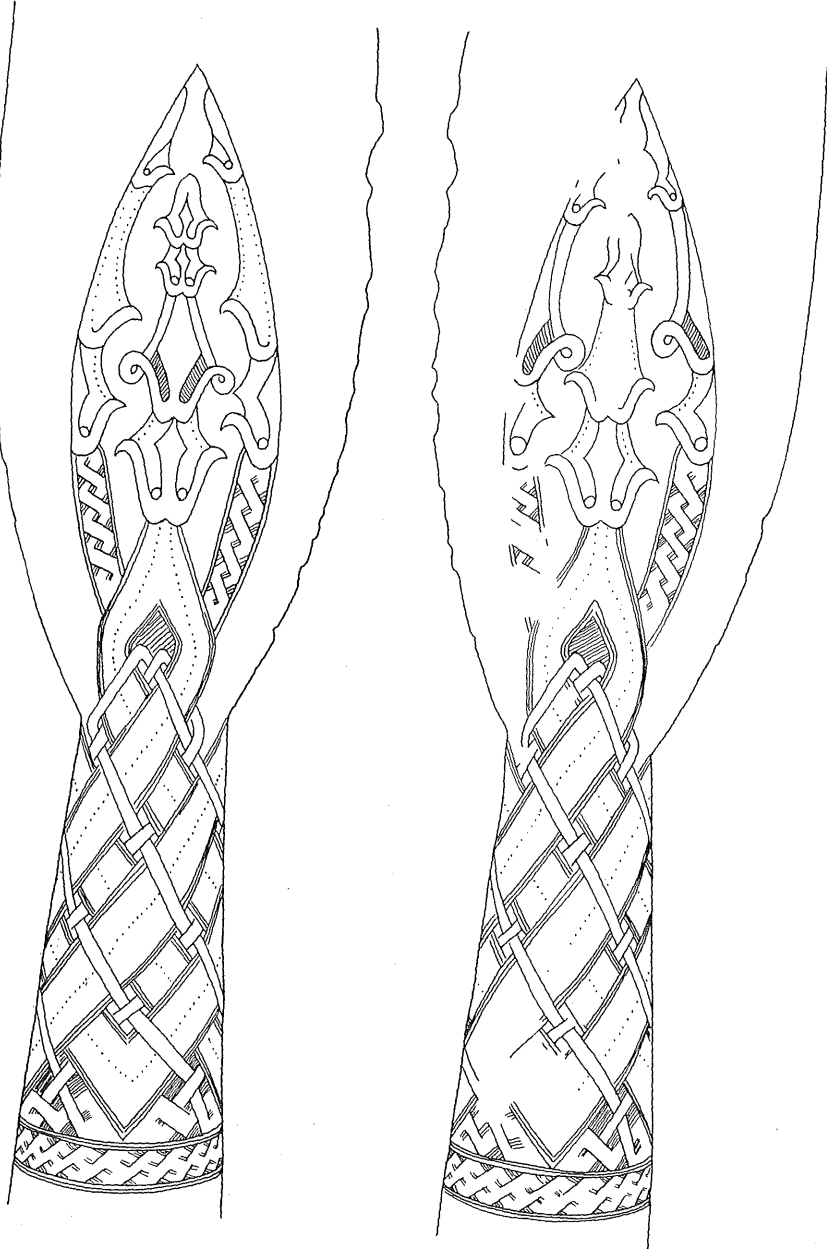

Fig. 7. Halldalsnosi.

Aslak Liestøl

The Spearhead from Kvikne in Gudbrandsdal

Last summer a spearhead (Fig. 1), with a little piece of the shaft sticking in the socket (Fig. 3), was found on the farm Sagboden in the parish of Nord-Fron, Oppland district. The shaft was made of a young birch (*betula*) and the spearhead was wrapped in birch-bark and put beneath a broad slabstone. The elegant spearhead is no part of a grave, it should rather be characterized as a »hoard«. In type and ornament this spear (Figs. 5—6) is nearly identical with the spearhead from Halldalsnosi (Figs. 2 and 7). A comparison between the ornaments on the spearheads and objects from the rich Swedish graves in Vendel, Valsgärde and Bjärs leads to a dating to the end of the 7th century. Both in composition and technique our two spearheads are similar to an extent denoting the same origin, the same smith. And as the centre of this type of spears (the Vendel-type) seems to be the old district of Upplønd, the smith might come from this central part of eastern Norway. Problems concerning possible near relations between this district and the old Swedish centre around Uppsala are not discussed here.

NOTER

¹ Under ei ny granskning av spjutet frå Halldalsnosi synt det seg at teikninga som før har vori publisert er feilaktig på fleire punkt. Fig. 6 og 7 er teikna over fotografi og korrigert ved samanlikning med originalene. ² Oldtiden IV, s. 98. ³ Gutorm Gjessing: Studier i norsk merovingertid, s. 73. ⁴ Die Gräberfunde von Valsgärde II, Greta Arwidsson: Valsgärde 8, Uppsala 1954, s. 140 og Tafel 29, 846. ⁵ Vgde. 8, Taf. 31, 298. ⁶ Valsgärdestudien II, Pär Olsén: Die Saxe von Valsgärde, Uppsala 1945, s. 115, figg. 100 og 111. ⁷ Olsén: s. 116 og fig. 145. ⁸ Etter at manuskriptet var levert inn til trykking har eg hatt høve til å sjå spjutsodden frå Vendel XIV (Graffeltet vid Vendel, Pl. XLIII. Fig. 4) som no er reingjort. Det syner seg at det, forutan ornamenta på bladet, er eit enkelt bandmønster på falen, ikkje ulikt det på Kvikne-spjutet, men utan lykkje, bord eller utfylling av dei opne felte. Banda er av same type som dei ein ser på Arne's illustrasjon, eller omlag som den nedre borden på Kvikne-spjutet. Men teknikken er ein annan, og sjølve spjutsodden er mykje smalare og tykkare. Eg trur ikkje denne spjutsodden og funnkombinasjonen kan brukast direkte til tidfesting av våre spjut. ⁹ Sune Lindqvist: Vendel-hjälarna i ny rekonstruktion, Fornvännen 45, s. 21. ¹⁰ Sune Lindqvist: Skjöld och svärd ur Vendel I, Fornvännen 45, s. 265 ff. ¹¹ Gjessing: Studier, s. 73 f. ¹² Bjørn Hougén: Fra seter til gård, 1947, s. 267 f. ¹³ Heimskringla k. 8. ¹⁴ Gjessing: Studier, s. 48. ¹⁵ Ivar Kleiven: Fronsbygdin, s. 138. ¹⁶ Anders Hagen: Et funn fra Vidarshov ved Aker, Vang, Hedmark, Viking 1950, s. 97 f.

M. I. Artamonov

KHAZAR-FESTNINGEN SARKEL

I den bysantinske keiser Konstantin Porfyrogenets verk »Om imperiets ledelse« er det en beretning om byggingen av Khazar-festningen Sarkel. Denne meldingen har lenge vært gjenstand for vitenskapsmennesenes oppmerksomhet, og mange har fremsatt formodninger om hvor denne festningen vel kunne ligge. Men først som følge av arkeologiske undersøkelser er det lyktes nøyaktig å fastslå at den lå ved Don i nærheten av landsbyen Tsimljanskaja.

En av de bi-oppgaver som oppsto gjennom den veldige anleggsvirksomhet sovjetregjeringen har drevet forskjellige steder i vårt land, er utforsking av de tallrike fortidsminner som ligger i anleggssonene. Jordarbeider av utrolig stort omfang, særlig når veldige områder ble satt under vann i samband med anlegg av vannreservoarer, truet med å tilintetgjøre mange arkeologiske minnesmerker. Å bevare dem for vitenskapen ved forsert utforsking har vært en førsterangs oppgave for Sovjets arkeologer. I sin omsorg for vitenskapens vel har sovjetregjeringen også oppmerksomheten henvendt på denne saken og trygger de arkeologiske forskningene i nyanleggssonene ved rundhåndede bevilgninger.

Et av de mest storslåtte av Sovjet-Unionens nyanlegg i etterkrigstiden er Volga—Don-anlegget, som løser et helt kompleks av folkehusholdningsproblemer. Foruten Lenin-kanalen som forbinder Volga med Don, der hvor man i oldtiden trakk båtene i tau fra den ene elven til den andre, er det reist en veldig demning, og bak denne ligger det enorme

Tsimljansk-reservoaret som ikke bare gir vann til kanalen, det store kraftverket og slusene som besørger skipene gjennom demningen, men også tjener som basis for overrisling av de tørkeherjede delene av Stalingrad- og Rostov-distriktene. Tsimljansk-reservoaret er et av de største i sitt slag, over 360 km langt og 38 km på det bredeste. Den nedre delen har ikke bare satt hele den brede elvedalen under vann, men også en del av dens opprinnelige lave bredder. Sammen med disse elvebreddene er mange av oldtidens gravhauger og boligområder satt under vann, deriblant også restene av Khazar-festningen Sarkel, som nå ligger på bunnen av sjøen, omtrent midt på det bredeste.

Dette fortidsminne er imidlertid ikke gått tapt for vitenskapen. I årene 1949—1951 foretok en særlig arkeologisk ekspedisjon forskninger i det område der Tsimljansk-reservoaret skulle ligge. Ekspedisjonens oppmerksomhet samlet seg særlig om studiet av ruinene av Sarkel. I de tre år ekspedisjonen varte, klarte man å grave ut omkring halvparten av fortidsbyen som utgjorde 10 300 kvadratmeter, for ikke å snakke om de betydningsfulle undersøkelser som ble foretatt av gravområdet i nærheten av byen.

Gjennom utgravningene kunne man skape seg følgende bilde av Sarkel (Fig. 1): på en pynt på Dons lave, venstre bredd har det ligget en rektangulær festning, oppført av tykke murvegger, forsterkede tårnframspring og massive hjørnetårn. Festningens lengderetning fra sørøst til nordvest var 186 meter lang og bredden 126 meter. Den store elven omga festningen på to kanter, og fra landsiden var framkomsten sperret av en bred vanngrav som stadig fikk tilførsel av nytt vann. En annen, enda bredere grav skilte pynten hvor festningen lå, fra den andre elvebredden.

Festningens murer har hatt en tykkelse på 3,75 meter, og hver side av de kvadratiske hjørnetårnene har vært 8,75 meter lange. (Fig. 2.) Langs yttermurene mellom hjørnetårnene lå det med jevne mellomrom kvadratiske tårnframspring (5×5 meter). Langs festningens langmurer var det fire tårnframspring og langs kortsidene to.

Fig. 1. Plan over Khazar-festningen Sarkel.

Portene til festningen var laget som åpninger i tårnframspringene. Hovedinngangen lå i et tårn i nordvestveggen, som skilte seg ut fra de andre ved sine store dimensjoner (9 meters bredde). (Fig. 3.) Porten var 4,5 meter bred, brolagt med steinheller og ytterst lukket med dører av tre som var hengt opp på massive poster, murt fast i veggen. En solid lem stengte for åpningen under porten. Som restene av andre, bedre bevarte porter viser, var tømmeret beslått med jernbånd som var festet med svære spiker. Muligens har det midt i åpningen vært en port nummer to.

Inne i festningen var det på hver side av hovedporten plassert to rett-vinklede bygninger med den smale siden mot forsvarsmuren. Døren til disse lå i nærheten av porten. Dette har utvilsomt vært vaktlokaler. Mellom disse bygningene og inngangen ble det funnet en rund brønn,

6,5 meter dyp, med vegger føret med blokker av hugget stein. Straks den var blitt rensset, begynte den å fylles med godt kildevann. Å dømme etter beliggenheten — like foran selve inngangen — var dette beleiringsbrønnen, som vanligvis må ha vært tildekket med et trelokk. I den form hindret den ikke trafikken. Under beleiring, da brønnen ble brukt, var porten forsvarlig lukket.

Den andre porten, som førte ned til elven, lå også i et av tårnfram-springene — i den nordøstre muren. Dette tårnet var noe bredere enn de øvrige (5,5 meter), og åpningen i det var 2 meter bred. Her er det ikke bevart noen spor etter portens konstruksjon, til gjengjeld er hele steinbroleggingen i åpningen intakt.

Festningen var delt i to nesten like store deler ved en tverrmur hvis tykkelse (3 meter) bare er noe mindre enn de ytre forsvarsmurenes. Denne veggen, som i form av en knekket linje var delt i tre avsnitt med rett-vinklede hjørner (se planen), var forsterket med tre tårn hvis beliggenhet viste at den forsvarte adgangen til festningens sørøstre del og altså forestilte et slags citadell. Det ene tårnet befant seg ved et av tverrveggenes hjørner, i nærheten av festningens geometriske sentrum. Det andre var plassert midt på tverrveggen, mellom det nevnte tårnet og festningens nordøstre forsvarsmur, og endelig lå det tredje i nærheten av »elveporten«, der hvor tverrveggen og festningens nordøstre yttervegg løp sammen. Dessuten var det to porter i tverrveggen — en i den nordlige delen og en annen i den sørlige.

Men festningens indre oppdeling innskrenket seg ikke bare til dette. Hver av de to hoveddelene av festningen ble i sin tur delt opp i forskjellige deler med anleggskomplekser, beliggende mellom de ytre forsvarsmurene og den indre tverrvegg. Disse kompleksene besto av lange bygninger, oppdelt i en rekke lokaler med forholdsvis tynne vegger mellom dem og forsvarsmurene. Citadellet ble ved disse anlegg delt i to deler og den øvrige delen av festningen i tre.

Både tverrveggen og plasseringen av murbygningene inne i festningen viser at de som har bygget den, har hatt for øye på alle måter å øke dens

Fig. 2. Parti av sørvestre mur under utgraving.

motstandskraft. De har ikke slått seg til tåls med de ytre forsvarsmurene, men også sørget for at hver atskilt del av festningen kunne holde stand på egen hånd, slik at hvis fienden erobret noen av de ytre festningsverkene, kunne garnisonen fortsatt holde stand. For å slå ned denne motstand måtte fienden ta festningen avsnitt for avsnitt.

Det vanskeligste var adgangen til festningens sørlige del. Nettopp her, ikke langt fra det sørlige hjørnet, lå et interessant anlegg. Det var en rett- vinklet, nesten kvadratisk bygning med tykke murer, et tårn hvis nederste etasje, hvor gulvet var brolagt med kantsatte murstein, ikke hadde noen dører. En må gå ut fra at inngangen til denne etasjen har vært direkte fra annen etasje gjennom en løs trapp. (Fig. 4.)

Nordvest for dette tårnet lå en rett- vinklet plass (8,3×10,7 meter), nesten like stor som tårnets grunnareal, og brolagt med to lag murstein.

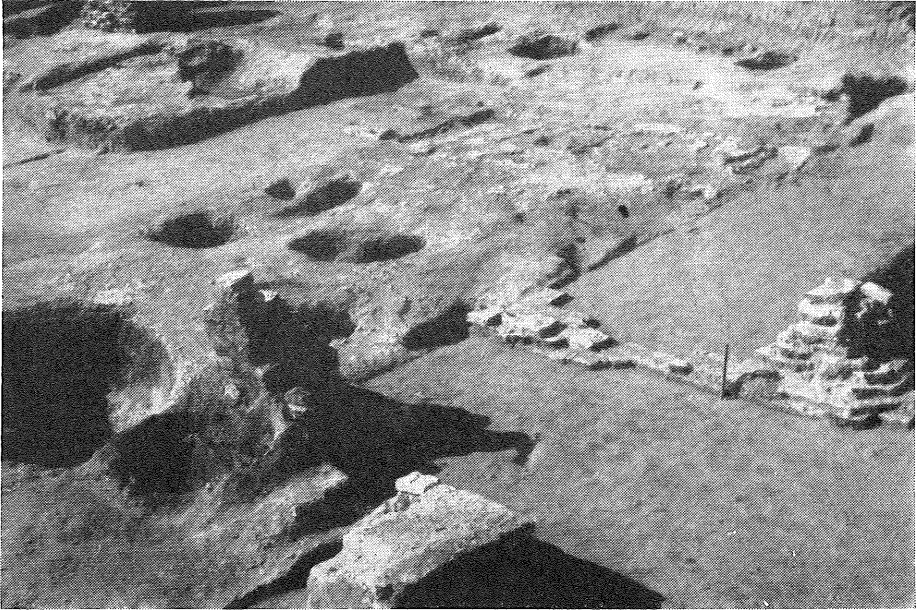

Fig. 3. Hovedporten.

Denne plassen var ikke den eneste i festningen. I nordøst, nær tårnet i tverrveggen, fantes det en betydelig mindre, rettvinklet brolagt plass. Til gjengjeld var plassen i festningens østre del av veldige dimensjoner. Dessverre er den ikke bevart i sin helhet, så lengden er ikke nøyaktig fastslått, men selv i den delen som har kunnet undersøkes, er den over 28 meter lang, med en maksimal bredde på 17 meter. Denne plassen er brolagt med tre lag murstein, og utsidene er kantet med stein satt på skrå. (Fig. 5.)

I den sørøstre delen av denne veldige plassen har man funnet spor etter vegger, like så tykke som i tårnene i festningens sørlige hjørne. Åpenbart har også dette vært et tårn, reist oppe på selve broleggingen, i ytterkant av plassen. Under utgravingene har man ovenpå broleggingen i nærheten av dette tårnet merket seg store ansamlinger av leire som kunne være rester av ødelagte bygninger med leirvegger. Det er mulig at det

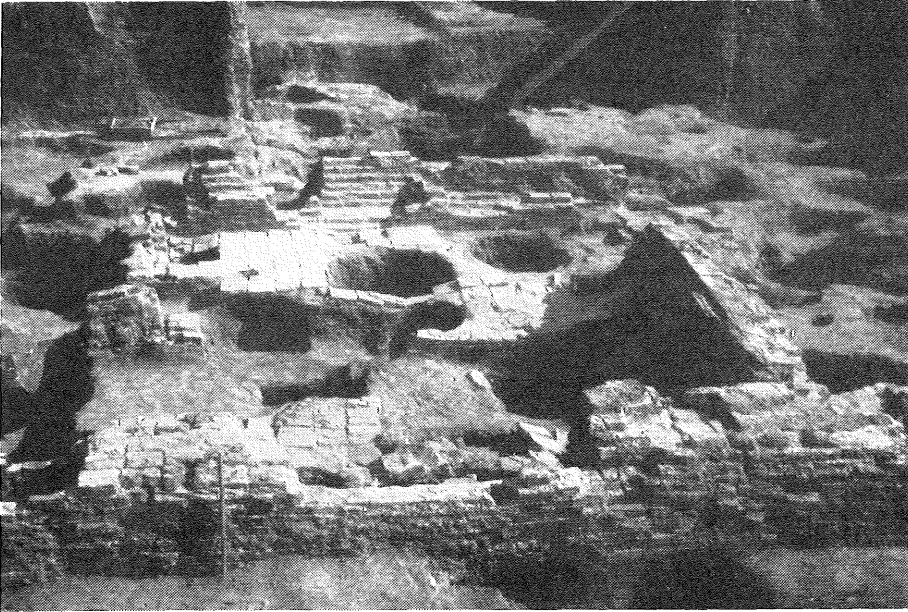

Fig. 4. Det store tårnet i søndre hjørnet.

også over annen brolegging eller på andre plasser har vært reist bygninger av stampeleire eller tre som det ikke er bevart noe spor av. Det har da vært beboelseshus i forbindelse med mursteinstårnene.

Det at man i byen Sarkel har funnet flere marmorkolonner og kapiteler av bysantinsk type, har for lengst gitt anledning til formodninger om at her har vært en kristen kirke, reist av de bysantinere som deltok i byggingen av festningen. Ved utgravingene i 1949—1951 ble det i tillegg til tidligere funn oppdaget ytterligere to hele og en rekke bruddstykker av kapiteler, fotstykker og søyler. Men det er i Sarkel ikke funnet noe tegn til at arkitektoniske marmor-detalljer har vært brukt i bygningene som er avdekket i festningen og heller ikke i den bygningen som skulle kunne gå for å være en kristen kirke. På grunn av dette er det mer trolig å anta at det i Khazar-festningen ikke har vært noen kristen kirke, trass i at festningen er bygget med deltakelse av bysantinere.

Man kan tenke seg at de arkitektoniske marmordetaljene som er funnet i Sarkel er kommet hit fra Chersonesos hvor de ble anvendt i kirkebyggingen. De daterer seg alle fra det VI. århundre og kan være tatt fra ødelagte kristne kirker. De kunne være kommet til Sarkel sammen med Petronius Kamatir som antakelig, etter hva Konstantin Porfyrogenet oppgir, ble sendt av Bysants for å bygge Sarkelfestningen og muligens tenkte å reise en kristen kirke i Sarkel. Men av en eller annen grunn lyktes det ikke å gjennomføre denne plan, og de innførte marmordetaljer ble liggende ubenyttet i festningen. Mange av dem ble utvilsomt knust og ødelagt alt i Khazar-perioden.

For å bygge festningen med alle dens bygninger trengtes det veldig mengder murstein. De ble laget på stedet av leire, iblandet småhakkete steppgress. Under brenningen av steinen brente gresset opp, og det dannet seg et nett av ørsmå kanaler i mursteinen som gjorde steinen mer fast og porøs. Formingen av mursteinen ble foretatt i treformer som var åpne oppe og nede. Steinen ble deretter soltørket. Herunder kom det avtrykk av hundelabber, småfeklover og nakne menneskeføtter m. m. på den. Men foruten disse tilfeldige avtrykk har noen av mursteinene på den brede overflaten bevisst lagede merker og tegninger. Merkene er for største delen figurer av type som stempel, eiendomstegn eller til og med bokstaver. Blant tegningene, som er laget med et skarpt redskap, finner en oftest bilder av hester, av og til også med en væpnet rytter. Ikke sjelden møter en figurer i form av labyrinter, dvs. flere kvadrater som er tegnet i hverandre og forbundet med tverrstreker.

Mursteinen ble etter å ha tørket i solen, brent i ovner som var bygget på samme måten som ovner for brenning av leirvarer. Rester av slike er funnet på elvebredden litt ovenfor byen. Å dømme etter trekull som er funnet i ovnenes fyrrom, ble det kaloririke brensel — eik — benyttet til brenningen. Eiken vokste på den tiden i elvedalen, som var dekket av tett skog.

Av form var mursteinen kvadratisk og den gjennomsnittlige størrelsen av hver side var 25—27 cm, med en tykkelse på 6 cm. Dessuten fantes

Fig. 5. Parti av brolegningen på den store plassen.

det også murstein som bare var halvparten så stor. For spesielt bruk ble det laget murstein som var betraktelig større, opptil 30 cm og til og med lengre.

Ved muringen ble steinen festet med kalk, iblandet sand. Konstantin Porfyrogenet skriver at Petronius, som ga ordre til å lage murstein fordi det ikke fantes stein på stedet som egnet seg til festningsanlegg, fant på å tilvirke kalk av elvenes kiselstein. Og det er sant. I nærheten av Sarkel finnes det ingen god bygningsstein. De mektige avleiringer av musling-skjell og mergel på Dons høyre bredd i nærheten av landsbyen Tsimljanskaja egnet seg lite til bygging, og de hadde heller ikke til å fremstille kalk av. Det er derfor mulig at det for tilvirkning av kalk ble brukt kalkkonkresjoner som elven vasker ut av leiren, og som i store mengder har avleiret seg i sanddynene langs elven.

Planleggingen av festningsanlegget Sarkel utmerker seg ved en forbløffende geometrisk riktighet og nøyaktig avstandsbedømmelse.

Bygningenes hjørner er for størstedelen rettvinklet, veggene følger strengt en ben linje, avstanden mellom tårnene for eksempel avviker bare 2—3 cm. Skisseringen av planen har utvilsomt vært foretatt ikke etter øyemål, men meget omhyggelig ved hjelp av måleinstrumenter. Samtidig har muringen vært meget primitiv: veggene er reist uten fundament, direkte på jorden etter at denne er befridd for den øverste jordskorpen og jevnet litt ut. Når murene har seget, har det som følge herav oppstått sprekker og ødeleggelse, til og med mens byggingen pågikk.

For å forskyve fogene mellom mursteinslagene har det vært anvendt murstein som bare var halvparten av det vanlige format. Med disse halve steinene begynte muringen av de horisontale rekkene, avvekslende fra den ene og den andre siden. Som resultatet av dette ligger fogene mellom mursteinen i den ene rekken midt under fogene i den neste. Kalklaget mellom mursteinene oversteg ikke 1 cm. På enkelte murer i bygningene inne i festningen som her og der har vært helt opp til 1,5 meters høyde, er murverket godt bevart.

Det finnes ikke noe bysantinsk i Sarkels bygningsteknikk. Hverken mursteinens størrelse, kalken eller muringens karakter svarer til det som er vanlig bysantinsk byggekunst. Der ble det brukt betraktelig tynnere murstein og et bindemiddel som inneholdt murstein og derved utmerket seg ved rosa farge. Dette ble lagt i tykke lag, og — hva som var det viktigste — spilte en helt annen rolle i muringen. Utvilsomt har det i Sarkel forekommet andre, ikke-bysantinske byggetradisjoner.

Konstantin Pyrforogenet har i sin melding om byggingen av Sarkel overdrevet den rolle Petronius spilte. Det er mulig at planleggingen av festningen, bestemmelsen av anleggets karakter har foregått med hans deltakelse, og at man etter hans råd har anvendt murstein og ikke vanlig byggestein og har tilvirket kalk etter hans anvisninger; men alt det øvrige må tilskrives khazarene, bl. a. også den primitive reising av murene uten fundament. Det kan for øvrig bemerkes at temmelig mange steinfestninger fra Khazar-tiden i området for den såkalte Saltov-kultur, mellom Don og midtre Donets, har murer uten fundament, og likeledes at det etter

arabiske forfatteres opplysninger også fantes murbygninger i Khazars hovedstad Itil. At mursteinen til Sarkel var tilvirket av lokale fagfolk, vitner også deres merker og tegninger om; i sin karakter ligger disse nær opp til stempler og figurer på stein fra festninger tilhørende Saltov-kulturen, hvorav den mest kjente er Majatskoje-byen.

Det foreligger opplysninger om at det i Sarkel lå en Khazar-garnison på 300 mann som årlig fikk avløsning. Festningens murbygninger har åpenbart vært brukt til boliger for denne store garnisonen og likeledes for å lagre våpen og matvareforråd. Garnisonen ble antakelig formert av tropper fra den leiehær eller garde som Khazar-kaganen holdt, og som fortrinnsvis ble rekrutert av khoresem-tyrkere, men der det også var folk av forskjellig opprinnelse, deriblant også russere. Foruten denne rent militære garnisonen dukket det tidlig opp sivilbefolkning i festningen, folk hvis kultur på ingen måte skilte seg fra Saltov-kulturen som var utbredt ikke bare langs Dons midtre, men også ved dens nedre løp. En kan til og med gå ut fra at en del av den lokale befolkning langs Don hadde bosatt seg i festningen for å betjene garnisonen og forsyne den med levnettsmidler.

I festningen finnes det tallrike boliger for sivilbefolkningen i Khazar-perioden, laget i form av jordhytter med gulvet senket ca. 50—75 cm ned i jorden. I planen er de rektangulære, vanligvis med avrundede hjørner, av og til nærmest ovale. (Fig. 6.) I kanten av gulvet finner en ikke sjelden hull etter stolper som det har vært et flettverk av tynne grener mellom. For øvrig har de fleste boligene hatt solidere vegger bestående av stolper og et flettverk klint inn med leire, og med tak av siv eller halm. Boligenes vanlige størrelse var 3×4 meter. Som regel var det et ildsted midt på gulvet i form av en enkel fordypning, av og til steinsatt. I noen beboelses-hus finner en mindre, avlange ovner, laget av leire over ribber av tre.

Befolkningen i Sarkel så vel som i andre av Saltov-kulturens boplasser, dyrket jorden med temmelig utviklede jordbruksredskaper, bl. a. en tung plog med en massiv kniv av jern, store symmetriske plogskjær og antakelig veltefjøl av tre. En slik plog forspent med flere par okser

trengtes til å pløye opp den tunge steppejorden. De veldige fordypningene til oppbevaring av korn, som det fantes en mengde av i nærheten av boligene, vitner om at den avling de enkelte familiene kunne beholde til eget bruk, var meget betydelig. Noen fordypninger kunne romme opp til 2 tonn korn. I disse fordypninger og i kulturlaget finnes det mange gode kornsorter, store og rene, hvilket igjen viser jordbrukets høye kvalitet. Her har det vært dyrket hirse, bygg, dverg-hvete og hamp, vekster som var utbredt i Sentralasia, Persia og i det østre Transkaukas. Et ufravikelig tilbehør til hvert hus var lette roterende møllestein.

Den særdeles gode konservering av planterestene i en av fordypningene skyldes at denne var tett dekket av leire som har gjort at rester av sjeldne grønnsakkulturer er bevart. Her har man funnet frø av meloner og agurker. Sammen med dem var det også steiner av ville frukter. Hagebruk eksisterte åpenbart ikke på den tid ved Don. De steinene av rosiner som en av og til har støtt på, er utvilsomt vitnesbyrd om tilførsel av tørket frukt.

Den høyt utviklede feavl er representert ved en veldig mengde bein av husdyr, opphugget og knust for tillaging av kjøttmat. Det har vært alt opp okser, sauer, gjeiter, hester og griser. En og annen gang har man funnet bein av kameler og esler. Det er også mange bein av hunder, men de har ikke vært brukt til mat. Foruten kjøtt ga husdyrene også melk. Kjørler til oppbevaring av melk og tilberedning av melkeprodukter viser den store betydning melkeproduksjonen har hatt i befolkningens daglige liv.

I skogene som dekket den brede elvedalen, og i tilliggende områder har det vært en mengde forskjellige dyr. Jakt og fangst har derfor vært en viktig binæring. I sjøene levde det en mengde vadefugl: svaner, gjess, ender, pelikaner o. a. som også ble jegerens bytte. På steppene ble det drevet jakt på antiloper, ville hester og andre av steppens dyr og fugler. Sarkels befolkning drev jakt ikke bare på dyr som ga kjøtt, men også på pelsdyr. I byområdet kulturlag finner en ikke få bein av bever,

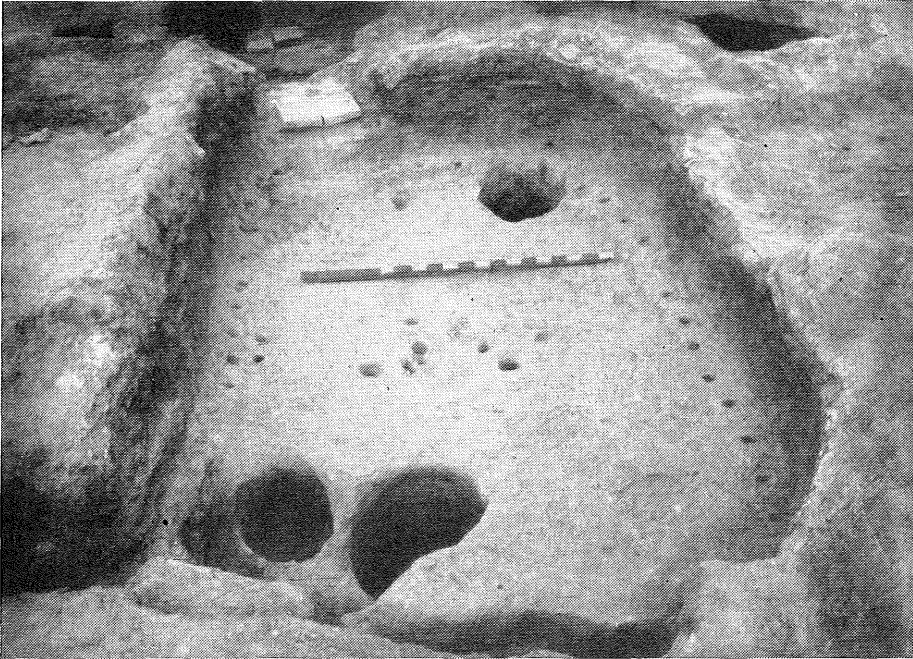

Fig. 6. Bolighus for sivilbefolkningen i Sarkel.

som for øvrig også ble brukt til føde. I elven ble det fanget mange slags fisk. Ryggraden av veldig store og malle viser hvor vellykket fiskefangsten har vært.

Av den lokale håndverksproduksjonen er pottemakerkunsten best representert. I husene har man funnet store mengder forskjellige slags kjørler, hele og istykkerslåtte, for størstedelen laget på dreieskive og bestående av grå potter med riflet overflate, veldig kar til oppbevaring av forråd, alle mulige slags mugger, vanligvis med svart overflate m. v. (Fig. 8.) I et av husene er det funnet en fordypning fylt av leire, forberedt til tilvirkningen av kjørler m. v. Samme sted lå det på gulvet en knust mugge, laget på dreieskive og smykket med et innrisset ornament. Muggen var tørket, men enda ikke brent. Dette var tydelig både bolig og pottemakerverksted. Bemerkelsesverdig er det at beboerne av dette

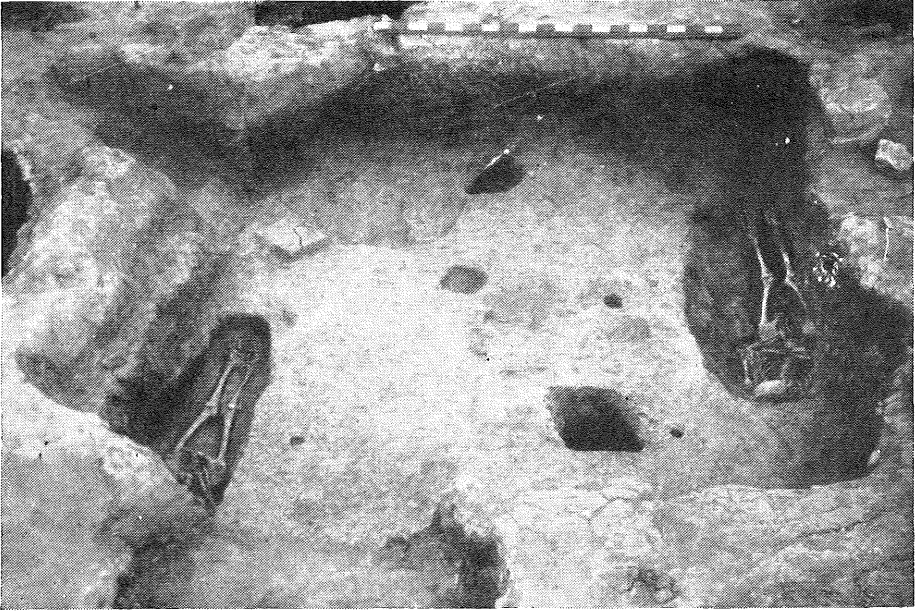

Fig. 7. Pottemakerhuset med graver under gulvet.

huset viste seg å ligge begravet under gulvet. Langs veggene i huset var det gravd ned to graver i gulvet og i hver av dem lå det et skjelett utstrakt på ryggen. (Fig. 7.)

Utenfor festningsområdet er det i nærheten av vollgravene funnet flere pottemakerovner. Deres konstruksjon skiller seg ikke i noe, uten i størrelsen, fra de ovnene som ble brukt til brenning av murstein. De består av to over hinannen liggende rom. Det nedre er fyrrommet med et temmelig langt fremspringende ilegg. I taket på fyrrommet var det laget vertikale huller. I det øverste rommet ble de leirvarene anbrakt som skulle brennes. Tilvirkingen av keramikkvarer har utvilsomt vært utført av spesialister som arbeidet etter bestilling eller for salg.

Av annen lokal produksjon kan fremheves beinskurden. I byens kulturlag er det funnet en mengde horn av reinsdyr og antilope og materialer av horn til forskjellig slags beinskurd. Av disse fortjener særlig

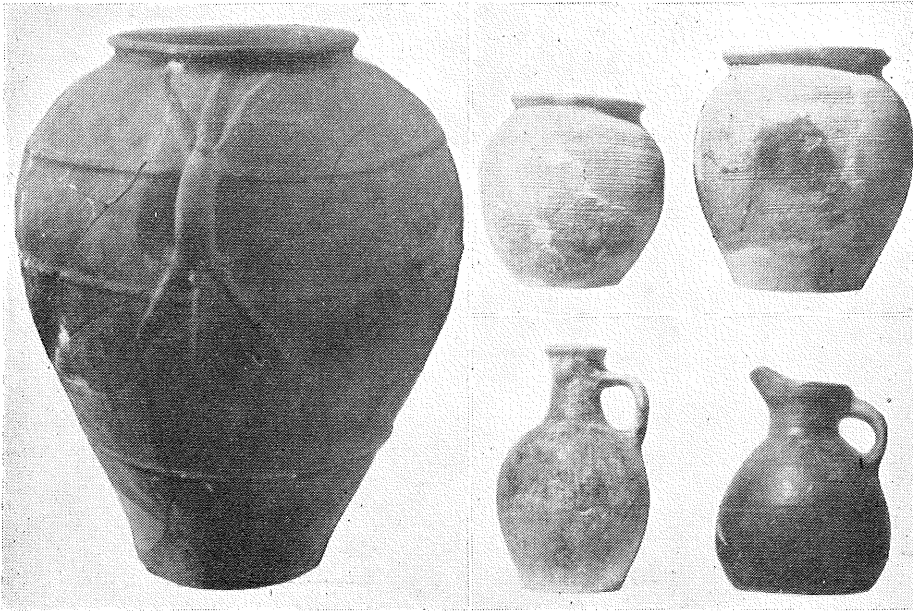

Fig. 8. Leirkar fra Sarkels Khazar-tid.

noen saker med utskårne dyrehoder å nevnes, et hornrør, antakelig hørende til halsen i en lærsekk, utsmykket med innviklede gravyrer, deriblant et reinsdyr, fugler og stiliserte korsformete planter. (Fig. 9.) Interessant var også et horn med fint graverte fremstillinger av dyr og fisker, en praktfull beinplate (toppen av en hårnål) med plantemotiver, fugler og to symmetriske små figurer av villsvin langs kanten. (Fig. 10.)

Spor av metallproduksjon har man ikke funnet i Sarkel. De temmelig tallrike gjenstander av jern og bronse som er funnet her, faller i sin helhet sammen med de formene som er typiske for Saltov-kulturen. Her er det også representert våpen, utsmykninger til seletøy og klær osv. Særlig betegnende er de typiske Saltov-smykkeplatene, ringene osv.

Blant Sarkel-funnene er det mange ting av ikke lokal opprinnelse. Særlig anskuelig fremtrer de i forskjellige keramikk-varer, bl. a. i glaserte kjørler. Disse sakene peker på Sarkels handelsamkvem med Sentralasia,

Transkaukas og Bysants. Særlig betydningsfull har forbindelsen med Kertsjbukstens kyst vært, noe som er en helt naturlig følge av Sarkels beliggenhet.

Ifølge bysantinske kilder hører byggingen av Sarkel til tiden omkring år 834. Det arkeologiske materiale motsier heller ikke det. De fleste myntene som er funnet i byens Khazar-lag, er av sentralasiatisk opprinnelse og hører til det IX. og X. århundre. Bare noen få muhammedanske mynter daterer seg fra det VIII. århundre. Bysantinske mynter fra før det IX. århundre finnes overhodet ikke.

Ifølge Konstantin Porfyroget lå Sarkel på grensen mellom khazarene og petjenegene, men de siste dukket opp på steppene ved Svartehavet ikke senere enn i slutten av det IX. århundre, da festningen ved Don alt forlengst eksisterte. Det finnes ting som viser at khazarene bygget forsvarsanlegg mot magyarene. Steppene ved Svartehavet var virkelig besatt av magyarene før petjenegene. Det er med pålitelighet slått fast at de var der i trettiårene av det IX. århundre, dvs. omtrent samtidig med at Sarkel oppsto.

De krigerske magyar-nomadenes tilsynekomst hos de bulgarske stammene som befant seg under khazarenes makt, som Bysants opprettholdt vennskapelige forbindelser med, framkalte alvorlig uro hos de siste for deres besiddelser på Krim. Samtidig hadde Bysants naturligvis ingenting imot å utnytte sine nye naboer for sine interesser. Keiser Theofil gikk derfor gjerne med på khazarenes anmodning om å yte dem hjelp i bygging av festningen ved Don og sendte under påskudd av det den innflytelsesrike bysantinske embetsmannen, spafarokandidaten Petronius, innover på Don-steppene og stilte en sjøflåte fra Pathlagonia til hans disposisjon. Petronius trengte selvsagt ikke flåten som noen æres eskorte. Det var nødvendig for å befeste imperiets makt på Krim som åpenbart var truet.

Petronius ytet utvilsomt khazarene bistand med sine tekniske råd, men samtidig er det klart at Konstantin Porfyroget sterkt overdrev hans rolle i oppbyggingen av Sarkel. Som vi har sett, ble festningen hovedsakelig bygget av khazarene selv ved hjelp av befolkningen langs Don,

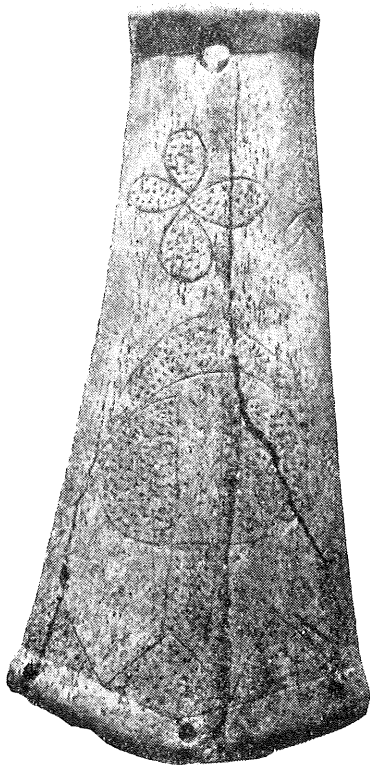

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 9. Hornstykke med ornering, sannsynligvis toppstykke til en lærflaske.

Fig. 10. Liten dekorert beinplate.

som var underlagt dem. Petronius klarte ikke engang å reise en kristen kirke der, som Bysants hadde slik bruk for som støttepunkt for sin innflytelse gjennom kirken. Hjelpen til khazarene i byggingen av festningen kunne bare tjene som et skalkeskjul for det egentlige mål som Petronius' misjon hadde. Det besto i på stedet å gjøre seg kjent med den nye politiske situasjon som var oppstått i Øst-Europa i samband med tilsynekomsten av magyarene og andre forandringer, hvorav den viktigste var utformingen av en russisk stat ved Dnjepr. Petronius klarte glimrende den opp-

gaven som var stilt ham og la, ved sin hjemkomst til Konstantinopel, fram et utkast til de tiltak som det var nødvendig å gjennomføre i samband med de nye vilkår. Etter hans forslag ble Chersonesos omdannet til militærkrets, kalt theme, og Petronius selv utnevnt til Chersonesos »strateg«. Denne reform i ledelsen av de bysantinske besiddelser på Krim, hvis mening var å forsterke militariseringen, skyldes utvilsomt at det i naboskapet var dukket opp slike fiender som en ikke kunne redde seg fra ved bare som før å bevare de vennskapelige forbindelser med Khazar. Disse fiendene sto følgelig ikke bare mot Bysants, men også mot Khazar.

Bysants' og Khazars fiender kunne naturligvis være magyarene, men slike motstandere kunne Bysants klare ved hjelp av bestikkelser, ved å skape indre uvennskap mellom dem og ved å hisse andre fiender eller Bysants' allierte mot dem. På grunn av dem var det neppe nødvendig å sende flåten til Krimkysten og reorganisere Bysants' Krimbesiddelser på militært vis. De fiender som på dette tidspunkt kunne være en alvorlig trusel mot Bysants og khazarene, var derimot russerne.

Til første halvdel av det IX. århundre hører russernes angrep mot Krimkysten og Lilleasia, som Georgij Amastridskijs og Stefan Surojskis biografier bringer meldinger om. I samme perioden var den russiske kaganens sendemenn i Konstantinopel, og da benveien hjem viste seg å være avskåret, øyensynlig av magyarene, befant de seg plutselig hos frankerne, som trodde de var svensker (år 839). Russernes utenrikspolitiske aktivisering på denne tiden står utvilsomt i samband med dannelsen av den russiske staten ved Dnjepr. På dette tidspunkt hadde slaverne ved Dnjeprs midtre løp (poljanene) kastet av seg Khazar-åket og representerte en alvorlig fare ikke bare for khazarene, men også for Bysants.

En må gå ut fra at svekkelse av Khazars makt i vest — på steppene ved Svartehavet og ved midtre Dnjepr — i samband med magyarenes tilsynekomst og den russiske statens oppståen, framkalte bekymring hos khazarene, som forsøkte å styrke sine posisjoner i de områdene som ennå var i deres besiddelse. Slike områder var i første rekke: Saltov-kulturens område og de tilgrensende strøk i nord og vest, med slaviske stammer som

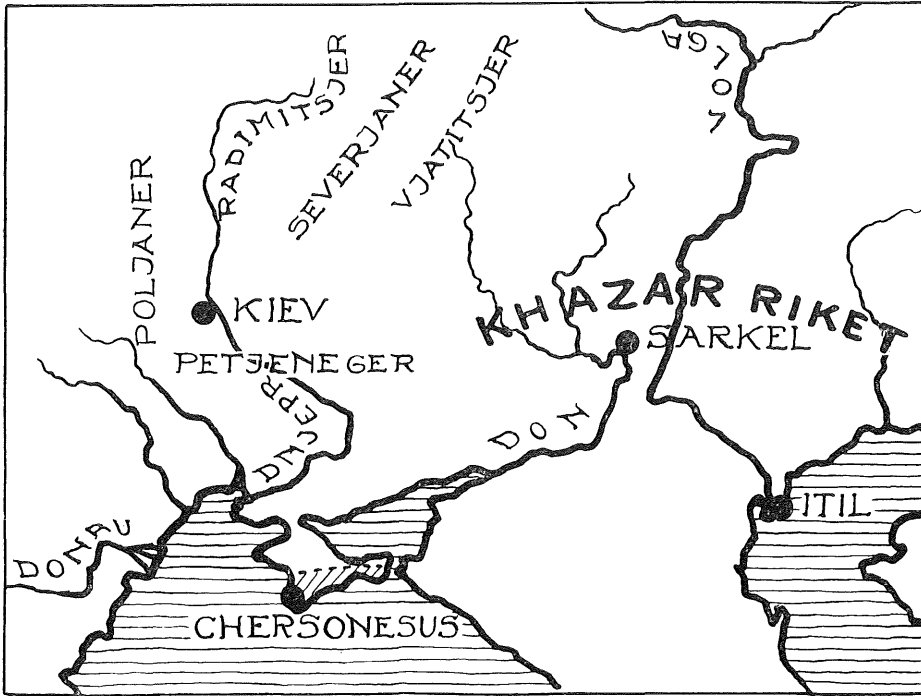

Fig. 11. Kart over Sør-Russland med omgivelser på Khazar-tiden.

betalte tributt til khazarene — vjatitsjer, severjaner og radimitsjer. Sarkel oppsto jo som et støttepunkt for khazarene på den viktige veien mellom hovedstaden Itil ved nedre Volga og Don-områdene. Denne veien førte etter overgangen over Don ved Sarkel til vannskillet mellom Don og Donets, den gunstigste ruten til lands i disse områdene.

Sarkel ble overhodet ikke bygget for å føre kontroll med vannveien langs Don og der hvor båtene ble slept over til Volga. En slik oppgave ble ikke aktuell før lang tid etter at Sarkel var oppstått. Nettopp dette forklarer den ytterst ugunstige stilling festningen hadde til å føre tilsyn med vannveien, og, hva som var det viktigste, overgangen fra den ene elv til den andre. Men saken var den at under første halvdel av det IX. århundre var det ingen som truet denne elveveien, ja det må tilføyes at

det neppe var noen som seilte på den. Den fikk først en viktig betydning i det X. århundre, da russiske båter som var kommet seilende hit fra Dnjepr over Svartehavet, dukket opp her. Sarkel ble bygget ikke ved elven, men ved landeveien for å befeste khazarenes vaklende stilling i deres vestlige og nordvestlige besiddelser.

Trass i den frykt russerne framkalte hos Bysants og Khazar, var den russiske Kievstaten ennå altfor svak til å kappes med Khazar. Først etter at Kievstaten og Novgorodstaten hadde sluttet seg sammen til en enhetlig russisk stat, oppsto det i Øst-Europa en makt som var i stand til å stille og fullføre oppgaver som hadde ligget over de foregående slaviske gruppedannelsers krefter. Den viktigste av disse oppgavene var å få alle østslaviske stammer inn under Kiev-fyrstens makt. Som resultat av Olegs og Igors virksomhet ble denne oppgaven i hovedsaken løst. Igors sønn Svjatoslav fikk allerede mulighet til å støtte seg på østslavernes forente krefter. Denne fyrstens første store utenrikspolitiske tiltak var krigen mot khazarene. Dette var nødvendig, for det første for å fullføre den saken hans forgjengere hadde begynt på når det gjaldt å samle slaverne i en russisk stat, og for det andre å frigjøre den for Russland så viktige østlige handelsvei fra khazarenes kontroll.

Svjatoslav løste med hell begge disse oppgavene — fikk vjatitsjene inn under seg og knuste Khazar. En av episodene under Svjatoslavs østlige felttog var inntagelsen av Khazar-festningen Sarkel ved Don (965), hvorefter det her oppsto en russisk by — Bjelaja Besja, som eksisterte opp til det XII. århundre. Restene av denne byen er av stor interesse, særlig for studiet av Russlands og nomadefolkenes gjensidige forbindelser, men i dette tilfelle får jeg avholde meg fra å beskrive dem, så meget mer som en kortfattet melding om resultatene av utforskningen av Bjelaja Besja har vært trykt i »Sovjetskaja Arkheologia« bind XVI.

M. I. Artamonov

The Khazar Fortress of Sarkel.

In recent years an important task for the archaeologist of the Soviet Union has been to preserve the many ancient monuments which are threatened by large-scale construction and development. The government grants large sums of money for such work.

The Khazar Fortress of Sarkel was excavated in 1949—51, before the whole area was flooded by the large Volga-Don dam. The fortress stands on a promontory on the banks of the Don. It has the shape of an oblong rectangle, thick walls and many towers, two of which have gates. (Fig. 1.) The fortress area is bisected by a transverse wall, and each half divided again into several divisions by long buildings. There were several paved squares inside the town area. Many of the civilian houses were excavated. (Figs. 6 and 7.) In Sarkel, marble columns and capitals of Byzantine type were also found, possibly belonging to a Christian church, which could hardly have been completed.

The fortress is built of bricks made of burnt clay, and lime was used in the mortar. Some of the bricks are decorated with seals and figures. The masonry and construction are very simple, as is usual in the Saltov culture. It is therefore questionable whether the fortress was built by representatives from Byzantium. Only the ground plan, which is surprisingly geometrically exact, is due to influences from that quarter, while the rest of the work is the Khazars' own creation.

Sarkel had a garrison of 300 men, besides a large civilian population. A series of finds shows that the agriculture was highly developed. Domestic animals played an important part in the economy, and hunting and fishing were important sources of income. That their ceramic art was highly developed is confirmed by the numerous finds of pots and potters' kilns. (Fig. 8.) The bone carving is of a high quality (Figs. 9 and 10), while the metal objects are similar to those found in the whole area of

the Saltov culture. Some of the pots and other objects found are of foreign origin. This shows the importance of Sarkel as a trading centre.

According to Byzantine sources Sarkel was built about 834 A.D. This date is not contradicted by the archaeological material. The fortress was probably built as a defence against the Magyars, but it is also possible that the formation of a Russian state on the Dnjepr can have exerted some influence. The changed political conditions also caused alarm in Byzantium. Therefore Emperor Theophilus supported the Khazars and helped in building the fortress of Sarkel, which defended an important road line. However, the Russian state did not prove strong enough to unite the East Slavs until after the union with Novgorod. Under princes such as Oleg and Igor the power of the Khazars was broken, and Sarkel itself was conquered by Svjatoslav in 965 A.D. On the same spot there rose a Russian town, Bjelja Besja, which was in existence until the 12th century. A preliminary report of its excavation is published in *Sovjetskaja Arkheologia*, Volume XVI.

Bernt C. Lange

ØSTNORSKE GRAVMONUMENTER FRA TIDLIG MIDDELALDER

NYE FUNN OG IAKTTAGELSER

Efter kristendommens innførelse ble det påbudt over hele landet at de døde skulle begraves på kirkegårdene, i viet jord. Der kunne det ikke bli tale om å opføre gravhauger av de dimensjoner som hadde vært vanlig i hedensk tid. Den begrensede plassen på en kirkegård tillot ikke dette her, hvor alle skulle ligge helst så nær kirken som mulig. Men selv om gravstedets utformning skiftet karakter, så ble det ikke endret meget ved den gamle opfatning at det siste hvilested bokstavelig talt skulle være en bolig for den døde. Også utenfor landet viser de eldste kristne gravsteders form og preg tydelig dette. Oldkristelige sarkofager hadde en huslignende utformning og i Den hellige Bedas angelsaksiske kirkehistorie står det om gravstedet til St. Chad († 672), at det var laget som et lite hus av tre med tak over.¹ Dets utseende har sikkert hatt nogen likhet med et lignende, også av tre, fra Norrala i Hälsingland,² som riktignok er adskillig yngre, men viser at tradisjonen har holdt seg lenge.

Den lille husformete gravstenen fra Norderhov kirkegård (fig. 1) er et godt eksempel på denne typen.³ Overdelens skrånende sider har uthugninger som helt tydelig angir den som et tak dekket med spon. På langsiden er risset inn tre rundbuete åpninger, nederst er en enkel fremskytende sokkel og midt på den ene tverrenden en trekantet forhøyning. Her i landet står denne gravstensform ganske isolert, men i Skottland og i England er bevart adskillige paralleller.⁴ Disse kan likevel neppe være

samtidige med stenen fra Norderhov, da de gjennomgående tidfestes til tiden før kristendommen var innført her i landet.

Den huslignende sarkofagen fra Botkyrka i Sverige⁵ står den da nærmere, selv om det her er figurer i de rundbuede arkadene, og taket har fått rankeutsmykning. Den tidfestes til 1100-tallet, hvilket det også er meget rimelig å sette stenen fra Norderhov til.

Denne gravstentypen skiller seg imidlertid fra en virkelig sarkofag på et vesentlig punkt, nemlig ved sin massivitet. Den døde kunne ikke ligge inne i det antydete hus, men under. Dette måtte føles nokså inkonsekvent, så en annen mere tilfredsstillende løsning synes å være vanligere. Gravstenen ble utformet som et tak, ut fra den tanke at boligen var i jorden. Det innbyrdes forhold mellom de to typer i sin almindelighet er ikke helt klarlagt, men det er tydelig at til Norden kom de begge med kristendommens innførelse og optrer her samtidig ved siden av hverandre helt fra begynnelsen.⁶

Gravstenen over Gudrun på Hauge fra Minneparken i Oslo har nettop en slik takform, og ligger fremdeles på sin oprinnelige plass like foran vestfronten av Halvardskirkeruinen.⁷ Stenens eneste utsmykning er en innskrift med majuskler langs tak-kammen og ene skråsiden. Her kan nu bare leses Gudrun på Hauge, det øvrige er uklart. Hvem denne kvinne var vet man ikke, men det er naturlig å tenke at hun har vært av høy byrd i og med at hun har fått et såpass representativt gravsted. Plasingen så nær kirkens murer understreker også dette, bare folk av høyere stand fikk vanligvis ligge der. For tidsbestemmelsen av gravstenen kunne det vært av verdi å vite når kvinnen levde, men det står det intet om. Bare tilnærmedesvis kan tiden angives. Stenen må være lagt ned etter kirkens opførelse, hvilket skjedde i første halvpart av 1100-tallet, og antagelig før lovrevisjonen ca. 1260, da det også ble anledning for legfolk å bli begravet inne i kirkene.⁸ Innskriftens bokstavtype passer også på dette tidsrommet, da majuskler alene ansees for å være brukt til henimot 1300.

Takformen er også utgangspunktet for utformningen av en nu istykkerslått gravsten fra Øyer. (Fig. 2.) De to skråsidene her har vært rikt

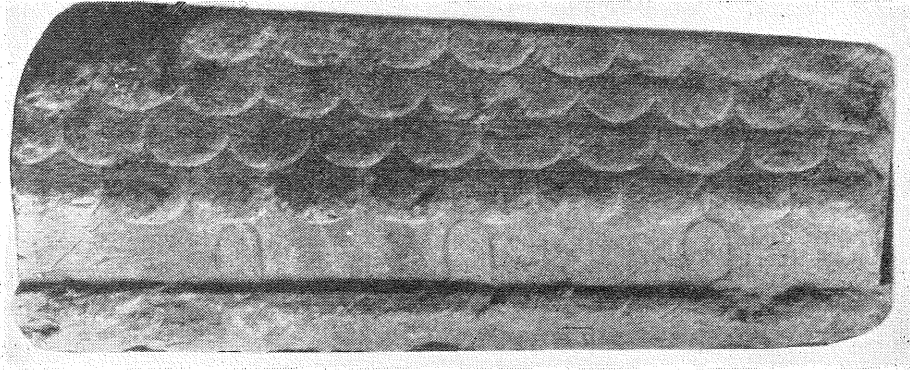

Fig. 1. Barnegravsten i Norderhov kirke.

utsmykket med figurer i ganske høyt relieff. Stenen nevnes første gang av Schøning i hans optegnelser fra reisen gjennom Gudbrandsdalen i 1775, og lå da utenfor veggene til et av husene på gården Skåden, hvor bygdenes første kirke, en stavkirke, har stått.⁹ Schøning har både tegnet og beskrevet stenen ganske inngående, men da den allerede dengang var meget tæret av tidens tann, som han selv gjør opmerksom på, kunne han bare gi et tilnærmet billede.

De figurer som var tydelige, beskriver han som følgende: »Paa den eene Siide en Engel som synes at holde et svøbt Barn, ved Siiden af en, som forestilles liggende, som død eller indsvøbt som Liig, ved hvis anden Siide en forestilles, som siddende paa Haserne, holdende den eene Haand, den høire nemlig, paa Brøstet, men den anden har den liggende, paa Knærne. Hos denne staaer en Løve. Længer hen have staaet flere Postyrer, men som nu ere ukiændelige. Sidstbemeldte kan ogsaa siges om Steenens anden Siide, hvor det meeste af Figurerne er borte, undtaget at ved den eene Ende sees 2de Postyrer af staaende Mennesker, hvoraf den ene holder med Haanden fast en stor Ring, i hvilken en sees siddende paa Haserne.«

Han sier stenen var av granitt eller en gråaktig kampestenart. Dette er imidlertid ikke riktig. De gjenværende deler viser seg å være en slags

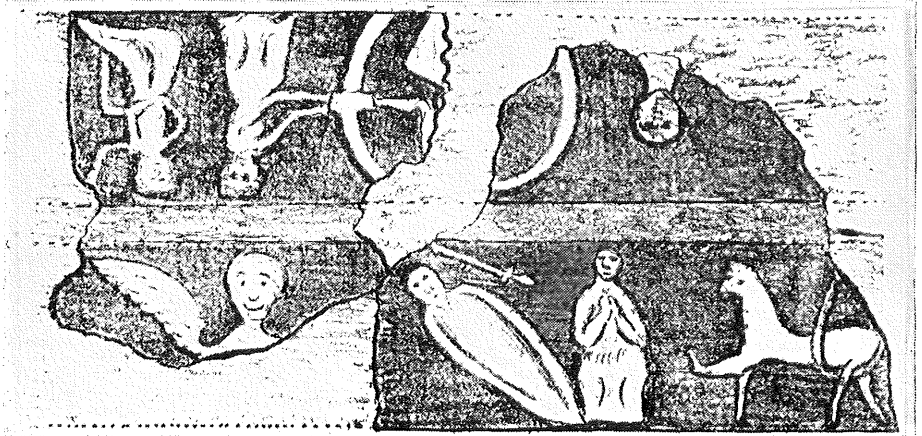

Fig. 2. Klüvers tegning av den ødelagte gravsten fra Øyer.

kalksten som ikke finnes på stedet, men må være innført sønnenifra, muligens fra Hamar-egnen.

I begynnelsen av forrige århundre besøkte L. Klüver gården Skåden, han også tegnet og beskrev stenen.¹⁰ Det fremgår da at den var blitt slått i stykker og lagt under et uthus på gården. Flere detaljer er blitt borte, bl. a. barnet som engelen holdt i hendene og likeledes den sittende figuren i den såkalte ringen. Men isteden er det ved siden av denne siste figuren kommet med et hode som Schøning ikke gjengir.

Stenen ble yderligere istykkerslått i nyere tid og anvendt til fyll på en vei. Herfra er en del bruddstykker trukket frem igjen og oppbevares nu på samme gården. Det mangler meget på at stenen kan rekonstrueres, men blandt bruddstykkene er enkelte med figurer som kan gjenkjennes ved hjelp av tegningene.

Det største og best bevarte stykket viser overdelen av den liggende figuren og den sittende ved siden. Den merkelige køllelignende gjenstanden som ligger mellom disse er fullstendig. Den er også tatt med både på Schønings og Klüvers tegninger, men ingen av dem går inn på hvad det kan være. Ved selvsyn minner den litt om en senket fakkell, men sikkert kan det ikke sies, selv om en slik fakkell er et klassisk dødssymbol.

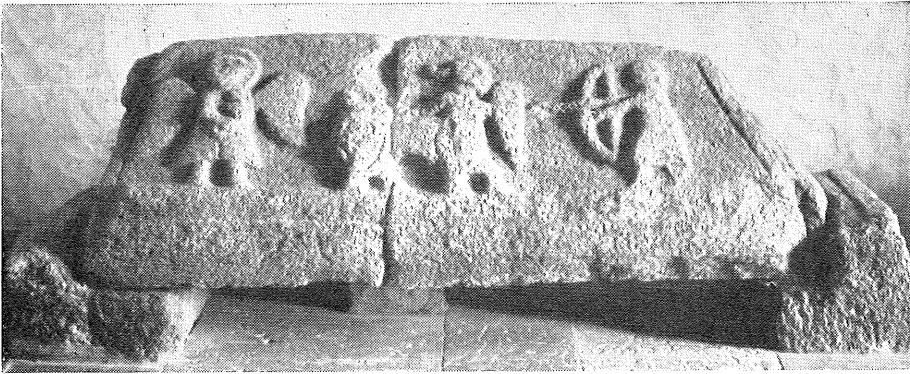

Fig. 3. Gravsten fra Kjerte, Fyn, i Nationalmuséet, København.

Nogen tolkning av de øvrige figurene kan ikke gjøres på grunnlag av de bevarte restene. Det må bli tegningene som må danne utgangspunktet her. Den liggende figuren er uten tvil den døde, hvis sjel i et lite barns skikkelse bæres til himmelen av en engel. Den sittende figuren ved siden av kan være en av de gjenlevende som våker ved liket, muligens ektefellen. Løven må være djevelen som engelen har kommet i forkjøpet og berøvet byttet. Den sittende figuren i ringen må være Kristus i mandorla omgitt av apostler eller andre hellige personer, hvorav den nærmeste synes å motta en bok.

Stenen er ganske enestående her i landet, men ikke uten paralleller i våre naboland. I Danmark er det flere som minner sterkt, og hvis motiver delvis er de samme.¹¹ Tronende Kristus og apostler forekommer på en takformet gravsten fra Stenløse. På en lignende gravsten fra Kjerte sees på den ene siden løven, her med et menneskehode i gapet, og på den andre siden bl. a. engelen med barnet i armene. (Fig. 3.) Fra svensk område kan også nevnes en parallell, en «relikkiste» fra Härad, som Helge Kjellin har behandlet.¹² Han mener denne er litt yngre enn de danske stenene, som han antar er fra 1100-tallets midte. Da stenen fra Skåden har mest tilfelles med de siste, vil det være rimelig å anta at den er nogenlunde samtidig med dem.

Siden materialet kan være stenart fra Hamar-egnen, ligger det nær å tenke seg at en stenhugger ved Domkirken i Hamar kan ha laget den, mens arbeidet med kirken pågikk i annen halvdel av 1100-tallet. Ferdighugget er den så fraktet nordover til Øyer. Ingen anstrengelser kan således være skydd for å få et verdigst mulig gravmøle. Det er derfor nok så opplagt at den som har hvilt under stenen, må ha vært en person av høy rang, men gravstenen forteller ikke noe om hvem det kan ha vært.

En ufullstendig billedsten av granitt som minner litt om gravstenen fra Skåden, er nylig opdaget på Fylkesmuseet i Tønsberg (fig. 4), men det vites ikke hvor den er kommet fra. Stenen er i to deler som tilsammen danner en lav kvader hvis bredeste ende er avbrutt. Langsidene er glatte, men har øverst en enkel vulst som på den ene siden ender i en ormelignende løkke. Kortsiden og undersiden er uten dekor, men på den buete overside kan skimtes ornamenter. På grunn av forvitring er de meget utydelige, og oversidens opprinnelige form noget utvisket. Men engang har det her tydeligvis vært to skråsider med en smal, flat rygg etter midten. Ved gunstig belysning kan det sees at ranker pryder skråsidene. Det synes altså å være en takformet gravsten dette også, men med litt annen utsmykning enn de før nevnte.

Ranker langs taksidene finner vi på sarkofagen fra Botkyrka, men nogen orm er det ikke her. Likevel er det ikke uvanlig å finne dette motiv på gravstener. Ormer som biter seg selv i halen forekommer som evighetssymbol på antikkens sarkofager. På adskillige svenske runestener reist over avdøde, er innskriften anbragt på et ormelignende bånd som danner en ring eller en ellipse. Hvorvidt det er tenkt på det samme her, er ikke godt å si. I middelalderen derimot er ormen vanligvis bilde på noget helt annet, nemlig på alt som er ondt, på selve djevelen, og tar derfor etterhvert mere form av drage med vinger og klør.

I en lengere avhandling om ormegården, som har stått i en tidligere årgang av denne årbok (1949), legger Odd Nordland frem et rikt materiale om ormen som bilde på død og undergang og fullstendig tilintetgjørelse.

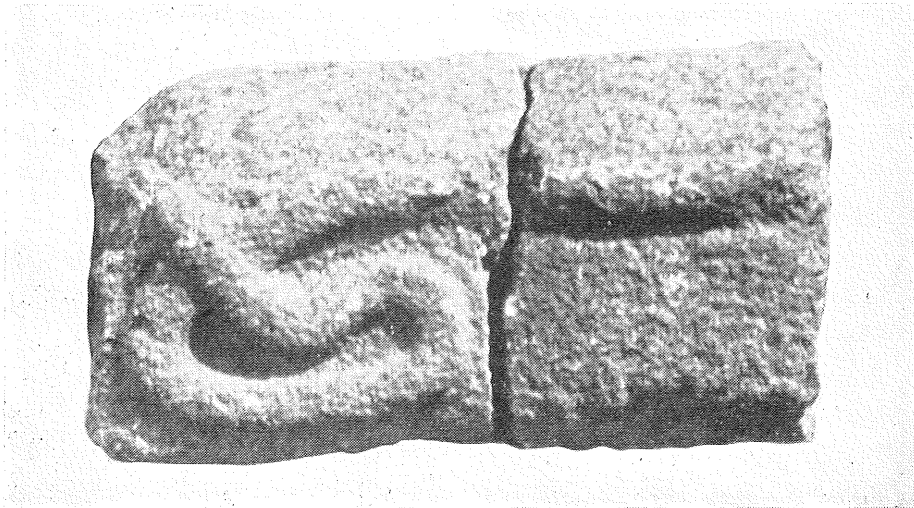

Fig. 4. Gravsten fra ukjent sted, i Vestfold Fylkesmuseum, Tønsberg.

Det ligger derfor nær å tenke seg ormen på gravstenen fra Tønsberg som bilde på noget av det samme. Men det kan neppe ha vært den endelige mening, da det på middelalderens gravstener som regel også ble gitt uttrykk for seier over det onde og håp om en bedre tilværelse i et neste liv. Det er da naturlig å tenke seg motiver av denne art på den manglende del. Nærliggende eksempler på ormer hugget i sten har både Nøtterøy og Tjølling gamle kirker. Her forekommer de på bygningskvadre innmurt på tilfeldige steder i kirkemuren eller liggende løse. De stammer alle utvilsomt fra kirkenes eldste bygningsperiode, hvilket vil si tidlig på 1100-tallet. Gravstenen er rimeligvis fra samme tid.

Takformen går også igjen på en nu forsvunnet gravsten med runeinnskrift fra Toten¹³ og på en gravsten fra ruinparken i Sarpsborg.¹⁴ Den siste er helt enkel, uten innskrift og ornamentikk, men skiller seg ut fra de foregående ved de bevarte oppretstående stenblokker som er anbragt i hver ende. Det ser ut som de har vært avrundet øverst, forøvrig er de nokså medtatte av tidens tann, så eventuell utsmykning er borte.

Slike gravmonumenter med endestaver eller gavlstener er nærmest en kombinasjon av hedenskapets opprettstående bautaer og kristendommens liggende gravmæler. Gavlstenene kan ha forskjellig utformning, men to hovedtyper kan utskilles. De nettop nevnte, halvrunder utformede, andre formet som kors. Begge typer er vanskelige å tidfeste da de var almindelige gjennom lengere tid, men stilistisk sett står de den romanske stilopfatning nærmest og er utgått fra denne. De førstnevnte forekommer i stor utstrekning i Syd-Sverige¹⁵ og det er derfor ikke urimelig å finne dem i de nærmest liggende norske distrikter.

I Universitetets Oldsaksamling, Oslo, finnes to ufullstendige blokker i grå bergart, som må ha vært slike gavlstener. De er avslått i den ene enden, men pent avrundet i den annen. Begge har et enkelt kors i lavt relieff på ene flatsiden. De stammer fra den nu forsvunne kirken på Bø i Skjeberg og ble for ca. 100 år siden funnet på en løkke nær det stedet kirken antagelig har stått. Samme sted og til samme tid ble også funnet en fullstendig gravsten. (Fig. 5.) Den er av samme bergart, smalner jevnt av mot endene, bortsett fra en merkelig utvekst på den ene siden som synes helt uforklarlig. Oversiden er prydet med et stavkors i lavt relieff i hele stenens lengde og bredde.¹⁶

Det ligger nær å tenke seg at de to gavlstenerne har flankert denne gravstenen, da det er det riktige forhold mellom bredden på disse og gravhellens ender. Den rekonstruerte gravkisten fra Vrigstad i Statens Historiska Museum¹⁷ har meget av det samme preg. En gravsten fra Åsle i Västergötland har et tilsvarende stavkors.¹⁸ Da begge disse gravmæler skal være fra 1100-tallet, gir de også en pekepinn for tidfestingen av gravmonumentet fra Bø.

En korsprydet sten som fantes på Rygge kirkegård,¹⁹ synes likeledes å ligne meget på en gavlsten. Den er avrundet i den ene enden og uregelmessig avsluttet i den andre. Utformningen av korset og det sterkt forvitrede, tausnodde bånd som løper langs stenens kant, er tydelig meget lik de samme ornamentene på en sten over Hedrum kirkes korportal. Et par lignende korsprydede gavlstener fantes tidligere på Ringsaker kirkegård.

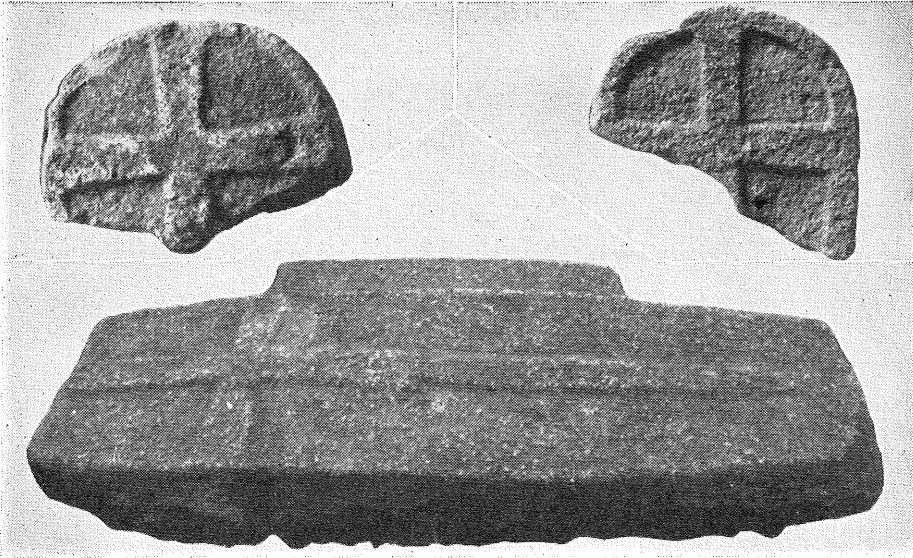

Fig. 5. Dekkhelle og 2 gavlstener fra Bø forsvunne kirke, Skjeberg, i Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Den merkelige stenen fra Berg kirkeruin, i Brunlanes, må også ha vært gavlsten. Den ble funnet i 1937 i en grav bak koret og er nu anbragt inne i ruinen, sementert fast på alterets plass. Stenen er av en blåsort, fin-kornet art. Den øvre delen er avtrappet i forhold til den undre, halv-rundt avsluttet og har en figur i relieff på midten. Det ser ut til å være en mannsperson med svært korte ben, og hvis lange armer med sprikende fingre er rettet ut til hver side. Hele figuren er meget forvitret, særlig hodet som nesten er forsvunnet. Sannsynligvis er det den korsfestede som er fremstilt, selv om korset mangler. Et tidlig stenkors fra Trondheim har en lignende skikkelse,²⁰ likeledes et gavlkors fra Lindärva, Västergötland.²¹

Den smale, avlange stenen fra Heni kirkegård har utvilsomt vært det mellemliggende stykke til en litt annen type gravmåler flankert av gavlstener. Oversiden er prydet med to kors med fotstykkene mot hverandre, hvilket kunne tyde på at det var begravet to personer under stenen. Eventuelle gavlstener er forsvunnet, så noe bestemt kan ikke sies om dem,

men de har sannsynligvis hatt en utformning som minnet om de massive, hjulkorsformete gavlstene til de svenske Hæggesled- og Husaby-gravmonumentene,²² for de mellemliggende stenene her ligner på den fra Heni. På Hjartdal kirkegård i Telemark finnes en isolert gavlsten av den nevnte svenske typen, med et hjulkors i relieff, prydet med flere små konsentriske sirkler.

Hjulkorset fikk en umåtelig stor utbredelse på Østlandet. Anvendelsen av kors i forskjellige utformninger var naturlig nok den almindeligste pryde på kristne graver, men symbolikken ble betraktelig utvidet ved å anbringe det i en ring eller sirkel slik at hjulkorset fremkom. Da var det et bilde på Kristus som midtpunktet i himmelrommets runde krets og som universets behersker.²³ Hvor bevisst denne tankegang har vært her i landet er ikke godt å si, men noget av dette kan ha gjenspeilet seg i den hyppige anvendelse av denne korsform østentfjells. De vanligste og mest typiske var de gjennombrutte hjulkors. Ingen av disse er funnet på plass sammen med en gravhelle, så det er også mulig at de kan ha stått fritt og enkeltvis, men dette ansees som undtagelser på kirkegårder i middelalderen,²⁴ og sammenlignet med Sveriges mange bevarte eksempler på forskjellige slags gavlkors for begge endene av gravstener, er det naturlig å tenke seg det samme har vært tilfelle i Norge og da særlig på Østlandet, som ligger nærmest Sverige.

De norske korsene har imidlertid en helt annen detaljutformning enn de svenske og kan deles i to tydelig adskilte grupper. I den ene omslutes korset av hjulet, i den andre bryter korsarmene dette og går et stykke utenfor. Den første gruppen har sitt tyngdepunkt i Gudbrandsdalen, den andre i Telemark og Vestfold.

Gudbrandsdalsgruppen er sannsynligvis den eldste og har store, tunge kors av klebersten uten ornamentikk på selve korset eller hjulet, bortsett fra en rosett i sentrum, hvor korsarmene er smalest. Foten derimot er som regel dekorert enten med det normanniske motiv, »sunken stars«, flankert av opprettstående parallelle segmentbuer, eller med forskjellige slags båndfletninger, bl. a. ringkjeden.

Fig. 6. Hjulkors på Vågå kirkegård.

De mest typiske eksempler finnes på Vågå kirkegård. (Fig. 6.) To meget godt bevarte kors sammen med flere andre var tidligere på gården Bjølstad i Heidal.²⁵ Det ene er nu på Norsk Folkemuseum, det andre befinner seg sannsynligvis fremdeles på gården. På Follebu kirkegård står et kors av samme type, mens dets pendant som tidligere fantes, nu er borte. På Loms kirkegård er et bruddstykke av et lignende kors.

Det er ganske påfallende å se hvor disse gravkorsene er sterkt konsentrert til et bestemt område og hvor nær de i ornamental henseende ligger døpefontene fra de samme distrikter. Både stjernemønsteret og båndfletningene går igjen. Det er allerede påvist av Kjellberg at det må ha vært

ett eller flere verksteder for døpefontproduksjon i Gudbrandsdalen,²⁶ og intet ligger da nærmere enn å anta at disse verksteder også laget gravkors. Likesom døpefonter ble eksportert derfra, er utvilsomt også korsene blitt det. Til Valdres er flere døpefonter kommet, og et bruddstykke av et kleberkors med samme slags båndfletninger er funnet i grunnmuren til Hegge kirke.

Hvorvidt de to stenkorsene fra Sørums kirkegård (fig. 7) er fra Gudbrandsdalen, er mere usikkert, da de mangler den karakteristiske dekor. Men de synes å høre til samme gruppe på grunn av sin form. De flankerer nu en gravsten med et nærmest utvasket ornament på oversiden, antagelig et stavkors med flikete korsarmer. Denne stenen og de to gavlkors lå tidligere spredt fra hverandre på kirkegården, men er nu opsatt sammen utenfor korets sydside.²⁷ Det er riktignok ingen sikre holdepunkter for at nettopp disse stenene har hørt sammen, så de kan bare gi et inntrykk av utseendet til et gravmonument med gavlkors. Enkeltvis forekommer flere steder lignende hjulkors og deler av slike, men da alle disse er udekorerte og meget mindre, er det vanskelig å si noget nærmere om dem.

De dekorerte korsene kan utvilsomt tidfestes til begynnelsen av 1100-årene ut fra sammenhengene med døpefontene som skriver seg fra denne tiden. De mange tydelige senere innskriftene som finnes på flere av korsene, taler ikke imot dette, da det slett ikke har vært uvanlig å benytte gamle gravmæler om igjen. Men det er heller ikke utenkelig at antikverte former kan holde seg langt ned gjennom tidene uavhengig av skiftende stilretninger. Dette gjør at tidspunktet for tilvirkningen av enkelte kors kan ligge meget nær nyere tid, men korsformens tidlige opprinnelse endres likevel ikke derved.

Meget av det samme som er nevnt ovenfor gjelder også for den andre store gruppen av hjulkors. Den er ikke så lokalt konsentrert som den første, men likevel kan Telemark og Vestfold tydelig utskilles som område for de fleste. Korsene er gjennomgående mindre og spinklere, og kan deles i to hovedtyper. Den første har hjulet tvers over alle fire korsendene, selve korset er da bare prydet i krysset med et mindre kors ophøyet i

Fig. 7. Gravsten med gavlkors på Sorum kirkegård.

relieff, mens hjulet har enkle hulkiler. Når hjulet derimot bare består av udekorerte kvartbuer mellem hver av korsarmene, er disse dekorert med hvert sitt ophøyete, latinske kors hvis stammer ofte krysses i midten.

Til den første typen hører kors fra Hedrum kirke (fig. 8), Skiptvedt kirke, Gransherad kirke, Rollag kirke og et bruddstykke fra Gjerpen kirke.²⁸ Til den andre hører kors fra Sandar kirke (fig. 9), Tjølling kirke, Uvdal kirke, Mælum kirke, Nes kirke i Telemark, Brunkeberg kirke, Hjartdal kirke,²⁹ og et bruddstykke fra Gimsøy kloster ved Skien.³⁰

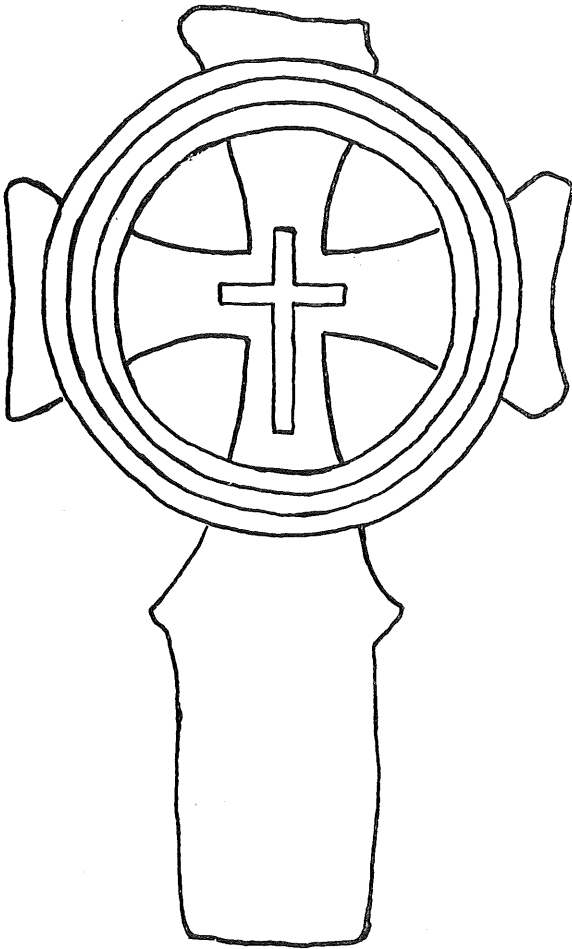

Fig. 8. Hjulkors i Hedrum kirke.

De fire siste følger ikke regelen helt i detalj, da korsarmene her enten bare har en enkel strekdekor eller er helt uten.

I de tilfelle hvor foten er bevart, er denne alltid smalere enn nærmeste korsende. Dette kunne tyde på at disse kors har vært felt inn i mur og kunne da tenkes å ha vært gavlstener i egentlig forstand, det vil si at de har prydet selve kirkebygningenes gavler. Der hvor disse er av sten kan tanken ha noget for seg,³¹ men adskillige av korsene stammer fra kirkegårder hvor kirken alltid har vært av tre, så da kan vanskelig en slik mulighet komme på tale.

Men disse korsene har kanskje heller ikke flankert gravmæler på samme vis som den første gruppens kors,

da de er for smale til det. Snarere har de bare hatt gravtorven mellom seg, hvilket kan ha ført til at de senere er blitt stående helt fritt.

Denne korstypen kan være like gammel her i landet som den første gruppen. Men det er naturligere å tidfeste den senere på grunn av korsenes lettere og enklere, nesten gotiske preg. De kan antagelig settes til tiden omkring 1200, og sammenlignet med et uthugget kors på

en veggkvader fra Stange kirkes kor,³² har dette meget for seg, da denne kirken skal være bygget omtrent på denne tid.

Helt i en særstilling står et rikt dekorert hjulkors fra Hjartdal kirke. Dets form er nærmest en mellemtning av de to nevnte hovedgrupper. Korset er ikke omgitt av hjulet slik som i den første gruppen. Korsendene skjærer dette, men går ikke utenfor sirkelen, slik som i den andre gruppen. Både korsarmene og hjulet er helt dekket med figurer og ornamenter, hvilket også er ganske usedvanlig. I korsarmenes kryss forekommer det karakteristiske lille relieffkorset. Den øvrige utsmykning er dessverre meget

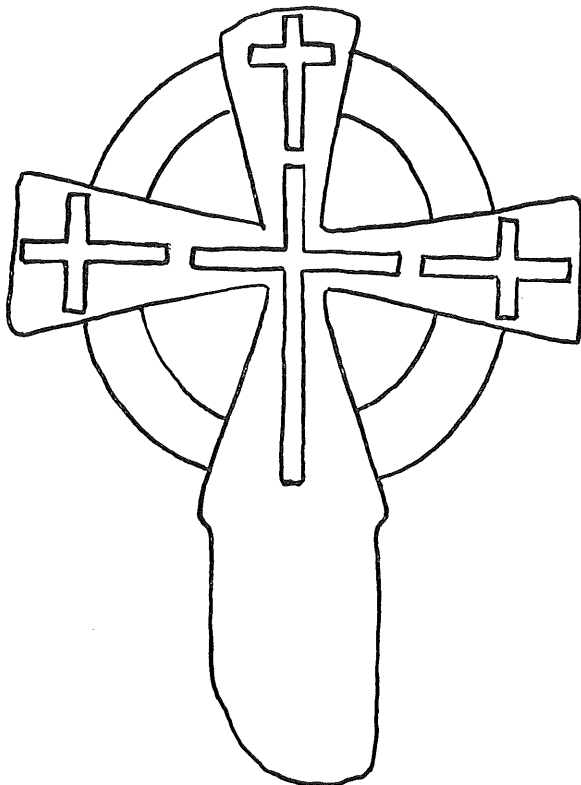

Fig. 9. Hjulkors i Sandar kirke.

utydelig på grunn av forvitring, men enkelte figurer og forskjellige slags båndslingninger og flettverk kan skjernes. Særlig tydelig er en firedobbelt knute på korsets ene arm, med et sikksakkbånd langs kanten. Mere usikker er den såkalte ringkjeden og en liten rytter.³³

Ved første øyekast har det en viss likhet med de karakteristiske stenkorsene på De britiske øyer fra århundrene før den normanniske erobring, men nogen direkte sammenheng her kan vanskelig tenkes. Tar man ornamentene enkeltvis, forekommer de på så mange forskjellige steder og til så forskjellige tider at tilknytning på dette grunnlag blir like usikkert. Men sees utsmykningen av korset samlet, kan det ligge nær å sette den i

Fig. 10. Tapt gravsten fra Ringsaker kirke.

forbindelse med den kjente stolen fra Tyldal, som antas å være fra tiden omkring 1200.³⁴ Den har nogen av de samme ornamenten, så som den fire-dobbelte knuten, ringkjeden og enkelt flettverk kombinert med figurer. Den tid som skapte denne stolen kan derfor også tenkes å ha skapt korset.

Ved siden av de mange hus- og takformete gravstener, hvorav de siste ofte har vært flankert av gavlstener, forekommer en annen stor gruppe trapesformete, selvstendige stener med utsmykning i lavt relieff på oversiden. Disse synes efterhvert å ha avløst de første og danner innledningen til gotikkens gravstener.

Den rikest utsmykkete av gruppens stener er den kjente, nu forsvunne gravstenen fra Ringsaker kirke.³⁵ (Fig. 10. Den bredeste enden er avrundet, og langs kanten, helt rundt, løper en sikksakkbord, helt maken til den som prydet hjulkorset fra Hjartdal og som også forekommer på en gravsten fra Melhus i Trøndelag.³⁶ Oversiden er dekorert med et åttetallsformet rankeornament som utgår fra en kort, tykk stamme og krones av et likearmet kors. Det er sannsynligvis Jesu stamtre som ligger til grunn for dette

ornamentet. På en gravsten fra Lincoln — som ligner meget — kommer dette tydeligere frem.³⁷ (Fig. 11.) Der danner ranken tre ellipser hvor det er anbragt sittende figurer over hverandre, slik som dette motivet fremstilles på et glassmaleri fra Chartres.³⁸ Gravstenen fra Ringsaker er antatt å være fra tiden omkring 1200 og rankeornamentets delvise likhet med de svenske, såkalte liljestenene som er fra 1200-tallet, synes å bestyrke dette,³⁹ likeså sammenhengen med stenen fra Melhus, som skal være fra samme tid.

En gravsten på Gamle Aker kirkegård (fig. 12) er prydet med en relieff-fremstilling av Guds lam, Agnus Dei, i en medaljon på oversidens bredeste del. Stenen er litt ødelagt i denne enden, men relieffet er uskadd. Lammet vender hodet bakover og med sitt ene løftede forben støtter det et stavkors som synes å bære en liten vimpel. Dette er en helt vanlig Gudslam-fremstilling som det finnes adskillige paralleller til. Men her i landet synes det eneste nærliggende eksempel å være lammet på tympanen over Giske kirkes søndre portal. Det er samtidig med kirken, som antagelig er fra slutten

Fig. 11. Gravsten i Lincoln, England.

av 1100-tallet.⁴⁰ Meningen med dette motivet på en gravsten er utvilsomt den samme som korset, Kristus som overvant døden.

Gruppens øvrige stener er ganske enkle. Som regel har de en rett skråfas langs kantene, og korset i forskjellige variasjoner er eneste utsmykning. En fullstendig bevart gravsten fra Søsterkirkene på Gran er prydet med et likearmet kors, omgitt av et firpass og festet til en lang stav, alt i lavt relieff.⁴¹ Bortsett fra staven finnes to helt lignende kors i firpass på en sten fra Rygge kirke (i kirkegårdsmuren) og en fra gården Dyren på Østre Toten. Den første av disse er avslått øverst og nederst. Men de avsmalnende rette sider viser at bruddstykket er del av en gravsten. Selv om korset og firpasset også er delvis ødelagt, fremgår det likevel tydelig av plasseringen at de har vært uten stav. Den andre stenen har kors og firpass helt i behold, her har det heller ikke vært noen stav. Men da selve stenen er loddrett tilhugget til alle kanter, går den for å være en bygningskvader, og korset tolkes som et innvielses-kors.⁴² Samhørigheten med de to andre stenene kan imidlertid tyde på at denne ved nærmere undersøkelser vil vise seg å være del av en gravsten.⁴³

Nær op til disse tre stenene ligger en likeledes ufullstendig gravsten fra Minneparken i Oslo. (Fig. 13.) Korset her er komponert sammen med et mindre diagonalkors til en rosett omgitt av et åttepass med runeinnskrift. Dessverre er det nettopp her et stykke av stenen mangler, slik at en vesentlig del av teksten er borte. Den avdødes navn er således tapt, men den som lot legge stenen over graven het Olaf. Tilslutt står et fromt ønske om rom i himmelen for alle dem som leser innskriften.⁴⁴

På en bevart gravsten fra Ringsaker kirke (opstilt ved søndre tverskibs vestvegg) forekommer et lignende sammensatt kors i relieff på en fordypet sirkelrund bunn.⁴⁵ Samme slags kors har utvilsomt også forekommet på et bruddstykke fra Hamar Domkirkeruin. På dette finnes dessuten rester av hundetannornamentikk, hvilket riktignok ikke er vanlig på gravstener, men sannsynligvis er ornamentet her brukt på samme måten som sikksakkborden på den forsvunne gravstenen fra

Fig. 12. Detalj av gravsten på Gamle Akers kirkegård.

Ringsaker. Hundetannsornamentet forekommer i England fra tidlig på 1100-tallet, og er sjelden etter enden av 1200-tallet.⁴⁶ Den nære kontakt som det var mellom Norge og England gjør at det neppe kan være store forskyvninger i tidsangivelsen. Ornametet har utviklet seg fra de normanniske naglehoder og etterhvert frigjort seg mere og mere fra bakgrunnen. Her er de tydelig på et meget tidlig stadium i utviklingen,

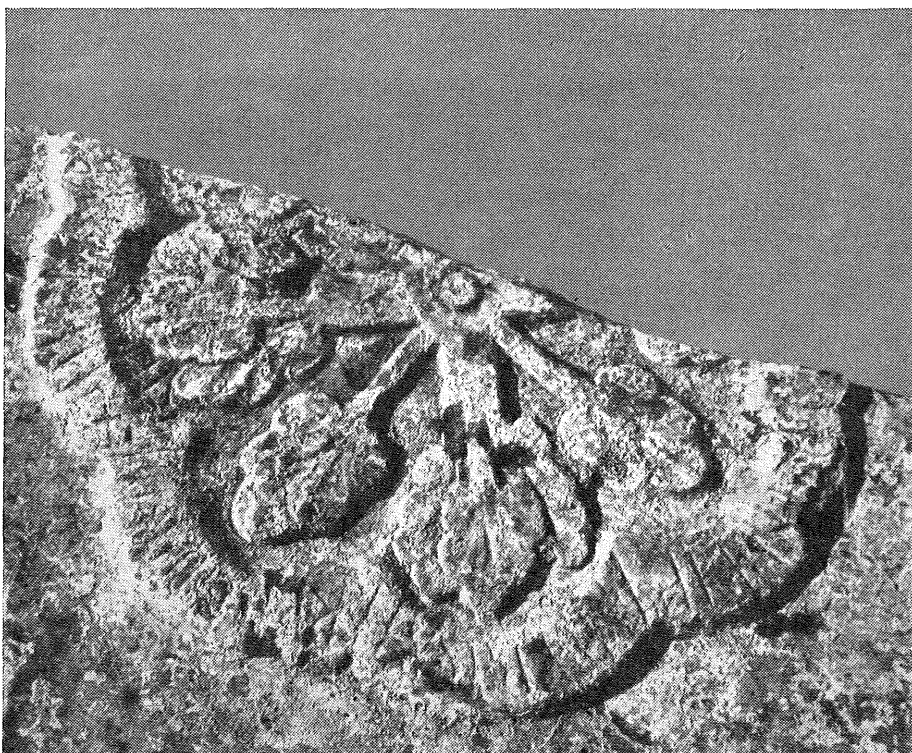

Fig. 13. Detalj av gravsten i Minneparken, Oslo.

da de ennå ikke er gjennombrutte. Dette skulle sette bruddstykket til tiden omkring 1200, muligens før, da en skånsk gravsten som bl. a. har samme ornamentet dateres til 1100-tallets midte.⁴⁷ Likheten med den bevarte gravstenen fra Ringsaker skulle gjøre denne samtidig og dermed eldre enn tidligere antatt.

Til tiden omkring århundreskiftet synes også de øvrige gravstenene å høre. For gravstenen fra Minneparken bekreftes denne antagelse i høy grad av stenens store likhet med en gravsten fra Elfsborg, nu i Göteborgs Museum. (Fig. 14.)⁴⁸ Den settes til tiden omkring 1200.

Gravstenen fra Gran som står de nevnte stener meget nær, skulle da også være fra denne tiden, selv om den av Bugge er satt adskillig senere.

Fig. 14. Detalj av gravsten fra Elfsborg, i Göteborgs Museum.

Vanskeligheten med å plasere i tid stenene i denne siste gruppen grunner seg på det at de har trekk fra to forskjellige stilretninger. Ved sitt tunge og massive preg har de ennu meget av det romanske i seg, samtidig som de ved sine firpass og flikete korsarmer tydelig viser ung-gotisk påvirkning.

I enda mer utpreget grad, men på en annen måte, gjør dette seg gjeldende ved en helt flat gravsten uten relieff fra Fåberg kirke.⁴⁹ (Fig. 15.) Langs kanten går en innskrift i majuskler som forteller at den er lagt over presten Pål, som døde i 1204. På oversiden er bare innrisset et latinsk kors med et hjul et stykke innenfor korsarmene. Bortsett fra dette er korset maken til det innrissete korset på stenen fra Melhus. Ved sin enkelhet

virker korset helt romansk, men stenens flate form, risseteknikken og innskriftbåndet langs kanten er typiske trekk for gotiske gravstener. Av den presise tidsangivelsen for denne stenen fremgår det tydelig at det nettop var omkring år 1200 blandingsformene dukket op.

Denne utviklingen fra gravhus til flate gravheller minner litt om forandringene i våre dager fra ophøyet til flatt gravsted og kan den gang som nu ha hatt praktiske årsaker. Den tiltagende tendens til innendørs begravelse under kirkegulvet gjorde at gravhellene måtte ligge i flukt med dette. Men i det fremlagte materiale fra Østlandet er det ting som tyder på at synet på selve gravstedet også var endret.

Stort sett danner de tidlige kristne gravmonumenter fra Østlandet ikke noget samlet hele. Det er for mange forskjellige typer til det og forholdsvist få av hver, bortsett fra stenkorsene. Likevel har de et vesentlig trekk til felles. I motsetning til de senere gravmonumenter fra middelalderen hvor omstendelige innskrifter og legemsstore bilder av den avdøde fremhevet denne, ble hovedvekten her lagt på selve gravstedet, dets utsmykning og symbolske betydning.

I de få tilfelle vi har figurer viser disse ikke den avdøde, men mere almengyldige kristne bilder på liv og død. Korset alene er hovedmotivet på de fleste gravstenene ved siden av enkle ornamenter og forsiringer. Innskrifter er sjeldne og gir bare ubetydelige opplysninger om personen. Det ser derfor ut som det ikke bare er en endring i stil og form vi står overfor på 1200-tallet, selve meningen med et gravminne har tydeligvis også fått et litt annet innhold.

Bernt C. Lange

Early Medieval Tomb Stones from Eastern Norway

The originally heathen conception of the grave as the dwelling of the dead continued in Christian times, although in a changed form. A small slab, probably from a child's grave, from Norderhov church is clearly shaped like a house, with round-arched openings carved along the sides

Fig. 15. Gravsten i Fåberg kirke.

and a tiled roof. (Fig. 1.) It is compact, however, and may be given only a symbolic interpretation, the dead dwelt in the ground underneath. The roof-shaped tombstones accordingly became the logical expression of this conception of the grave. There are several specimens of this type, some of which, however, are decorated with figures on the sloping sides, indicating that other conceptions may have existed too. On the remains of a stone from Øyer (Fig. 2), of which an old drawing now gives the

best impression, may be seen a recumbent person, probably the deceased, surrounded by representatives of the good and evil powers, symbolized by an angel and a lion. On a fragment of a tombstone from Tønsberg are depicted only the evil powers in the shape of a serpent. (Fig. 4.)

Stones erected at the head and foot of such roof-shaped or almost flat slabs are probably reminiscent of the heathen standing stones, combined with the reclining Christian tomb. Crosses are carved on one side, sometimes on both, sometimes the whole stone is cruciform.

The wheel-cross is the most usual type and seems to have been very common in Eastern Norway, as it occurs in these parts in very large numbers and in several variations. None, however, are preserved together with the slabs so their original combination can only be inferred from Swedish parallels. Such a reconstructed tomb has been erected in the Sørum churchyard. (Fig. 7.) The crosses are undecorated, but other isolated examples are known where either the cross or the base is decorated. (Fig. 6.) A cross from the Hjartdal churchyard is exceptionally richly decorated, but unfortunately it is badly weathered, the ornaments may be traced while the figures are indistinct.

Lastly, the flat, trapezoidal tombstones with decoration in relief on the top form a separate group. The most richly decorated was a tombstone from Ringsaker, which no longer exists. (Fig. 10.) The eightfold curving, double vine grows out from a short stem and ends in a cross. Probably this is a simplified form of the Tree of Jesse, like the one from Lincoln in England. (Fig. 11.) On a tombstone from Gamle Aker churchyard, Oslo, a lamb, Agnus Dei, is represented in a medallion on the broadest part of the stone. (Fig. 12.) Usually only the cross is shaped as rosette, in some cases joined to a long staff along the middle of the stone.

On a tombstone from Fåberg churchyard (Fig. 15) the cross is engraved in a calligraphic technique which became usual in the decoration of tombstones from the latter part of the Middle Ages. As most stones of this type this one also has a long inscription on the edges. In this particular

case we read that the stone commemorates the priest Paul, who died in 1204. This type, where the cross soon was replaced by the image of the dead, gradually superseded the other forms of tombstones. Although both old and new types may have existed side by side in the transition period, a break seems to have occurred both stylistically and formally in the beginning of the 13th century. Even the symbolical impact of the grave monument evidently underwent a development, from being concerned mainly with universal Christian symbols of life and death, into dealing more exclusively with the deceased.

NOTER

Årsb.: Årsberetning for Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring.

De norske gravstener som ikke er avbildet eller gjengitt annet sted, finnes det fotografier av i Antikvarisk arkiv, Riksantikvaren.

¹ Baldwin Brown: *Anglo-Saxon Sculpture. The Arts in Early England VI*², London 1937, s. 287. ² Nils Lithberg: Sanct Staffans stupa och ett forngermanskt lagstadgande, *Fornvännen* 1915, s. 157. ³ Anders Bugge: *Vore gamle gravminder, Fortidsminder nr. VIII*, Oslo 1926, s. 22. ⁴ *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, LV s. 132 f og LXII, s. 90 f. ⁵ Sölve Gardell: *Gravmonument från Sveriges medeltid*, Stockholm 1945, pl. 66. ⁶ Lithberg: l. c., s. 157. ⁷ Oplysning av arkitekt G. Fischer; se også i hans bok: *Oslo under Eikaberg*, Oslo 1954, s. 101. ⁸ Om fordelingen av gravplassene i middelalderen henvises til Bugge, l. c., s. 10 og 12. ⁹ N. Nicolaysen: *Norske Fornlevninger 1862—66*, s. 86. ¹⁰ Tegningen er offentliggjort i J. G. Liljegren: *Nordiska Fornlemningar II*, Stockholm 1823, pl. XCV. Et rekonstruksjonsforsøk, riktignok galt, og en beskrivelse er gjengitt i *Fornvännen* 1943, s. 231. ¹¹ J. B. Løffler: *Danske Gravstene fra Middelalderen, Kbh. 1889*, s. 16 og pl. XVI, fig. 81—82. ¹² H. Kjellin: *Medeltida gravvårdsformer i Norden, Acta Universitatis Lundensis, Lunds Universitets Årsskrift XIV:1*, 1918, s. 16 ff. ¹³ Magnus Olsen: *Norges innskrifter med de yngre runer I*, Oslo 1941, s. 130 f. ¹⁴ G. Fischer: *Ruinparken i Sarpsborg, Årsb. 1916*, s. 101, og Bugge, l. c., s. 21. ¹⁵ Kjellin: l. c., s. 19. ¹⁶ Håkon A. Vecl: *De forsvunne middelalderkirkene i Tune, Skjeberg og Råde, Tidsskrift utgitt av Østfold Historielag, II årg., 2. hefte*, s. 176. ¹⁷ Gardell, l. c., pl. 10 og pl. 11. ¹⁸ S. s. pl. 84. Näs er trykkfeil for Åsle. ¹⁹ Stenen er fotografert av Domenico Erdman og dette foto danner grunnlaget for beskrivelsen, da stenen tross gjentagende letning ikke er funnet igjen. ²⁰ A. Bugge: *Den kjortelklædte Kristus på korset, Miscellanea Nidrosiensia, festskrift til F. B. Wallem 1927*, s. 197 f. ²¹ Gardell, l. c., pl. 27 og pl. 28. ²² S. s. pl. 34 og pl. 35. ²³ Martin Blindheim: *Ringkorset fra Olstad i Vestre Gausdal, Maihaugen 1950—52*, s. 374. ²⁴ Bugge: *Gravminder*, s. 22. ²⁵ H. M. Schirmer: *En overseet gammel kirkebygning, Årsb. 1900*, pl. 2, s. 106 og s. 118. ²⁶ R. Kjellberg: *Døpefont og dåpsskikk i Middelalderen, Oslo 1933*, s. 22. (Manuskript.) ²⁷ R. Hauglid:

Kirkebygning og kirkekunst, Sørum herred I, 1942, s. 144 f. ²⁸ Nr. 88 i Brekke Museum, Skien. ²⁹ Korsene fra Mælum, Nes og Hjørtedal oppbevares i Brekke Museum, henholdsvis nr. 882, nr. 883 og uten nr. ³⁰ Nr. 28 403 i Universitetets Oldsaksamling, Oslo. ³¹ To enkle, hele stenkors fra Gjerpen kirke, som var i Brekke Museum, Skien, er satt op på den ombygde kirkens gavler. Oplysning av konservator R. Berge. ³² R. Svendsen: Stange kirke, Årsb. 1902, s. 253 f. ³³ Da jeg selv ikke har sett korset, bygger iakttagelsene bare på fotografi. ³⁴ N. Nicolaysen: Om vore Stole i Middelalderen og særlig om en Stol fra Tyldals Kirke i Østerdalen, Årsb. 1879, s. 18, fig. 1 b; og E. S. Engelstad: Gållåsstolen, Viking 1938, s. 104, pl. XXII. ³⁵ Bugge, l. c., s. 21. ³⁶ Bugge, l. c., s. 24, foto og tegning i Ant. ark. ³⁷ R. Gough: Sepulchral Monuments in Great Britain I, 1786—96, pl. to page II. ³⁸ Emile Mâle: L'art religieux en France II, Paris 1928, fig. 90. ³⁹ Gardell, l. c., pl. 115, pl. 116 og pl. 117. ⁴⁰ Tegning gjengitt i Årsb. 1900, s. 253. Kirken antas å være bygget av høvdingen Nikolas Kuvung på Kong Sverres tid. ⁴¹ Bugge, l. c., s. 25. ⁴² Olaf Nordhagen: Hamar Domkirkes ruiner, Årsb. 1907, s. 219. ⁴³ Jeg har ikke selv sett stenen. ⁴⁴ Konservator Aslak Liestøls oversettelse. ⁴⁵ Bugge, l. c., s. 25. ⁴⁶ F. Bond: Gothic Architecture in England, London 1906, s. 77. ⁴⁷ Kjellin, l. c., s. 19. ⁴⁸ W. Berg: Runinskrifter vid Göteborg, Göteborgs och Bohusläns Fornminnen 1879, s. 68. ⁴⁹ Bugge, l. c., s. 25.

Carsten Svarstad

NORDISKE ARKEOLOGMEDALJER

Blar man igjennom corpusverkene over nordiske personmedaljer, vil man stadig støte på kjente arkeologers trekk. Dette er ikke så underlig. Disse arkeologene har alle hørt til de ledende kulturpersonlighetene i sine respektive hjemland. Da de fleste av dem også har stått numismatikken nær, har det falt naturlig å hedre dem nettopp med en medalje. Arkeologmedaljene har en så stor ikonografisk og kunsthistorisk interesse at de fortjener en nærmere omtale. De er alle utført av betydelige billedhuggere og medaljører, og gjennom sin stort sett høye kvalitet formår de å gi et ikke uvesentlig bidrag til de portrettertes karakteristikk.

Sverige har lenge inntatt en ubestridt lederstilling i nordisk medaljekunst. Det er derfor helt rimelig at det er her vi finner de fleste og beste arkeologmedaljene.

Riksantikvar *Bror Emil Hildebrand* (1806—1884) er vel bedre kjent av numismatikerne enn av arkeologene. Hans medaljehistoriske verker og enda mer hans oversikt over de angelsaksiske myntene i *Kungl. Myntkabinettet* er uunnværlige håndbøker den dag i dag. Den første medaljen over *Bror Emil Hildebrand* ble slått av *Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademien* ved hans 40 års-jubileum som *Akademiens sekretær* i 1877. Den er modellert av *Lea Ahlborn* og hever seg ikke over hennes øvrige produksjon. *Lea Ahlborns* arbeider røper megen teknisk dyktighet; men hun manglet fantasi og nyskapende evne.

De to neste medaljene over Bror Emil Hildebrand er utført av Lea Ahlborns etterfølger som svensk myntgravør, den kjente Adolf Lindberg. De er utgitt henholdsvis av medalje-entusiasten, kammerherre M. Lagerberg i 1887 og av Vetenskapsakademien i 1911. Disse små medaljene, som har samme portrett, gir ikke noe fullgodt uttrykk for Adolf Lindbergs evner som medaljør. Det gjør derimot den vakre posthume medaljen han i 1901 utførte for Vetenskapsakademien over den berømte zoologen, geologen og arkeologen *Sven Nilsson* (1787—1883).

Bror Emil Hildebrands ettermann som riksantikvar var sønnen *Hans Olof Hildebrand* (1842—1913). Mens faren lengst vil bli husket for sin virksomhet som numismatiker, er det som historiker og arkeolog Hans Olofs navn vil leve. Til hans 70 års-dag i 1912 modellerte Sveriges store medaljør, professor Erik Lindberg, en plakett av ham for hans venner. Denne plaketten, som er uten revers, har et utmerket portrett, som Lindberg senere også har benyttet til en medalje som C. W. Burmester lot slå til Svenska Numismatiska Föreningens årsmøte i 1913.

Et av høydepunktene i svensk medaljekunst danner Erik Lindbergs plakett over *Oscar Montelius* (1843—1921), som i 1907 etterfulgte Hans Hildebrand som riksantikvar. Med denne plaketten har Lindberg gjennom adversens portrett og reversens enkle symbolikk skapt et stort kunstverk i lite format. Her kan man fullt ut underskrive den finske medaljeforsker J. J. Huldéns ord om Lindberg: »Hans tekniska mästerskap är så fulländat, att vi inte anar någon svårighet bakom verket.« I 1932 kom Lindbergs posthume medalje over riksantikvar *Johan Hadorph* (1630—1693) som et nytt bevis på hans eminente dyktighet.

Svenske arkeologer er i den heldige stilling at de i sin konge har en høyt skattet og ansett kollega. For *Gustaf VI Adolf* er arkeologi, numismatikk og kunstindustri noe langt mer enn hobbies og fritidsinteresser. Humanistiska Fonden, det svenske instituttet i Rom, de arkeologiske ekspedisjonene til Asine og Cypren er alle vitnesbyrd om hans initiativ og innsats for de kulturhistoriske vitenskapene. Hans samlinger av tidlige greske mynter og italienske renessansemedaljer er av høy kunstnerisk

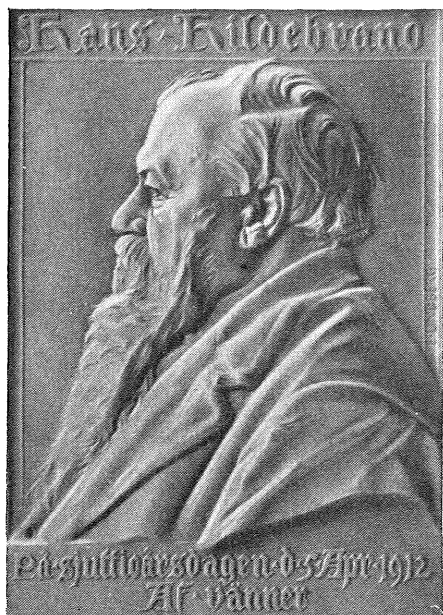

Fig. 1. Erik Lindberg:
Hans Hildebrand.

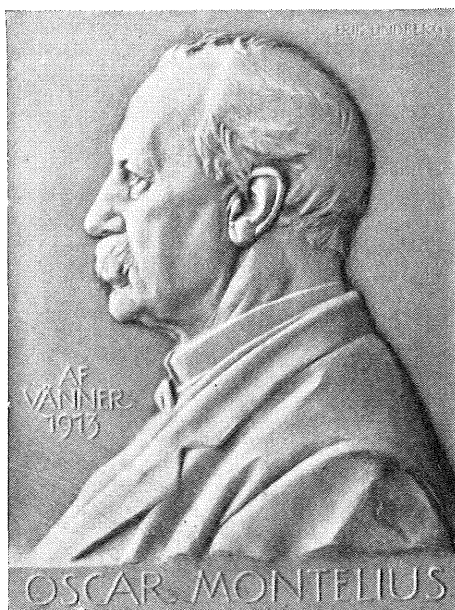

Fig. 2. Erik Lindberg:
Oscar Montelius.

kvalitet. Det sier seg selv at Gustaf Adolf som arveprins, kronprins og konge gjentatte ganger er blitt foreviget på medaljer og plaketter, modellert av Sveriges ledende medaljører. Det er nok å nevne navn som Adolf Lindberg, Sven Kulle, Svante Nilsson og Gösta Carell. Uten forkleinelse for noen må Carells portrettmedaljer av Kongen fremheves, og da spesielt den som ble overrakt ham på hans 60 års-dag i 1942. Medaljen, som var de svenske museenes fødselsdagsgave til deres høye beskytter, er skåret i elfenben.

Mens Erik Lindberg er det store navn i den perioden som sverget til den beundrede franske stil i medaljekunsten, er Gösta Carell en overgangs-skikkelse mellom denne epoken og den nye, hvis mest karakteristiske representanter i Norden er Bror Hjorth og Hans Jacob Meyer.

Fig. 3. Gösta Carell:
Oscar Almgren.

Fig. 4. Gösta Carell:
Kong Gustaf VI Adolf.

Fig. 5. Gösta Carell:
Bengt Thordeman.

Fig. 6. Gösta Carell:
Sune Lindqvist.

Fig. 7. Lea Ahlborn:
Bror Emil Hildebrand.

Fig. 8. Axel Wallenberg:
Bror Schnittger.

Fig. 9. David d'Angers:
Peter Oluf Brondsted.

Fig. 10. Sophus Lindahl:
Christian Jürgensen Thomsen.

Carells medalje over *Oscar Almgren* (1869—1945) formidler umiddelbart inntrykket av inspirasjon og kvalitet. Her er portrettet, reversmotivet og omskriften smeltet sammen til et nær sagt fullkomment hele. Stort bedre kan neppe en pregemedalje bli. Den er som så mange av Carells arbeider fylt av en kraft og intensitet som fører tanken hen på renessansens uovertrufne medaljer.

Gösta Carell har også æren for den vakre minnemedaljen som kom ut i 1951 over professor *Axel W. Persson* (1881—1951). I motsetning til de øvrige medaljene som er nevnt i denne oversikten, har denne intet portrett på adversen, men en arkaisert bueskytter. Reversen har kun Perssons navn og en gresk innskrift, som i svensk oversettelse lyder: »Forn-tidens uttolkere, Greklandsvännen, den älskvärda människan.«

Blant Carells mange medaljer finnes også en over *Montelius*, utført i 1947. Som posthum har den antakelig ikke vært noen særlig fristende oppgave for medaljøren, og den formår da heller ikke å interessere i samme grad som hans beste arbeider. Langt å foretrekke er samme kunstners medalje over *Sune Lindqvist* til dennes 65 års-dag i 1952. Her vet man ikke hva man skal beundre mest: det gode portrettet eller den overraskende reversen.

Den yngste av de svenske arkeologene som er blitt hedret med en medalje, er den nuværende riksantikvaren, *Bengt Thordeman*. Thordeman, som tidligere var sjef for Kungl. Myntkabinetet, er en av vår tids beste kjennere av svensk og europeisk medaljekunst. Til hans 50 års-dag i 1943 overrakte hans venner og kolleger ham en støpemedalje, modellert av Gösta Carell. Denne medaljens største aktiva er den utmerkede portrettlikheten og den gode reversen. Som helhet virker allikevel medaljen noe stiv og ufri i komposisjonen.

Axel Wallenberg har vært mer virksom som vanlig billedhugger enn som medaljør. Blant hans ikke særlig store medaljeproduksjon er imidlertid ett arbeid som bør omtales i denne forbindelse: medaljen over arkeologen og numismatikeren *Bror Schnittger* (1882—1924), utgitt av Svenska Numismatiska Föreningen i 1945. Schnittger-medaljens revers

med dens talende innskrift: »Han lærde med spaden i handen«, har lite av den maleriske stil som så lenge har vært dyrket i svensk medaljekunst. Kunstneren har med rette oppfattet medaljen som et lite stykke skulptur, og resultatet er avgjort blitt tilfredsstillende. Wallenberg, som er en elev av Carl Milles, har et godt tak på småplastikken, og hans arbeider hevder sin plass i de svenske medaljerekkene.

I forbindelse med de svenske arkeologmedaljene faller det naturlig å nevne en plakett over *Martin P. Nilsson*, modellert av billedhuggeren Otto Rydbeck. Den er utført i 1945 og er et jevnt hederlig arbeid, som ikke hever seg over gjennomsnittet.

I det medaljeglade Finnland er det merkelig nok ikke kommet ut en eneste arkeologmedalje. To støpte modeller er alt som tangerer området. Den ene er modellert av Alpo Sailo over Julius Bitio, den andre av Aino Tukiainen over Bitio og Vainö Voionmaa.

Peter Oluf Brøndsted (1780—1842) er den første danske arkeologen vi har et medaljeportrett av. Det er modellert av ingen ringere enn David d'Angers i 1831 og er et av hans beste og mest karakteristiske arbeider. Brøndstedmedaljongen er utført til Davids berømte »Galerie des Contemporaines«, som ble påbegynt i 1827. Det sier litt om Brøndsteds ry at han er den eneste skandinaver ved siden av kjemikeren Berzelius som er representert i denne eksklusive serien.

Sophus Lindahl hører ikke til de store navn i medaljekunsten. Hans medalje over *Christian Jürgensen Thomsen* (1788—1865) er imidlertid et av hans bedre arbeider. Man må bare beklage at det ikke finnes noen samtidig medalje over Thomsen, hvis største vitenskapelige bedrift, oppstillingen av treperiodesystemet, vil sikre hans navn en varig plass i arkeologiens historie. I Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har man riktignok en stor gipsmodell med Thomsens portrett, modellert av Harald Conradsen, men den er aldri blitt utført som medalje. Thomsen var også en fremragende numismatiker, noe den epokegjørende katalogen over hans berømte myntsamling og hans fyldige korrespondanse med nabolandenes myntforskere, bl. a. B. E. Hildebrand, C. A. Holmboe og C. J. Schive, er

Fig. 11. E. Utzon-Frank:
M. Mackeprang.

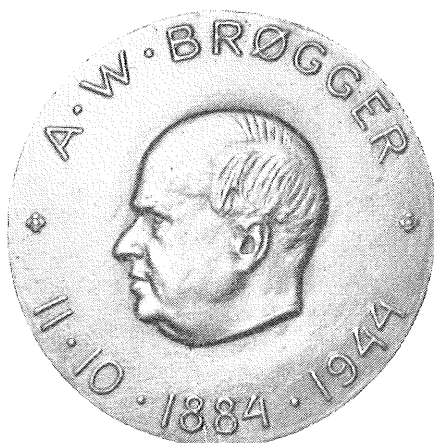

Fig. 12. Stinius Fredriksen:
A. W. Brøgger.

talende vitnesbyrd om. Thomsen-medaljen, som ble utgitt av den danske numismatiske forening i 1909, har på reversen en smukk gjengivelse av Nationalmuseets fasade med Thomsens berømte motto over: »Først Sagerne, saa Skrifterne.«

Museumsdirektør *Christian Frederik Herbst* (1818—1911) var ikke av Thomsens format. Hans trofaste virke som museumsleder skaffet ham imidlertid et aktet navn i dansk kulturliv. På sin sølvbryllupsdag i 1885 ble han av arkeologer og numismatikere overrakt en portrettmedalje, utført av den tyskfødte medaljør F. Schmahlfeld. Medaljen er som de fleste av Schmahlfelds arbeider, ikke noe særlig spennende eller bemerkelsesverdig. Det er derimot den store støpemedaljen som museumsdirektør *M. Mackeprang* fikk av fagfeller og venner på sin 70 års-dag i 1939. Professor Utzon-Frank har modellert det veltrufne portrettet på aversens. Mens meningene som kjent er svært delte om Utzon-Franks arbeider i sin alminnelighet, er hans medaljer preget av sikker smak og intimt kjennskap til medaljens muligheter og vanskeligheter. Reversen av Mackeprang-medaljen er billedhuggeren William

Fig. 13. Maja Refsum:
Haakon Shetelig.

Fig. 14. Maja Refsum:
Theodor Petersen.

Larsen ansvarlig for. Han har, som Georg Galster sier, »havt den fornøjlige Idé at gengive Nationalmuseet set fra det ophøjede Stade af en af Decemberhimlens drivende Skyer«.

I Norge har medaljekunsten i flere år ført en temmelig tilbaketrukket tilværelse. Et godt puff fremover fikk den med den medaljeserien over fortjente museumsmenn som Norske Museers Landsforbund begynte å gi ut i 1942. I denne serien er tre av våre mest kjente arkeologer representert: *Theodor Petersen* (1875—1952), *Haakon Shetelig* (1877—1955) og *A. W. Brøgger* (1884—1951). Billedhuggeren Maja Refsum, som fikk i oppdrag å modellere de to første, har skilt seg fra vervet med all mulig honnør. Særlig må det sjelfulle portrettet av professor Shetelig berømmes. Mindre vellykket er medaljen over A. W. Brøgger. Den er modellert av Stinius Fredriksen, men har lite av den charme og dristighet som preger de fleste av hans arbeider.

Endelig skal nevnes tre små medaljer over *Karl Ditlev Rygh* (1839—1915), *Lorentz Diderich Kliiver* (1790—1825) og *Ingvald Undset* (1853—1893), utgitt av Det kgl. Norske Videnskabers Selskab i Trondheim.

Den første er utført av H. Rui i 1944, den annen av Arnold Haukeland i 1948 og den tredje av Rui i 1954. Mens det med rette er blitt innvendt at Museumsforbundets medaljer er for store, er de som Videnskabselskabet gir ut, altfor små og uten større ikonografisk eller kunstnerisk interesse.

Carsten Svarstad

Medals of Scandinavian Archaeologists.

This paper deals with medals struck in honour of outstanding Scandinavian archaeologists: The Swedes Bror Emil Hildebrand, Sven Nilsson, Hans Hildebrand, Oscar Montelius, Johan Hadorph, King Gustaf VI Adolf, Oscar Almgren, Axel W. Persson, Sune Lindqvist, Bengt Thorde-
man, Bror Schnittger, and Martin P. Nilsson; the Danes Peter Oluf Brønd-
sted, Christian Jürgensen Thomsen, Christian Frederik Herbst, and
M. Mackeprang; the Norwegians Theodor Petersen, Haakon Shetelig,
A. W. Brøgger, Karl Ditlev Rygh, Lorentz Diderich Klüver, and Ingvald
Undset. The names of the medallists are given.

Wencke Slomann

NORSK

ARKEOLOGISK LITTERATUR

1953—55

Oversikter over norsk arkeologisk litteratur er stilt sammen av *W. P. Sommerfeldt*: Norsk Arkæologisk Literatur 1814—1913, (Oldtiden Bd. V, Kr.a 1915) og av *Anathon Bjørn*: Bibliographie des sciences préhistoriques en Norvège 1900—1935, Oslo 1936. Den siste finnes også opptrykt i Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1935—36. Disse bibliografier er supplert ved litteraturlister i Viking bd. I, 1937 og følgende bind, unntatt Viking VIII, 1944, Viking XIII, 1949, Viking XVI, 1952, og Viking XVIII, 1954. Redaksjonen er takknemlig for å bli underrettet om mulige feil og mangler.

Braatøy, Sigrid: Ingvald Undsets forfatterskap. (Viking 1953.)

Eitrem, S.: Zur Deisidämonie. Symbolae Osloenses XXXI, 1955.

Engelstad, Helen: Veøy-duken. (Viking 1954.)

Fett, Per: Vikinger ved årene. (Norges Roforbund 1900—1950, red. Rolf Manskow. Oslo 1952.)

— Førhistoriske minne på Sunnmøre. Tillegg. Ukjende funnstader. Etterord. Bergen 1951.

— Oldsamlingens tilvekst 1952. (Universitetet i Bergen. Årbok. 1952. Hist.-ant. rekke, nr. 6.)

— Oldsamlingens tilvekst 1953. (Universitetet i Bergen. Årbok 1953. Hist.-ant. rekke nr. 4.)

— Se Helge Gjessing.

— Førhistoriske minne i Sogn. Bergen 1952 og 1954.

Luster prestegjeld s. 1—16

Årdal prestegjeld s. 1—8

Lærdal prestegjeld s. 1—12

Aurland prestegjeld s. 1—16

Leikanger prestegjeld s. 1—13

- Fett, Per*: Balestrand prestegjeld s. 1—12
 Vik prestegjeld s. 1—27
 Lavik prestegjeld s. 1—11
 Gulen prestegjeld s. 1—8
 Solund og Hyllestad prestegjeld s. 1—11. Alle med kart.
- Førhistoriske minne i Sunnhordland. Bergen 1954.
 Tysnes prestegjeld s. 1—16, med kart.
- Førhistoriske minne i Hardanger. Bergen 1954.
 Odda prestegjeld s. 1—8
 Ullensvang prestegjeld s. 1—39
 Strandebarm prestegjeld s. 1—15
 Kvam prestegjeld s. 1—23. Alle med kart.
- Fischer, Gerhard*: Norske Borger. (Nordisk Kultur, XVII, 1953.)
- Fægri, Knut*: Hvordan kom maisen til Afrika? (Naturen, nr. 14, 1954.)
- On Age and Origin of the Beech Forest (*Fagus silvatica* L.) at Lygrefjorden, near Bergen (Norway). (Danmarks Geologiske Undersøgelse, II. Række. Nr. 80.)
- Gjessing, Helge* (†) og *Per, Fett*: Register over trykte tilvekster av norske oldsaker. (Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1949—50.)
- Gjessing, Gutorm*: Mennesket og kulturen, bd. I—II, Oslo 1952.
- Petroglyphs and Pictographs in British Columbia. (Sol Tax ed.: Indian Tribes of Aboriginal America, Vol. III, Proceedings of the 29th International Congress of Americanists, Chicago, 1952.)
- Finnefolket i Ofoten. (Opposisjon ved konservator Knut Kolsruds doktordisputas, 15/2, 1951, Norsk Geografisk Tidsskrift bd. VIII, hefte 3—8, 1951/52.)
- Bruken av edelmetaller i Norden i førhistorisk tid. (Nordisk Kultur XV: A, 1953.)
- Circumpolar Stone Age. (Antiquity, 107, 1953.)
- Changing Lapps. A Study in Culture Relations in Northernmost Norway. (Monographs on Social Anthropology, No. 13, London 1954.)

- Gjessing, Gutorm:* Diskusjonsinnledning, Vittnesbörd om folkvandringar från en diskusjon i Svenska Arkeologiska Samfundet. (Fornvännen 1955. Stockholm.)
- Grieg, Sigurd:* Amuletter og gudebilder. (Viking 1954.)
- Jernvinna i Norden i oldtid og mellomalder. (Nordisk Kultur XIV: III, 1953.)
- Hagen, Anders:* Europeiske impulser i østnorsk bronsealder. (Viking 1954.)
- Forholdet mellom megalittkulturen og stridsøksekulturene. (Naturen, nr. 4, 1955.)
- Fra utgravningene på Hunn i Borge. Åkerspor og boplassrester. (Østfoldarv, 1951—53, Sarpsborg 1954.)
- Raknehaugen. (Årbok for Romerikes Historielag, 1953.)
- Hauglid, Roar:* Katalog med historisk innledning, til »Vikingutstillingen« i Brüssel og Paris 1954.
- Heintz, Anatol:* Sannheten om Piltdown-mannen. (Naturen, nr. 1, 1955.)
- Hermundstad, Knut:* I kveldsete. Valdreskultur VI. Oslo 1955. 200 s.
- Emburt og Endre på Skjervun. Tidsskrift for Valdres Historielag. VII bd.
- Dei store utgravningane ved inngangen til Bjødalen opp for Tyinvegskilet i Øye i Vang. »Valdres« nr. 134, 1954.
- Handelen i Valdres. »Valdres« jubileumsnummer 1903—1953.
- m. fl.: Valdres bygdebok IV. Handel, samvirke og samferdsel. Leira 1954.
- Herteig, Asbjørn E.:* Romertids gravanlegg, ardfurer og åkerbruk. (Viking 1954.)
- Omkring Kaupangen på Veøy i Romsdal. (Viking 1954.)
- Kaupangen Borgund kommer for dagen. (Ab. 1954.)
- Hinsch, Erik:* Traktbegerkultur — Megalittkultur. En studie av Øst-Norges eldste, neolitiske gruppe. (Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1951/53, Oslo 1955.)
- Holst, Hans:* Universitetets Myntkabinett, Oslo 1951. (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1952.)

- Holst, Hans*: Myntfunnet fra St. Olavs Voll i Sarpsborg. (Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 1954.)
- C. J. Schive (1792—1878). (Norsk biografisk leksikon 1954.)
 - Nye bidrag til belysning av Honfunnets mynter. (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1951.)
 - Universitetets Myntkabinett, Oslo 1950. (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1951.)
 - To hittil ubeskrevne myntskatter fra vikingtiden. (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1952.)
- Holtedahl, O.*: Norges geologi, Bd. I—II, Oslo 1953.
- Hougen, Bjørn*: Henrik Bergh, 1879—1952. (Viking 1953.)
- Magnus Andersens Vikingferd 1893. (Viking 1953.)
 - Fra norsk arkeologis historie. (Viking 1954.)
 - Anton Wilhelm Brøgger. (Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1951—53.)
 - Numedal i Oldtiden. (Norske bygder. Numedal, Oslo 1953.)
- Johansen, Erling*: Jell-haugen, en glemt kjenpehaug. (Tidsskr. utgitt av Østfold Historielag, Sarpsborg 1953.)
- Skjebergs forhistorie. Skjeberg bygdebok, Bd. I. (Halden 1953, s. 79—190.)
 - Langs Raet. Streiftog i Østfolds eldste historie. (Østfoldarv. 1951—53, Sarpsborg 1954.)
 - Ny datering av branngraver under flat mark. Gravskikken som kilde til sosial historie. (Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1951—53. Oslo 1955.)
- Lexow, Jan Hendrich*: Stavanger Museums etnografiske samlinger. (Stavanger Museums Årbok 1952.)
- Skiftet efter Anders Rosenov. (Stavanger Museums Årbok 1952.)
 - Skudesneshavn. (Stavanger Museums Årbok 1953.)
 - En magisk ring. (Stavanger Museums Årbok 1954.)
- Liestøl, Aslak*: Runekrossen i muséparken i Stavanger. (Stavanger Museums Årbok 1953.)

- Liestøl, Aslak*: The Hanging Bowl, a Liturgical and Domestic Vessel.
(Acta Archaeologica, Vol. XXIV.)
- I Norges innskrifter med de yngre runer, III:
Innskriftene fra: Ryen, Vest-Agder
Sele I, Rogaland
Stavanger III
Talgje Kirke I, II.
- Magerøy, Ellen Marie*: Tilene fra Möðrufell i Eyjafjord. (Viking 1953.)
- Marstrander, Sverre*: New Rock-carvings of Bronze-age Type in the District of Trøndelag, Norway. (Congrès Internat. des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Actes de la IIIe Session, Zürich 1953.)
- Åpningstale ved kirkejubileets historiske utstilling. (Årbok for Nidaros bispedømme 1953.)
- Det indo-europeiske urhjem. (Naturen nr. 8, 1953.)
- Trøndelag i forhistorisk tid. (Norges bebyggelse. Fylkesbindet for Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland fylker. s. 34 ff. Oslo 1954.)
- Molaug, Svein og Bøye, Skeie*: Reinsdyrgravar. (By og Bygd, Bd. IX, 1954.)
- Møllenus, Kristen*: En germansk gullmedaljone fra Inderøy. (T. V. S. Årb. 1953.)
- Møllerop, Odmund J.*: Den eldste bosetningen i Vest-Agder. (Vest-Agder fylke. Heimbygdkunnskap. Hefte 2. 1952.)
- En gravhaug på Salte i Klepp. (Stavanger Museums Årbok 1953.)
- Nymonteringen av Stavanger Sjøfartsmuseum. (Stavanger Museums Årbok 1954.)
- Nymonteringen av Stavanger Museums Oldsaksamling, Museumsnytt, nr. 2, 1955.
- Nordland, Odd*: Øya med giftarmåls-vanskane. (Viking 1953.)
- Olsen, Magnus*: Runic Inscriptions in Great Britain, Ireland and the Isle of Man. (Viking Antiquities VI, 1954.)

- Olsen, Magnus*: Norges innskrifter med de yngre runer III, 1954.
- Runeinnskriftene i Numedal. (Norske Bygder VI, 1953, s. 65—68.)
 - Ordblinde runeristere. (Fornvännen 1953, Stockholm.)
 - Orknøske gårdsnavn. (Mål og Minne 1953.)
- Petersen, Jan*: Oldsaksamlingens tilvekst. (Stavanger Museums Årbok 1953.)
- Bosetningen i Rogaland i folkevandringstiden. (Viking 1954.)
 - Høyland i gammel tid. (Ola Aurennes: Høyland. Gards- og Ættesoge gjennom 4000 år.)
 - Oldsaksamlingens tilvekst 1954. (Stavanger Museums Årbok 1954.)
 - Rogaland i de eldste tider. (Norges bebyggelse. Fylkesbindet for Aust-Agder, Vest-Agder og Rogaland fylker, Oslo 1954.)
- Rosenqvist, Anna M.*: Studier av bronseteknikken i Vestbyfunnet. (Viking 1954.)
- Shetelig, Haakon*: The Viking Graves.
- The Norse Style of Ornamentation in the Viking Settlements.
 - Notes Supplementary to Viking Antiquities Parts I—V. Oslo 1954. Alle i: Viking Antiquities in Great Britain and Ireland, Part VI, 1954.
- Simonsen, P.*: Middelalderens og renessansens kulturminner. (Norges Bebyggelse, fylkesbindet for Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland fylker, 1954, s. 503 ff.)
- Smedgraven fra Ytre Elgsnes. (Viking 1953.)
 - Karlebotn, en steinalderby ved Varangerfjorden. (Ottar, nr. 1. 1954.)
 - Nordlands Oldtid. (Norges bebyggelse, fylkesbindet for Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland fylker, 1954, s. 477 ff.)
- Sjøvold, Thorleif*: Anm. av Wencke Slomann: Medelpad og Jämtland i eldre jernalder. (Humaniora Norvegica 1950, Oslo 1955.)
- Ingvald Undset. (Viking 1953.)
- Skeie, Bøye*: se Molaug, Svein.
- Skjelsvik, Elizabeth*: Oldtidsminner. (Den Norske Turistforenings årbok 1954.)

- Skjelsvik, Elizabeth*: Utgravninger på Dømmesmoen 1950—53. (Årsskrift for Dømmesmolaget 1954.)
- Omkring gravskikkene i forhistorisk tid. (Årbok for Follo Historie- og Museumslag 1952—53.)
- Solheim, Svale*: Norsk sætertradisjon. (Instituttet for sammenlignende Kulturforskning. Oslo 1952.)
- Stigum, Hilmar*: Omkring stavkirkeproblemet. (By og Bygd, bd. IX. 1954.)
- Svarstad, Carsten*: Foreløbig meddelelse om myntfunnet fra Hvaler kirke. (Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 1955, s. 5.)
- Somme, Axel*: Jordbrukets geografi i Norge. A. Tekstbind. (Skrifter fra Norges Handelshøyskole i rekken Geografiske Avhandlinger 3 A, Bergen 1954.)
- Vreim, Halvor*: Bøndernes byggeteknikk i middelalderen i Norge. (Nordisk Kultur XIV: III, 1953.)
- Norsk byggeskikk i middelalderen. (Nordisk Kultur XVII, 1953.)
- Weiser-Aall, Lily*: Das Weihnachtsstroh in Norwegen. (Schweizerisches Archiv für Volkskunde 50, 1954.)
- Bruk av amuletter som legemidler i nyere tid. (By og Bygd 9, 1954.)
- Der Männerohrring in Norwegen. (Festschrift für Will-Erich Peuckert. Hsg. von Helmut Dölker, Erich Schmidt Verlag, 1953.)
- Vassbæring i Norge. Småskrifter fra Norsk Etnologisk Gransking nr. 1, 1953.
- Juletreet i Norge. Småskrifter etc. nr. 2, 1953.
- Julehalmen i Norge. Småskrifter etc. nr. 3, 1953.
- Julenissen og julegeita i Norge. Småskrifter etc. nr. 4, 1954.
- Zauber. Bemerkungen zum Thema »Erlebnisgrundlagen der Volksüberlieferung«. (Schweizerisches Archiv für Volkskunde 49 (1953), hft. 4.)

FORKORTELSER:

Ab. Årsberetning for Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring.
T.V. S. Årb. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Museet. Årbok.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning

Representantskapsmøte ble avholdt på professor Bjørn Hougens kontor 26. november 1954 kl. 18³⁰. Preses, ingeniør E. V. Wetlesen, refererte Styrets årsberetning og fremla regnskapet sammen med revisors innberetning. Begge deler ble anbefalt til godkjenning, samtidig som representantskapet innstilte til gjenvalg for de uttredende styremedlemmer, revisor og generalsekretær.

Generalforsamlingen ble holdt samme dag kl. 19¹⁵ i Universitetets Auditorium 15. Ca. 170 medlemmer var til stede. Preses ønsket velkommen og redegjorde for Selskapets virksomhet. Han fremla årsberetning og regnskap samt revisors innberetning, og ba om at Styret, etter innstilling fra representantskapet, ble meddelt décharge. Dette ble innvilget med akklamasjon.

Preses meddelte videre at aksjonen for å skaffe nye representantskapsmedlemmer hadde gitt et godt resultat, slik at antallet nå var oppe i ca. 140. De stigende omkostninger gjør det imidlertid ønskelig ytterligere å styrke Selskapets økonomi.

Antallet av vanlige medlemmer har vist en noe synkende tendens, pr. 1. november 1954 ca. 1160, dvs. en nedgang på over 30. Dette er meget beklagelig, da hensikten med Selskapets virksomhet er å spre kunnskap om nordisk arkeologi videst mulig. Preses oppfordret medlemmene til å propagandere for Selskapet og benytte enhver anledning til å verve nye medlemmer.

Han refererte også en meddelelse fra Styret om at Selskapets sekretær siden 1. januar 1952, konservator Wencke Slomann, på grunn av annet arbeid nå ønsket å tre tilbake. Styret har i hennes sted ansatt mag. art. Jens Storm Munch som sekretær fra 1. januar 1955. Preses benyttet anledningen til å takke Wencke Slomann for det store og fortjenstfulle arbeid hun har ytet Selskapet.

Følgende medlemmer sto for tur til å tre ut av Styret:

Disponent A. C. Olsen, Sandefjord

Direktør Cato Rachlew, Oslo

Folkhøgskulelærer Knut Hermundstad, Leira, Valdres

Kjøpmann Sverre Monsen, Bergen.

Etter representantskapets innstilling ble de alle gjenvalgt med akklamasjon. Likeså ble kunsthandler Arnstein Berntsen, Oslo, gjenvalgt som revisor. Selskapets generalsekretær, professor Bjørn Hougen, ble også gjenvalgt.

Til å underskrive protokollen ble valgt Eivind S. Engelstad og Mary Storm.

Preses introduserte så kveldens foredragsholder, professor Michael Duignan fra Galway College, Irland. Han holdt et meget interessant foredrag med lysbilder om »Irish Farms and Farming in the Viking Age«. Etter foredraget, som ble belønnet med langvarig bifall, gikk man over til Universitetets Oldsaksamling, der utstillingssalene var åpne og Middelalderavdelingen opplyst med levende lys. Her ble det servert kaffe og smørbrød.

Det har i beretningsåret vært avholdt et par styremøter, der forskjellige saker har vært oppe til diskusjon. Cappelens Forlag har sagt seg villig til å overta hovedkommisjonen for »Viking«, noe som vil avlaste sekretariatet meget. Man har videre besluttet å plasere kr. 3000.— av Fondets midler i Statens nye 4% obligasjonslån av 1955.

Selskapets vårtur 1955 gikk 22. mai til Hadeland. Det deltok ca. 80 personer, fordelt på 3 busser. Turen ble — som vanlig — begunstiget av godt vær, til dels med sol, om det enn var noe surt og kaldt. Ferden

gikk stort sett etter programmet, med enkelte hyggelige overraskelser. Første stopp var Halvdanshaugen på Stein i Hole. Deretter beså man steinringen på Bilden i Brandbu, hvor magister Jens Storm Munch orienterte. Ferden gikk så til Hadeland Folkemuseum på Tingelstad, der formannen i Styret, herr Aksel Helmen, ønsket velkommen. Del-takerne var så museets gjester ved et overdådig bord med kaker og kaffe, servert i den gamle Grindakerstua. Etterpå orienterte professor Bjørn Hougen om Halvdanshaugen på Tingelstad og tradisjonene om-kring Halvdans gravsteder. Aksel Helmen fortalte om Hadeland, og demonstrerte den praktfulle utsikt fra Halvdanshaugen. Museumsbestyrer, frk. Kari Lander, ga en kort introduksjon til rundgangen i museet, som foruten besøk i et par gamle stuer også omfattet oldtids-avdelingen, med den prektige bronsefløyen fra Tingelstad. Til slutt kom besøket i Tingelstad gamle kirke, hvor magister Bernt Lange viste omkring.

Selskapet reiste så til Gran, der de fire Hadelandskommuner ga middag i Granvolden Gjæstgiveri. Etterpå beså man de berømte søster-kirkene på Gran og det merkelige Steinhuset på prestegården like ved. Magister Bernt Lange fungerte her som cicerone. Så gikk ferden til Oslo, hvor turen ble avsluttet ved Universitetet ca. kl. 21.

Edgar V. Wetlesen
(preses)

H. Gabrielsen
(visepreses)

Bjørn Hougen
(generalsekretær)

Reidar Brekke

Georg Eliassen

Knut Hermundstad

Cato Rachlew

Sverre W. Monsen

Jens Storm Munch

REGNSKAP

Gevinst- og Taps-

Okt. 31. An årbok og andre trykningsomkostninger ...	Kr. 11 438.87
» honorarer og korrektur	» 2 907.00
» gasjer	» 1 200.00
» porto- og kontorutgifter	» 4 547.49
» diverse utgifter	» 1 947.65
» overskudd	» 4 649.97
	<u>Kr. 26 690.98</u>

Aktiva

Status pr.

An Akers Sparebank.....	Kr. 8 622.36
» postgirokonto	» 7 610.04
» kassabeholdning	» 630.92
» <i>utestående kontingenter</i>	» 2 385.00
» diverse	» 820.00
	<u>Kr. 20 068.32</u>

FONDET pr.

Okt. 31. An kapitalkonto	Kr. 669.18
	<u>Kr. 669.18</u>

Aktiva

Status pr.

An 2 Hypotekbankobligasjoner	Kr. 1 855.00
» 5 Bykredittobligasjoner	» 4 125.00
» Akers Sparebank.....	» 3 670.01
	<u>Kr. 9 650.01</u>

FOR 1954.

konto pr. 31/10 1954.

Okt. 31. Pr. kontingenter:

representantskapsmedlemmer	Kr. 14 400.00	
vanlige medlemmer	» 9 595.00	
familiemedlemmer	» 1 295.00	Kr. 25 290.00
» boksalg		» 1 400.98

Kr. 26 690.98

31/10 1954.

Passiva

Pr. forskuddsbetalte kontingenter		Kr. 220.00
» kapital pr. 31/10 1953		Kr. 15 198.35
» årets overskudd		» 4 649.97
		» 19 848.32

Kr. 20 068.32

31/10 1954.

Okt. 31. Pr. renter av obligasjoner		Kr. 175.00
» bankrenter		» 44.18
» kontingenters konto		» 450.00

Kr. 669.18

31/10 1954.

Passiva

Pr. kapital pr. 31/10 1953		Kr. 10 000.83
÷ avskrevet på obligasjoner	» 1 020.00	Kr. 8 980.83
» gevinst- og tapskonto		» 669.18

Kr. 9 650.01

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Medlemsfortegnelse pr. 31. oktober 1955

REPRESENTANTSKAPSMEDLEMMER

H. M. Kung Gustaf VI Adolf, Stockholm
H. K. H. Kronprins Olav, Skaugum

Aamundsen, C. N. R., direktør, Oslo
Aanderud Larsen, O., direktør, Sandefjord
Andersen, Frithjof, direktør, Bergen
A/S Askim Gummivarefabrikk, Askim
Astrup, Nils, skipsreder, Oslo

Berg, Odd, skipsreder, Oslo
Berntsen, Arnstein, kunsthändler, Oslo
Berntsen, Kaare, kunsthändler, Oslo
Bettum, Frithjof, h.r.advokat, Sandefjord
Bjercke, Alf, dr. ing., Oslo
Borthen, Harry, skipsreder, Oslo
Brekke, Reidar, direktør, Trondheim
Brunæs, Johs., direktør, Oslo
Bruun, Svend Foyen, skipsreder, Tønsberg
Bruusgaard, Einar, konsul, Drammen
A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo
Braastad, Johan, dr. ing., Oslo
Butenschøn, B. A., direktør, Oslo
Bødtker, J. Sejersted, direktør, Oslo

Cappelen, Diderik, godseier, Ulefoss
Cappelen, Jørgen W., forlagsbokhandler, Oslo
Christensen, Lars, konsul, Sandefjord
Christiansen, Chr., dr. ing., Oslo
Christiania Spigerverk, Oslo
A/S »Cliché«, Oslo
Clausen, Sophus, Oslo
Collett, Axel, ingeniør, Oslo

A/S Thor Dahl, Sandefjord
Thor Dahls Hvalfangerselskap A/S, Sandefjord
De Nordiske Fabriker A/S, Oslo
Ditlev-Simonsen, S., skipsreder, Oslo
Drammens Glassverk, Drammen

Eckbo, Eivind, h.r.advokat, Oslo
Eitzen, Axel C., skipsreder, Oslo
Eriksen, Bjarne, generaldirektør, Oslo
von Erpecom, Georg, skipsreder, Bergen

Fearnley, N. O. Young, godseier, Hakadal
Fearnley, Thos., skipsreder, Oslo
Fett, Harry, riksantikvar dr., Oslo
Fougner, Eiliv, advokat, Oslo
Frølich, F. H., ingeniør, Oslo
Fuglesang, Rich., fabrikkeier, Oslo
Furuholmen, Thor, ingeniør, Oslo

Grieg, Harald, direktør, Oslo
Grieg, Sigurd, direktør dr., Lillehammer

Hadelands Glassverk, Jevnaker
Halvorsen, R. W., lensmann, Ringsaker
Halvorsen, S., fabrikkeier, Oslo

Heiberg, Per, godseier, Haga st.
Helliesen, H. L., direktør, Oslo
Henschien, Herman, banksjef, Oslo
Holm, Finn, disponent, Oslo
Holst, Gunnar, konsul, Oslo
Holta, H. B., direktør, Notodden
Hougen, Bjørn, professor dr., Oslo
Huitfeldt, Hans C. L., dr. med., Oslo
Høegh, Leif, skipsreder, Oslo
Høvik Verk, Høvik

Ihlen, Alf, direktør, Strømmen st.
Ihlen, Joakim, direktør, Strømmen st.

Jahre, Anders, skipsreder, Sandefjord
Jebsen, Jens J., jr., direktør, Berger i Vestfold
Johannson, Johan, disponent, Oslo
Johnsen, Thv., jr., grosserer, Oslo

Kiær, Hans Th., ingeniør, Fredrikstad
Kiær, Ingrid, Løkken Verk, Trøndelag
Klaveness, A. F., skipsreder, Lysaker
Klaveness, A. Fredrik, d. y., skipsreder, Lysaker
Klaveness, Dag, skipsreder, Lysaker
Knudsen, Lulli, frk., Oslo
Knudsen, Rolf, ingeniør, Borgestad pr. Porsgrunn
Kongshem, Didrik, grosserer, Oslo

Lepsøe, Herman, direktør, Oslo
Lindholm, K. B., direktør, Oslo
Linnaae, Jean B., skipsreder, Sandefjord
Lorentzen, Jørgen J., skipsreder, Oslo
Løvenskiold, C. O., godseier, Lysaker
Løvenskiold, Herman, godseier, Fossum pr. Skien

Mår, Alfr., direktør, Stavanger
Magasin du Nord, A/S, Oslo
Martinsen, Haavard, direktør dr., Oslo
Mathiesen, Jørgen, godseier, Eidsvoll Værk
Meidell, Arne, generaldirektør, Sarpsborg
Meidell, Asta, fru generaldirektør, Sarpsborg
Mellbye, Fredrik, overlege, Oslo
A/S Mjøndalen Gummivarefabrikk, Mjøndalen
Moe Nilssen, Julius, boktrykker, Bergen
Moe, Torger, skipsreder, Sandefjord
Moestue, Leif, direktør, Oslo
Ernst G. Mortensen & Co., Oslo
Mortensen, Per R., forlagssjef, Oslo
Murstad, Wilh., direktør, Bergen
Mustad, Chr., fabrikkeier, Oslo
Mustad, Halfdan, fabrikkeier, Lysaker

Forsikringsaktieselskapet »Norden«, Oslo

A/S Odd, Sandefjord

Paus, Bernh., dr., Oslo
Pettersson, Adam, direktør, Lysaker

Rachlew, Cato, direktør, Larkollen p. å.
Ringdal, Olav, skipsreder, Oslo
Hvalfangeraktieselskapet »Rosshavet«, Sandefjord
Røed, Ole K., direktør, Oslo

A/S Sandnes Aducerverk, Sandnes
Schjelderup, Laila, fru, Oslo
Schjøtt-Rivers, E., professor dr. med., Oslo
Schweigaard, N., soussjef, Oslo
Schøning, Finn, Oslo

Selmer, F., ingeniør, Oslo
Skajaa, Kr., overlege dr. med., Oslo
Smith, L. C., konsul, Trondheim
Smith-Sivertsen, H., bakermester, Bergen
Stang, Anders Th., godseier, Matrand pr. Kongsvinger
Stang, Thomas, godseier, Oslo
Steen og Strøm A/S, Oslo
Strand, Christian, konsul, Oslo

The Texas Company, (Norway) Oslo
Skipsaktieselskapet »Thorsholm«, Sandefjord
Treschow, F. M., godseier, Larvik
Treschow-Fritzøe, Larvik
Tresselt, Egil, konsulent, Oslo
Throne-Holst, Harald, direktør, Oslo
Throne-Holst, Henning, direktør, Sundbyberg, Sverige
Trondhjems Forsikringsselskap A/S, Trondheim
Tschudi, Felix H., skipsreder, Oslo

Vemmestad, J., direktør, Oslo
Hvalfangeraktieselskapet »Vestfold«, Sandefjord
A/S Vestlandske gummivarefabrikk, Stavanger

Waage, Randi, fru, Oslo
Wetlesen, E. V., ingeniør, Oslo
Wetlesen, Sara, fru, Oslo
Winge Sørensen, H., skipsreder, Sandefjord

Young, Sverre, grosserer, Oslo

Øgar, John, direktør, Drammen
Øglænd, Jonas Bjarne, fabrikkeier, Sannes
Aktieselskapet »Ørnen«, Sandetjord

VANLIGE MEDLEMMER

a. Norske

- Aadnesen, Emelankton, Nærbø.
Aalesund Folkebibliotek, Ålesund.
Aall, Charlotte, frk., Oslo.
Aall, Lilly Weisser, fru, Oslo.
Aars, Ludvig Andersen, dr. philos.,
Oslo.
Aaraas, Terje, Korgen.
Aasdalen, Olav, gårdbr., Gvarv.
Aasgaard, Gustav, jr., tannlege,
Bergen.
Aass, Kaare, ingeniør, og frue, Oslo.
Abrahamsen, Chr., o.r.sakf.,
Porsgrunn.
Agnalt, Gerd, fru, Sarpsborg.
Akerblom, Paul, skolebest., Kraby.
Akselson, Eiulv, sekretær, Oslo.
Alnæs, Henning, stadslege, Gjøvik.
Alten, Jon, ingeniør, Gransherad.
Altern, Arne, programsekr., og
frue, Oslo.
Alver, Brynjulf, mag. art.,
Lillestrøm.
- Amundsen, Ellen Wright, frk., Oslo.
Amundsen, Leiv, professor dr. phil.,
og frue, Bærum.
Amundsen, M. C., Svolvær.
Amundsen, Otto, overlege,
Kongsberg.
Andersen, Alfred, gullsmed, Oslo.
Andersen, Gudolf, direktør, Oslo.
Andersen, Henrik, arkitekt, Trond-
heim.
Andersen, J. Walter, grosserer,
Stavanger.
Andersen, Oscar, sorenskriver,
Oslo.
Andresen, Hans, lærer, og frue,
Oslo.
Angell, Arne, heradskogsmeister,
Sortland.
Anker, Erik, direktør, Fredrikstad.
Arholt, Gunnar, Bergen.
Arnesen, Arne, overlege, Sarps-
borg.

- Arnesen, Helga, fru, Oslo.
 Arnesen, Kr., o.r.sakfører, Oslo.
 Arntzen, Paul, Stokmarknes.
 Asker kom. h. almenskole, Asker.
 Asker, Randi, konservator, Asker.
 Askvig, Peder, gårdbruker, Hov i Land.
 Aslaksen, Helmer, o.r.sakfører, Moss.
 Astrup, Erling, ingeniør, og frue, Oslo.
 Astrup, Henning, arkitekt, og frue, Oslo.
 Aubert, Axel Boeck, overlege, Gjøvik.
 Aubert, G. F., konsul, Skien.
 Aune, Hermann, forfatter, Støren.
 Aust-Agder Museum, Arendal.
 Austrumdal, Torvald, Vikeså i Dalane.
 Austvoll, Johannes, dyrlege, Stavanger.
- Bach, Per, rittmester, og frue, Oslo.
 Bachke, Mona, frk., Trondheim.
 Backer, Wenche, frk., Oslo.
 Bakka, Egil, mag. art., Hjellestad.
 Bakke, Odd O., dr., Oslo.
 Bang Andersen, Arne, magister, Stavanger.
- Bang, T. C. Collett, ingeniør, Oslo.
 Barder, Odd, dr., og frue, Oslo.
 Barman, Elisabeth, frk., Bergen.
 Barman, Ole, lensmann, og frue, Sandvika.
 Barstad, Ingvald Th., Hauge i Dalane.
 Barstad, Jon, lektor, Volda.
 Bauck, H. J., o.r.sakfører, Trondheim.
 Bauge, Aagot, lektor, Oslo.
 Bay, Jens Chr., inspektør, og frue, Oslo.
 Belsheim, Einar, grosserer, Hauketo.
 Berbom, Odd Broch, Oslo.
 Berentsen, Edgar Smith, arkitekt, Oslo.
 Berg, Arild, verkseier, og frue, Oslo.
 Berg, Arne, arkitekt, Oslo.
 Berg, Arno, arkitekt, og frue, Oslo.
 Berg, Henry, ingeniør, Trondheim.
 Berg, Inge, glassmester, Oslo.
 Berg, Paal, høyesterettsjustitarius, Bærum.
 Berg, Reidar, verkseier, og frue, Oslo.
 Bergens off. Bibliotek, Bergen.
 Berger, Jens, og frue, Flisa st.
 Bergersen, Knut, byarkitekt, og frue, Trondheim.

- Bergersen, Sigval, konsul, Stavanger.
- Bergersen, Sigval O. S., skipsreder, Stavanger.
- Bergh, Agnes, fru, Oslo.
- Bergh, Elisabeth, frk., Oslo.
- Bergh, Harald, lektor, Hamar.
- Bergh, Kirsten, cand. mag., Oslo.
- Berg-Larsen, Th., bibliotekar, Tromsø.
- Bergsland, Jakob, grosserer, og frue, Oslo.
- Berntsen, Lilly, frk., Oslo.
- Bildøe, Walter, overingeniør, Oslo.
- Billung, Alf, grosserer, og frue, Oslo.
- Biong, Henrik Nissen, arkitekt, Oslo.
- Biong, Kr., arkitekt, Oslo.
- Birck, Ditlev, tannlege, Molde.
- Birkeland, Bjarte, lektor, Eidsvoll.
- Biørn-Lian, Ebbe, Oslo.
- Bjercke, Andreas, arkitekt, og frue, Oslo.
- Bjerke, Gunnar, arkitekt, Oslo.
- Bjerke, Oscar R., byråsjef, Oslo.
- Bjørneby, Solveig, fru, Oslo.
- Blakstad, Egil, direktør, Fredrikstad.
- Blegen, E., overlege dr. med., Oslo.
- Blikken, Undis, bestyrer, Oslo.
- Blindheim, Charlotte, konservator, Oslo.
- Blix, Ivar, revisjonssjef, Oslo.
- Blom, Nils, lektor, Bærum.
- Blom Hartvigsen, Randi, fru, Oslo.
- Blom Svendsen, H., sogneprest, Oslo.
- Bogen, Hans, Oslo.
- Bogen, K., lærer, Jennestad.
- Bojer, Johan, forfatter, Bærum.
- Bollestad, Hans, direktør, Oslo.
- Borgarsyssel Museum, Sarpsborg.
- Borge, Martha, frk., Ytre Sandsvær.
- Borgebund, Harald P., gårdbruker, Råde.
- Borgersen, Per, og frue, Oslo.
- Bowitz, Henriette, fru, Oslo.
- Boy, Alf, grosserer, og frue, Oslo.
- Boye, Else, fru, Oslo.
- Braadland, Ragna, fru, Halden.
- Braaten, Finn, advokat, Oslo.
- Braut, Peder, disponent, og frue, Sarpsborg.
- Breien, Thor, h.r.dommer, Oslo.
- Breilid, Magnus, Kristiansand S.
- Breilid, Torkjell, lærer, Mandal.
- Brenn, Ingar, lærer, Yttervåg p. å.
- Brenne, Aug., disponent, Oslo.
- Broch, Tom, Oslo.
- Bruland, Helge, dr., Bergen.
- Brun, Axel, sogneprest, Drøbak.
- Brun, Sven, h.r.advokat, Oslo.

Brünn, Max, dr., Oslo.
Bryhn, Sverre, lektor, Bærum.
Bryn, Ellen, fru, og familie, Asker.
Brynning, Gunnar, arkitekt, og frue, Oslo.
Brækken, Egil, lærer, Rugeldal st.
Brækstad, John, Trondheim.
Brækstad, Odd, Trondheim.
Brøgger, Nils Christian, Oslo.
Brøgger, Waldemar, Oslo.
Brønstad, Ingolf, lektor, Levanger.
Bugge, Anders, professor dr., og frue, Oslo.
Bugge, Finn, direktør, Tønsberg.
Bull, Francis, professor dr., Oslo.
Buschmann, Sig., ingeniør, Bergen.
Buset, Rasmus J., skuleinspektør, Ålesund.
Bækkelund, Reidar, lærer, Hamar.
Bø, Olav, cand. phil., Oslo.
Bøe, Johs., professor dr., Bergen.
Bøhn, Tora Sandal, konservator, Trondheim.
Børresen, Alf G., Oppegaard.

Christensen, Wilhelmine, fru, Oslo.
Christensen, Arne Emil, jr., stud. mag. art., Oslo.
Christiansen, Erling, o.r.sakfører, og frue, Oslo.
Christiansen, G. E., statsarkivar, Hamar.

Christiansen, Reidar Th., professor dr., Oslo.
Christie, Sigrid Marie, magister, Oslo.
Christophersen, Carl Trygve, og frue, Oslo.
Clausen, Conrad, Ask, Hordaland.
Clemetsen, Nicolay, dr., Oslo.

Daae, Ludvig, dr., og frue, Moelv.
Dahl, Elisabeth, fru, Oslo.
Dahl, Johs., lærer, Onarheim.
Dahl, Sverre, direktør, og frue, Vadheim.
Dahle, Lars, lektor, Oslo.
Dahll, Olaf, høyesterettsadvokat, Oslo.
Dal, Harald, Nesoddhøgda p. å.
Daldorff, Tron, lektor, Halden.
Ingv. Dales Bokhandel, Lofthus i Hardanger.
Dambo, Oddmund J., Slemmestad.
Danielsen, Anders, konservator, Bergen.
Dehli, Leif, gårdbruker, og frue, Brøttum.
Deichmanske Bibliotek I, Oslo.
Deichmanske Bibliotek II, Oslo.
Dekke, Ragnhild, fru, Oslo.
Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Bibliothek, Trondheim.
Didriksen, Bjarne, dommer, Oslo.

- Diesen, Einar, redaktør, Oslo.
 Digre, O. A., pastor, Trondheim.
 Dobloug, Mikkel, grosserer, Oslo.
 Domkirkens Stensamling, Trondheim.
 Drammens Folkebibliotek, Drammen.
 Drammens Folkebibliotek, Centralbiblioteket, Drammen.
 Drammens off. høyere almenkskole, Drammen.
 Drammens Museum, Drammen.
 Dramsrud, Oscar, Oslo.
 Dreyer, Paul, boktrykker, Stavanger.
 Duckert, Kaare, lege, Oslo.
 Ducrot, Martine, frk., Oslo.
 Durban-Hansen, Halvor, disponent, Oslo.
 Dybsand, Guri, stud. mag. art., Oslo.
 Dybsand, Guttorm, lærer, Trysil.
 Dybsjord, Harald, bankkasserer, Geilo.
 Eckhoff, Sigrid, fru, Vestre Slidre.
 Eftedal, Birger, lektor, Orkanger.
 Egeberg-Holmsen, Dagny, sekretær, Oslo.
 Egede-Larsen, Borghild, fru, Oslo.
 Egede-Larsen, Kari, cand. real., Oslo.
 Egeland, John O., direktør, og frue, Oslo.
 Eid, Hans A., advokat, Røykenvik.
 Eidnes, Hans, skolebestyrer, Harstad.
 Eidsvollsmindet, Eidsvoll.
 Einang, Tora, frk., V. Slidre.
 Eitrem, S., professor, og frue, Oslo.
 Ek, Georg, dr., og frue, Oslo.
 Eliassen, Finn, lektor, Tromsø.
 Eliassen, Georg, arkitekt, og frue, Oslo.
 Elkjær, Aksel, ingeniør, Oslo.
 Elling, Johnny, kvestor, Oslo.
 Elsås, Hans, lektor, Kristiansand S.
 Eltun, Andris I., gårdbruker, Vang.
 Engelschjøn, Otto, o.r.sakfører, Bærum.
 Engelschjøn, Søren, Bærum.
 Engelstad, Einar, arkitekt, Oslo.
 Engelstad, Eivind S., direktør dr., Oslo.
 Engelstad, Helen, rektor, Oslo.
 Engelstad, Jan, kontorsjef, Oslo.
 Engelstad, Sam, Oslo.
 Engelstad, Trygve, revisor, Oslo.
 Enger, Asmund, Oslo.
 Eriksson, Laurids, Hidra.
 Eskeland, Severin, rektor, Romme-tveit.
 Eyde, Sigurd, godseier, Horten.

- Falck, Kjell, konservator, Bergen.
- Falkanger, Aage Thor, sorenskriver, Levanger.
- Falkberget, Johan, fil. dr., Rugel-
dalen.
- Falkenberg, Johs., konservator,
Oslo.
- Farnes, Agno, fru, Oslo.
- Ferkingstad, J. D., rektor, Ås.
- Fett, Eva, magister, Bergen.
- Fett, Per, førstekonservator,
Bergen.
- Fetveit, Leiv, lærer, Oslo.
- Feyling, F., telegraf best., Egersund.
- Finsland, Anders, journalist, Oslo.
- Fischer, Gerhard, arkitekt, og frue,
Oslo.
- Fisketjøn, Marta, frk., Suldalsosen.
- Fjeld-Andersen, A., redaksjons-
sekretær, og frue, Sandefjord.
- Fjeldbo, Oddvar, dr., Sandefjord.
- Fjermeros, Bue, fylkesmann, Bodø.
- Fjordholm, Vivian, lærer, Oslo.
- Flatla, Johs. L., professor, Oslo.
- Fleischer, Marie-Augusta, frk.,
Oslo.
- Flood, Einar, sivilingeniør, Fana.
- Fodstad, Dag, dr., Oslo.
- Folkemuseet for Trondheim og
Trøndelag, Trondheim.
- Folkestad, Olav, ingeniør, og frue,
Bærum.
- Fonahn, Frithjof E. W., arkitekt,
Kristiansand S.
- Forseth, Eystein, gårdbruker,
Vestre Gausdal.
- Foss, Halvard, overingeniør, Oslo.
- Foss, Helga, frk., Oslo.
- Foss, Kåre, professor dr. phil., Oslo.
- Foss, Lars, snekkermester,
Stavanger.
- Foss, Leif, Lier.
- Foss, Sigurd, ingeniør, Oslo.
- Fossum, Harald, jernbanefullm.,
Ås.
- Fossum, Henry, lektor, Oslo.
- Frimanslund, Rigmor, konservator,
Oslo.
- Frøiland, Emil, fabrikant,
Stavanger.
- Frønsdal, Cathrine, fru, Bergen.
- Fuglstad, Johannes, Trondheim.
- Furuset, Olav, Jømna st.
- Fylkesmuseet for Telemark og
Grenland, Skien.
- Fægri, Knut, professor dr., Bergen.
- Gabrielsen, Bertrand, Oslo.
- Gabrielsen, H., fylkesmann, og frue,
Lillehammer.
- Gandrup, Ba, magister, Bergen.
- Ganer, Kristofer Eriksen, raderer,
Oslo.
- Garder, Johan, redaktør, Oslo.

- Garsegg, Åge, lektor, Eidsvoll.
 Garstad, J., direktør, Trondheim.
 Gaustad, Fr. W., stud. mag. art.,
 Trondheim.
 Gihle, Pål, bonde, og frue, Toten.
 Gillingsrød, Paul, bygnings-
 snekker, Råde.
 Gjelsvik, Agvald, rektor, Vinstra.
 Gjelsvik, Erling, lærer, Røros.
 Gjessing, Gutorm, professor, og
 frue, Oslo.
 Gjone, Erling, professor, Trond-
 heim.
 Glomdalsmuseet, Elverum.
 Goplerud, Per, gårdbruker, Hed-
 dalen i Valdres.
 Gotås, R., kjøpmann, Jessheim.
 Graarud, Gunnar, kammersanger,
 Oslo.
 Greni, Toralf, lektor, Oslo.
 Grette, Sverre, h.r.justitiarius,
 Oslo.
 Grimeland, B. A., skolebestyrer,
 Oslo.
 Grostøl, Anna, frk., Farsund.
 Grüner, Otto, cand. philol., Oslo.
 Grytnes, Kristoffer, Berg, Helge-
 land.
 Grøndahl, Leif Hoff, lektor, Oslo.
 Grønlie, Arne, skolebestyrer, Mo i
 Rana.
 Guilford, Frank, direktør, Oslo.
- Guldbrandsgård, Halvard,
 Hovet p. å.
 Haaland, Ingvald, Stavanger.
 Haaland, L.K., grosserer, Stavanger.
 Haaland, Rasmus, malermester,
 Stavanger.
 Haaversen, Guttorm, stadsfysikus,
 Kristiansand S.
 Haavind, A. H., bokhandler, Oslo.
 Hadeland Folkemuseum, Jaren st.
 Haffner, Johan, dr., Tønsberg.
 Hansten, Ulf, cand. real., og frue,
 Bergen.
 Hafting, Birger, o.r.sakfører, Bodø.
 Hagelund, Erik, lagersjef, Halden.
 Hagen, Anders, konservator dr.,
 Oslo.
 Hagerup, Agga, fru, Drammen.
 Hakafoss, Trygve, gårdbruker,
 Eidsberg.
 Haldens Minder, Halden.
 Hall, Vilhelm, Oslo.
 Hallset, Kaare, lektor, Skien.
 Hallset, Åmund, inspektør, Trond-
 heim.
 Hals, Harald, direktør, Oslo.
 Halsteinsen, Ivar, Molde.
 Hammerfest folkebibliotek,
 Hammerfest.
 Hammersbøen, Steinar, lektor,
 Halden.

Hamre, Lars, Oslo.
 Hansen, I. G., lærer, Nærbø.
 Hansen, Kåre Luth, poståpner,
 Gardemoen feltpostkontor.
 Hansen, Leif Buch, Stavanger.
 Hansen, Rolf A., grosserer, Oslo.
 Hanssen, Jacob, arkitekt, Oslo.
 Hansson, Astri, fru, Oslo.
 Hansteen-Hernes, Th., Drammen.
 Haraldseth, K., driftsbestyrer,
 Vågåmo.
 Harbek, Ole F., sorenskriver, og
 frue, Horten.
 Harbou Hals, G., avdelingssjef,
 Oslo.
 Hardanger Bygdemuseum, Utne.
 Hareide, Kaare, lektor, Skien.
 Hareide, M., skolebestyrer, Oslo.
 Hareide, O., skolebestyrer, Vardø.
 Hauer, Heddy, fru, Fredrikstad.
 Hauer, Ruth, fru, Oslo.
 Haug, Anna, frk., Melbo.
 Haug, Peder, kontorsjef, Oslo.
 Hauge, T. Dannevig, direktør dr.,
 Oslo.
 Hauge, Torvald, lektor, Orkanger.
 Haugen, Harry, cand. med., Oslo.
 Haugesund Museum, Haugesund.
 Haugholt, Ole M., Sauherad.
 Hauglid, Roar, førsteantikvar dr.,
 Oslo.
 Hedmarksmuseet, Hamar.
 Heggdal, Marie, lektor, Fredrik-
 stad.
 Hegstad, H., kjøpmann, sen.,
 Levanger.
 Heiberg, Axel, h.r.dommer, og
 frue, Oslo.
 Heiberg, Bernt, arkitekt, og frue,
 Oslo.
 Heiberg, Thv., godseier, Haga st.
 Heibergske Samlinger, Amla i
 Sogn.
 Heimbeck, F. W., Levanger.
 Heldal, bestyrer, Åmot.
 Helgesen, J. A., fylkesskogmester,
 Bodø.
 Helland, A. H., rektor, Voss.
 Helliesen, Augusta, frk., Oslo.
 Helliesen, H. E., o.r.sakfører, og
 frue, Oslo.
 Helmen, A., handelsreisende, og
 frue, Sølvsberget.
 Helmen, Gunnar, Sandness.
 Henneseid, Stian, lektor, Eidsvoll.
 Henriksen, Knut, o.r.sakfører, og
 frue, Bærum.
 Hermundstad, Andres H., lærer,
 Øye.
 Hermundstad, Knut, folkehøg-
 skulelærer, Leira.
 Herteig, Asbjørn, magister, Oslo.
 Heskestad, Peder, lærer, Bryne.
 Heyeraas, H. E., lege, Trondheim.

- Heyerås, Sverre, tannlege, Steinkjer.
- Hidle, Johannes, lærer, Reilstad.
- Hinsch, Erik, konservator, Bergen.
- Hjelm-Hansen, Paul, dommer, Trondheim.
- Hjemlestad, Thorvald, dr., Kvinnedal.
- Hjertvik, Kristian, landbrukskandidat, Oslo.
- Hjort, Johan, o.r.sakfører, Oslo.
- Hoff, Marie, frk., Oslo.
- Hoffmann, Marta, konservator, Oslo.
- Holm-Olsen, Ludvig, professor, Bergen.
- Holmegaard, Olav, gårdbruker, Marnardal.
- Holmen, Otto Roald, grosserer, Oslo.
- Holst, Hans, dr. phil., Oslo.
- Holtan, Osc., direktør, Tromsø.
- Holtmark, Anne, professor dr., Oslo.
- Hopstock, Frantz Phillip, apoteker, Kragerø.
- Hordaland Landbruksmuseum, Stend.
- Horgen, J. M., Tønsberg.
- Horn, Johan, Bergen.
- Hougen, Frik, lektor, Elverum.
- Hougen, Haakon, lektor, Larvik.
- Hougen, Helga, amanuensis, Oslo.
- Hovdan, Alfhild, turistsjef, Oslo.
- Husebye, Sverre, res. kap., Bergen.
- Hval, Olav, Oslo.
- Hvistendahl, Yngvar, skipsreder, Tønsberg.
- Høgseth, Arne, Tromsø.
- Hølaas, Kjellaug, overlærer, Oslo.
- Høst, Jacob, jr., direktør, Oslo.
- Høst, Mimmi Johnsen, lege, Lillestrøm.
- Høvding, Einar, telegrafbestyrer, Brønnøysund.
- Høydahl, Harald, planteskoleeier, Asker.
- Høyvik, Aksel, lærer, Sildkoven.
- Ile, Tor, bonde, Øyer.
- Ilsaas, Sigmund, forstkandidat, Rena.
- Ingset, Ingrid, lektor, Oslo.
- Ingstad, Helge, og frue, Oslo.
- Ingstad, Olav, statsingeniør, Oslo.
- Irgens, Kristen, meteorolog, og frue, Oslo.
- Irgens-Larsen, Brage, magister, Trondheim.
- Isachsen, Ada, fru, Stavanger.
- Jakhelln, Elise, frk., Bærum.
- Jakhelln, Henning, Oslo.
- Jakhelln, Kirsten, fru, Oslo.
- Jacobsen, A. J., grosserer, Fredrikstad

Jahnsen, Astri, frk., Larvik.
 Jahnsen, Gjert, og frue, Larvik.
 Jarnes, Jens, ingeniør, og frue,
 Bærum.
 Jebsen, Agnes, frk., Oslo.
 Jebsen, Bertha, frk., Oslo.
 Jebsen, Elisa, frk., Hamar.
 Jelstrup, Hans, astronom, og frue,
 Oslo.
 Jensen, Fredrik, grosserer, Oslo.
 Jensen, Sigrun, fru, Nittedal.
 Johannessen, Erik Harry, maleren,
 Oslo.
 Johannessen, Kjell Bertheau, foto-
 graf, Fredrikstad.
 Johannessen, Marie, fru, Oslo.
 Johansen, Erling, statsstipendiat,
 Kråkerøy.
 Johansen, Leif, kjøpmann, Stam-
 sund.
 Johnsen, Jorleif, lektor, Steinkjer.
 Johnsen, Oluf Aagaar, Bergen.
 Johnson, Dag, professor, dr. techn.,
 og frue, Raufoss.
 Johnson, Gudrun, frk., Oslo.
 Johnsrud, Chr., byveterinær,
 Kristiansand S.
 Jonson, Peter, grosserer, Oslo.
 Juell, Gudmund, kjøpmann,
 Kragerø.
 Jørgensen, A. W., lektor, Oslo.
 Jørstad, Finn, Oslo.

Kaarstad, Johan, dr., Oslo.
 Kårstad, Oddrun, lektor, Hamar.
 Kåsa, Inger Magistad, fru, Oslo.
 Kallevig, Gerhard C., direktør,
 og frue, Oslo.
 Kalsnes, Asbjørn, dr., Overhalla.
 Karstad, Olav, jordbruksskole-
 styrar, Innvik.
 Kavli, Wilhelm, direktør,
 Stavanger.
 Kielland, Else Christie, malerinnen,
 Oslo.
 Kielland, Kr., museumsdirektør,
 Oslo.
 Kielland, Thor B., museums-
 direktør, Oslo.
 Kingsrød, Lorentz, lektor, Sarps-
 borg.
 Kirkeluten, Olav, Hol.
 Kirkevold, Gullik, gartner, Oslo.
 Kittelsen, Sverre, o.r.sakfører, Oslo.
 Kivle, Tarald, Kragerø.
 Kivle, Tor, Kragerø.
 Kjellberg, Reidar, direktør, Oslo.
 Kjos-Hansen, Bjørn, byveterinær,
 Stavanger.
 Kjølvik, Johannes, gårdbruker,
 Vatlandsvåg.
 Kjørrefjord, Fredleif, banksjef,
 Farsund.
 Klaveness, Tor, skipsreder, Sande-
 fjord.

- Klem, Harald, arkitekt, og frue, Oslo.
- Kloster, Robert, direktør dr., Bergen.
- Knagenhjelm, Wibeke, fru, Kaupanger.
- Knoph, Anne-Marie, fru, Oslo.
- Knudsen, Harald, hovedrevisor, Bodø.
- Knudsen, Trygve, professor, Oslo.
- Knutsen, Knut, arkitekt, og frue, Oslo.
- Knutssøn, C., byingeniør, Bodø.
- Koch, Sigurd, grosserer, Bodø.
- Kollerud, Axel, arkitekt, Oslo.
- Kolstad, Olav, lærer, Dårbu.
- Kolstø, Eyvind, direktør, Oslo.
- Koppernæs, Astrid, fru, Ålesund.
- Korsvold, Mosse, fru, Oslo.
- Krafft, Finn, restaureringskonsulent, Oslo.
- Kranstad, Astrid, frk., Oslo.
- Kristiansand off. Lærarskule, Kristiansand S.
- Kristiansands Folkebibliotek, Kristiansand S.
- Kristiansen, Alfred, kjøpmann, Førde.
- Kristiansen, Knut, stud. mag. art., Oslo.
- Krogstie, L. B., disponent, Fredrikstad.
- Krohn-Hansen, Thv., direktør, Trondheim.
- Krokann, Inge, Austre Gausdal.
- Kuhnle, Finn, ingeniør, Bergen.
- Kuhnle, Halfdan, skipsreder, Bergen.
- Kultur og Minne, Sarpsborg.
- Kummen, T., Bygland.
- Kvale, Torstein, lærer, Vardal.
- Kvaløy, Anders, Skreia.
- Kvarving, Herman, sogneprest, Volbu.
- Kvarving, Johan, rektor, Steinkjer.
- Kveseth, Kaare, Oslo.
- Kvifte, Gunnar, Arendal.
- Kvikne, Anders, lærer, Røros.
- Kvikne, Olav, redaktør, Røros.
- Lagerløv, Oscar, adjunkt, Holmestrand.
- Lander, Kari, museumsbestyrerinne, Tingelstad.
- Landmark, Einar, ingeniør, Ballangen.
- Landmark, Wenche, cand. philol., Bergen.
- Landslaget for Bygde- og Byhistorie, Oslo.
- Lange, Bernt, magister, Oslo.
- Lange, Olga, frk., Oslo.
- Larsen, Gulbrand, fullmektig, Oslo.
- Larsen, Henrik, dr., Fredrikstad.

- Larsen, Kolbjørn, gårdbruker,
Dilling.
- Larsen, Odd E., kasserer, og frue,
Oslo.
- Larsen, Olaf, murer, Holmestrand.
- Larsen, Sigrid, rødekorssøster,
Bergen.
- Leren, Gudmund, høgskulelærer,
Sakshaug.
- Lexow, Jan Hendrich, konservator,
Stavanger.
- Liaaen, Nils, siviling., Ålesund.
- Liaklev, J., fylkesskogmester,
Halden.
- Liby, Leif, direktør, og frue, Bergen.
- Lid, Nils, professor dr., Oslo.
- Lidi, Aslak, Bygland.
- Lie, redaktør, Brandbu.
- Lie-Jørgensen, og frue, Oslo.
- Liestøl, Aslak, konservator, Oslo.
- Liland, Sigurd, landbrukslærer,
Stend.
- Lillehammer og Fåberg Folkebok-
samling, Lillehammer.
- Lilleås, Olav, konservator, Stord.
- Lindberg, Aasa, fru, Asker.
- Lindboe, Chr., direktør, Tønsberg.
- Lindebrække, Sjur, banksjef,
dr. jur., Bergen.
- Lindeman, Thora, fru, Oslo.
- Lindtvedt, Johs., og frue,
Hvittingfoss.
- Lippe, Anton v. d., skipsreder, og
frue, Tønsberg.
- Lippe, Herman v. der, og frue,
Oslo.
- Loennecken, Leif, direktør, Oslo.
- Lomen Folkeboksamling, Lomen.
- Lomsdal, Bjørn, skogeier, Ringelia.
- L'Orange, Hans Peter, professor
dr., Oslo.
- Lous, Georg, høyesterettsadvokat,
og frue, Oslo.
- Lund, Aagot Thilesen, fru, Oslo.
- Lund, Fredrik, Råde.
- Lund, Harald, Stavanger.
- Lundberg, Greta, fru, Elverum.
- Lunder, Leif, Oslo.
- Lundestad, Egil, agronom, Bodø.
- Lundh, Andreas, poståpner,
Vågåmo.
- Lütken, Oscar, Oslo.
- Lützow-Holm, Georg, overlege,
og frue, Oslo.
- Lystad, Elsa, malerinnen, Oslo.
- Løberg, Alf, Tønsberg.
- Løberg, E., gårdbruker, Tønsberg.
- Løberg, L., arkitekt, Oslo.
- Løberg, Signe, lektor, Oslo.
- Løchen, Edvard, advokat, Oslo.
- Lødingen Skolestyre, Lødingen.
- Løvstad, Arnljot, konsulent, Oslo.
- Løyland, Hallvard, lærer, Høne-
foss.

- Magerøy, Hallvard, lektor, og frue, Oslo.
- Magistad, Kari, tannlege, Fagernes.
- Manner, Erling, h.r.advokat, og frue, Oslo.
- Marstrander, C., professor, Oslo.
- Marstrander, Sverre, første-konservator, Trondheim.
- Martens, Irmelin, provisor, Oslo.
- Martens, Irmelin, stud. mag. art., Oslo.
- Marvel, Odd, dr., Oslo.
- Mathiesen, Sigmund, redaksjonssekretær, Oslo.
- Mathisen, A., telegrafkasserer, Tromsø.
- Mathisen, Karoline, lege, Tromsø.
- Mauritzen, Svend, disponent, Stavanger.
- Maurstad, Toralv, skuespiller, og frue, Oslo.
- Meberg, H. D., landbrukskandidat, Holmestrand.
- Mehren, Trygve, planteskoleeier, Rygge.
- Mehus, I., lærer, Egersund.
- Melbye, P. A., vegsjef, Moss.
- Mellum, Arve, dr., Hamar.
- Meyer, Gerdt H. Kroepelien, Oslo.
- Midbrød, Arvid, Egersund.
- Midthaug, Leif, arkivfullmektig, Hamar.
- Midttun, Kjell, Kristiansand S.
- Midttun, Olav, professor, Bærum.
- Midttun, Magne, skogeier, Elverum.
- Moe, Arne, lærer, Ørstavik.
- Moe, Ole-Henrik, magister, Oslo.
- Moe, Styrk, lektor, Eidsvoll.
- Molaug, Eldar, Kristiansand S.
- Molaug, Svein, konservator, Oslo.
- Monsen, Reinhardt, disponent, Oslo.
- Monsen, Sverre W., Bergen.
- Morgenstjerne, Georg, professor dr., Oslo.
- Motzfeldt, Maja, fru, Oslo.
- Munch, Jens Storm, magister, Oslo.
- Myhre, G., Drammen.
- Myklebust, Ivar, aktuar, Ørstavik.
- Myksvoll, Birger, ungdomsskolelærer, Myksvold p. å.
- Mæland, Torbjørg, frk., Bergen.
- Møen, Georg, havneingeniør, Trondheim.
- Møllenus, Kristen Rolseth, konservator, Trondheim.
- Møller, Alf, fabrikkeier, Drammen.
- Møllerop, Odmund, konservator, Stavanger.
- Nådland, Jakob, Kviteseid.
- Natrud, Eilif, og frue, Oslo.
- Natrud, Ingrid, frk., Røros.
- Neeb, Fredrik, og frue, Oslo.

- Nergaard, Lilly, fru, Fosna.
 Nerhus, Hans, Oslo.
 Nersten, Nils, bonde, Longerak.
 Nesbu, Eirik, bonde, Søre Herefoss.
 Nesheim, Asbjørn, dr., Oslo.
 Nilsen, Ragnar Anker, arkitekt, Drammen.
 Nilsen, Yngve, cand. pharm., og frue, Oslo.
 Nissen, Catharina, fru arkitekt, Oslo.
 Nissen, Ragnhild, fru, Ring.
 Nor, Eilif, folkehøgskulelærer, Bergen.
 Nordal, Solveig, frk., Dilling.
 Nordal, Unn Torp, fru, Bekkestua.
 Nordan, Emilie, frk., Oslo.
 Nordan, Per, arkitekt, Oslo.
 Nordby, Peder, lektor, Sarpsborg.
 Nordenfjeldske Kunstindustri-museum, Trondheim.
 Nordheim, Otto, lærer, Eidsvoll.
 Nordland Fylkesmuseum, Bodø.
 Nordland, Odd, cand. philol., Oslo.
 Noregs Lærarhøgskule, Trondheim.
 Norem, John, fylkesmann, Stavanger.
 Norges Landbrukshøyskoles Bibliotek, Vollebekk p. å.
 Norges Tekniske Høyskole, Trondheim.
- Norland, A., samferdselskonsulent, Bodø.
 Norseng, Per, Hamar.
 Norsk Folkemuseum, Bygdøy.
 Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, Oslo.
 Notodden Folkebibliotek, Notodden.
 N.T.B.'s Billed- og Klicheavdeling, Oslo.
 Nygaard, Halvor, distriktsveterinær, Leirvik.
 Nygård-Nilssen, Arne, riksantikvar dr., Oslo.
 Nyquist, Helga, fru, Bærum.
 Næss, Einar, lensmann, Hol.
 Næsvold, Viggo, sivilingeniør, Tromsø.
- Olimb, Lars, og frue, Jevnaker.
 Ollendorff, Signe, fru, Oslo.
 Olsen, Alf Gowart, skipsreder, og frue, Stavanger.
 Olsen, Magnus, professor, Oslo.
 Olsen, Thora, frk., Fetsund.
 Olstad, J. H., arkivar, Oslo.
 Oma, Henry, fylkesagronom, Stend.
 Opdal folkebibliotek, Oppdal.
 Opstad, Lauritz, fylkeskonservator, og frue, Sarpsborg.
 Ording, Jørgen F., lektor, Oslo.

- Orestad, Ivar, bykasserer, Bodø.
 Ormestad, Lillan Bonde, fru, Oslo.
 Ottesen, Imm., professor, Oslo.
- Paasche, Stina, fru, og sønn, Bærum.
 Palmstrøm, Margit, fru, Stavern.
 Paulsen, Ivar, arkitekt, Bærum.
 Paus, Christopher, og frue, Oslo.
 Pedersen, Erling, direktør, Sarps-
 borg.
 Pedersen, Gunnar, lektor, og frue,
 Oslo.
 Pedersen, Lorents U., pastor,
 Høybråten.
 Pedersen, Nils, direktør, Sarpsborg.
 Petersen, Jan, direktør, dr.,
 Stavanger.
 Petersen, Kaare, kasserer, Ballangen.
 Pettersen, Anneken, konservator,
 frk., Drammen.
 Pettersen, Ingvald, formann,
 Kolbotn.
 Petterøe, Elias, direktør, Bærum.
 Piene, Vilh., prost, Tunstad.
 Plan, Leif, Røyken.
 Poulsen, Sverre, arkitekt, Oslo.
 Poulsson, Magnus, arkitekt, og
 frue, Oslo.
 Prebensen, Fritz, brukseier, cand.
 philos., og frue, Gjerstad.
 Prydz, Ivar, gårdbruker, Rygge.
 Prytz, J., direktør, Oslo.
- Quist-Hanssen, Claus, dr., Bergen.
 Quist-Hanssen, Morten, cand. jur.,
 Bergen.
- Raabe, Anton, dr., Oslo.
 Raabe, Ruth, fru, Oslo.
 Raalen, Lars, Geilo.
 Rabben, Bjarne, Moldtustranda.
 Ranheimsæter, Harald, lektor,
 Hamar.
 Rasmussen, Johan, konsul, Sande-
 fjord.
 Refsland, Thor, cand. jur., Oslo.
 Refsnes, Sverre, kjøpmann,
 Dilling.
 Refsum, Helge, lagdommer,
 Bergen.
 Reim, Chr. J., verkseier, og frue,
 Porsgrunn.
 Reimers, Ellisiv, fru, Oslo.
 Revheim, Johs., lensmannsfullm.,
 Garnes.
 Riisøen, Thale, konservator, Bergen.
 Riksantikvariatet, Oslo.
 Riksarkivet, Oslo.
 Ringstad, rektor, Sandefjord.
 Riste, Olav, rektor, Volda.
 Rivedal, R. K., salgssjef, Oslo.
 Roald, Karl, prost, Ålesund.
 Robberstad, Knut, professor, Oslo.
 Robbestad, Odd, lektor, Romme-
 tveit.

Rode, Leif S., advokat, Oslo.
 Roede, Johs., o.r.sakfører, og frue,
 Oslo.
 Roen, Chr., gårdbruker, Jevnaker.
 Rogne, Margit, rektor, fru, Oslo.
 Rognerud, Thomas Wibe, Oslo.
 Rognlien, Hans, Langangen.
 Rohde, Rolf, dr., Kristiansand S.
 Rolfsen, Alf, maleren, Oslo.
 Roll-Hansen, Jens, cand. hort., og
 frue, Stjørdal.
 Romsdalsmuseet, Molde.
 Romsloe, Trygve, arkitekt, Narvik.
 Rosendahl, Carl, overlege dr. med.,
 Kristiansand S.
 Rosendahl, Halvor, konservator,
 Sandvika.
 Rosenqvist, Annemor, konservator,
 fru, Oslo.
 Ross, Leif, depotsjef, Bodø.
 Rudi, Torstein, Dokka.
 Rudolph, Jørgen, konsul, og frue,
 Drammen.
 Rustan, O. C., Oslo.
 Rüsing, Gjertrud, kjøkkensjef,
 Oslo.
 Rynning, Lorentz, advokat, og frue,
 Oslo.
 Ræder, Ditlev, Oslo.
 Rød, Lars, Hølen.
 Rødli, Arne, distriktsrevisor,
 Brønnøysund.

Røed, Carl, overingeniør, og frue,
 Raufoss.
 Røed, Håkon, Oslo.
 Røgeberg, Arne, disponent, og frue,
 Oslo.
 Rønnow, Sofie, lektor, Oslo.
 Røyset, S., Sunnfjord.

Sagevik, Dagfinn, lærer, Jørpeland.
 Salicath, Erling, grosserer, Oslo.
 Salicath, Sigurd, arkitekt, Oslo.
 Salvesen, Astrid, cand. philol., Oslo.
 Samuelsen, Kåre, dr., Sørreisa.
 Sandaas, Leif, Oslo.
 Sandberg, Ala, frk., Oslo.
 Sande, Arnold, lektor, Steinkjer.
 Sandnes, Ola, rektor, Ålesund.
 Sandsleth, Asbjørn, skogmester,
 Vadheim.
 De Sandvigske Samlinger, Lille-
 hammer.
 Scheel, Alette, fru, Oslo.
 Scheen, Erland, speditør, Oslo.
 Scheen, Rolf, kaptein, Oslo.
 Schie, Odmund, Sarpsborg.
 Schieflo, Per Odd, o.r.sakfører,
 Sunnan.
 Schiong, J. A., ordfører, Grua.
 Schjøllberg, Ragnar, Bodø.
 Schmidt, Ragne Bugge, konser-
 vator, Kristiansand S.
 Schou, Halvor John, Oslo.

- Schweigaard, T. D., brukseier, Kragerø.
- Schønning, Erica, fru, Oslo.
- Schønning, Kaare, skipsreder, Nøtterøy.
- Seip, D. A., professor, Bærum.
- Seljedal, Ivar, prost, Heimdal.
- Selskapet »Den gode Hensigt«, Bergen.
- Selskapet for Norges Vel, Oslo.
- Serck-Hanssen, Fin, overlege, og fam., Bærum.
- Sillje, Gertrud, fru, Lunde.
- Simonsen, Povl, konservator, Tromsø.
- Sinding-Larsen, Knut M., riksarkitekt, og frue, Oslo.
- Sissener, Jon, ingeniør, og frue, Oslo.
- Siverts, Henrik, arkitekt, og fam., Asker.
- Sivertsen, Dagmar, cand. philol., Tromsø.
- Sivertsen, Reinhardt, kjøpmann, Førde.
- Sivesind, Johannes, magister, Bøverbru.
- Sjøvold, Torleif, konservator, og frue, Oslo.
- Skaar, Johanna, fru, Oslo.
- Skamarken, Bergliot, fru, Oslo.
- Skappel, Halvor, gårdbruker, Ringsaker.
- Skard, Kristian, sivilingeniør, Oslo.
- Skavlan, Gunnar, ingeniør, Oslo.
- Skjeltbred, Berent, Sandnes.
- Skjelsvik, Elizabeth, magister, Oslo.
- Skjerve, Ole, Levanger.
- Skjølsvold, Arne, konservator, Elverum.
- Skolem, Kristoffer, Hvittingfoss.
- Skovsrud, Olav, overlege, Mo i Rana.
- Skovsrud, Sverre, Oslo.
- Skrede, Magne, lektor, Elverum.
- Skrede, Sverre Mo, rektor, Gjøvik.
- Slee, Karl, redaktør, Bodø.
- Slomann, Wenche, konservator, Oslo.
- Smith-Kielland, hoffmarskalk, og frue, Oslo.
- Solberg, Chr. J., gårdbruker, Holmestrand.
- Solberg, Ole, lærer, og frue, Dilling.
- Solberg, S. A., direktør, Oslo.
- Solemdal, P., fabrikkseier, Molde.
- Solheim, Svale, dr., Oslo.
- Sommerfelt, Alf, professor, Oslo.
- Sommerfelt, Kirsten, fru, Oslo.
- Sommerschild, H., dr., Oslo.
- Stabekk komm. høyere Almen-skole, Bærum.
- Stamsø, Gerd, stud. mag. art., Oslo.

- Stang, Nic., redaktør, Oslo.
 Stang, Ragna, konservator, Oslo.
 Statens Sløyd- og Tegnelærerskole,
 Notodden.
 Statsarkivet i Bergen, Bergen.
 Statsarkivet i Kristiansand,
 Kristiansand S.
 Statsarkivet i Trondheim, Trond-
 heim.
 Stavanger Museum, Stavanger.
 Stavenes, Bjarne, Garnes.
 Steen, Marit, provisor, fru, Åmli.
 Steen, Sverre, professor, Oslo.
 Steinkjer off. Landsgymnas, Stein-
 kjer.
 Steinsnes, Svein, o.r.sakfører,
 Haugesund.
 Stenersen, Olga Ørbek, fru, Sarps-
 borg.
 Stenseng, Arne, Oslo.
 Stensrud, Mats, lagdommer,
 Trondheim.
 Stigum, Hilmar, førstekonservator,
 Oslo.
 Stockinger, Chr., direktør, Stok-
 marknes.
 Stokke, Bernhard, overlærer, Oslo.
 Stokke, Løve, lektor, Eidsvoll.
 Stoltenberg, Einar, Fyresdal.
 Storm, Erling, ingeniør, og frue,
 Oslo.
 Storm, Mary, fru, Oslo.
- Stortingsbiblioteket, Oslo.
 Strand, Erling, inspektør,
 Nesodden.
 Strand, Odd, kjøpmann, Lille-
 hammer.
 Strand, Tor H., ingeniør, Oslo.
 Strandrud, Halvor, o.r.sakfører,
 Asker.
 Straume, Eldrid, stud. mag. art.,
 Sandane.
 Streitlien, Ivar A., Tynset.
 Strøm, Harald, Hommelstø.
 Strømme, J. A., lærer, Slemmestad.
 Stuestøl, Arne, Kvinesdal.
 Sudmann, Otto, kjøpmann, Oslo.
 Sund, Eystein, ingeniør, Trond-
 heim.
 Sundli, Eirik, lektor, Eidsvoll.
 Sundt, Gunnar, planteskoleeier, og
 frue, Dilling.
 Sundt, Ragnvald, disponent,
 Dilling.
 Sunnhordland Folkemuseum,
 Stord.
 Suul, Jon, lensmann, Verdal.
 Suul, Oddmund, reguleringsjef,
 Trondheim.
 Svarstad, Carsten, konservator,
 Oslo.
 Svendsen, Molle Svian, frk.,
 Trondheim.
 Svien, Ola, lærer, Oslo.

- Svolvær komm. høyere Almen-
skole, Svolvær.
- Sæther, Sigmund, Ø. Toten.
- Søetorp, Asbjørn, lektor, og frue,
Kolbotn.
- Søli, Arne, Porsgrunn.
- Sørboe, Karen, frk., Oslo.
- Sørensen, Øyvind, tegneren, Oslo.
- Sørli, Henry, disponent, Oslo.
- Sørsdal, Sverre, overlege, Hov i
Land.
- Sørstrøm, Rolf, Tunstad.
- Saastad, J., disponent, Oslo.
- Tanberg, A., lærer, Snertingdal.
- Tandberg, Carl, lektor, Oslo.
- Teige, Astrid, fru, Oslo.
- Teigen, Gotfred, fotograf, Oslo.
- Teigen, Karl, fotograf, Oslo.
- Telemarks Landbruksbibliotek,
Ulefoss.
- Tennøe, Arthur, disponent,
Brattvåg.
- The Texas Company, (Norway),
Oslo.
- Thallaug, Haakon, o.r.sakfører,
Lillehammer.
- Thomas, Harald, sorenskriver, Oslo.
- Thomas, Signe Undset, fru, Oslo.
- Thomas, Tordis, frk., Oslo.
- Thommesen, Olaf, bokhandler,
Oslo.
- Thorkildsen, Johan, distriktslege,
Køpervik.
- Thorkildson, Sverre, kaptein,
Trondheim.
- Thornes, Valborg, lærerinne, frk.,
Røyken.
- Thorson, Odd, Oslo.
- Thorud, Kristian, Darbu.
- Thune, Ellen Karine, stud. mag.
art., Oslo.
- Tiller, Sigurd O., Trondheim.
- Tischbein, Heini, driftsbestyrer,
Slemmestad.
- Tischbein, Boss, transportsjef, og
fam., Slemmestad.
- Tjersland, Leif, cand. jur., og frue,
Oslo.
- Tjølling Historielag, Larvik.
- Tordhol, Kristian, skulestyrar,
Gausa.
- Torp, Henry, Sarpsborg.
- Torsvik, Hjørvard, Oslo.
- Torvik, Egil, lektor, Stavanger.
- Tostrup, Agnes, frk., Oslo.
- Trampe-Iversen, Thorleif, kunst-
klinker, Oslo.
- Tromsø Komm. Bibliotek,
Tromsø.
- Tromsø Museum, Tromsø.
- Tromsø off. høyere Almenskole,
Tromsø.
- Tuset, Ivar, Fossemvatnet.

- Tvedt, Nils, lensmann, Hol.
 Tveteraas, Vilh., tannlege, Oslo.
 Tvesterås, Harald, overbibliotekar,
 Oslo.
 Tønneberg, Kaare, Stalheim.
 Tønnessen, Johs. B., disponent,
 Ålesund.
 Tønsberg Folkebibliotek, Tøns-
 berg.
- Uldal, K., skolebestyrer, Stavanger.
 Ullmann, Karen S., lektor, Oslo.
 Universitetets Anatomiske Insti-
 tut, Oslo.
 Universitetets Oldsaksamling,
 Oslo.
 Universitetsbiblioteket, Norske
 Avdeling, Oslo.
 Universitetsbiblioteket, Studie-
 magasinet, Oslo.
 Universitetsbiblioteket i Bergen.
 Universitetsbiblioteket, II, Bergen.
 Urdal, Sigurd, lektor, Stavanger.
 Utheim, J., distriktsjef, Bodø.
- Vaa, Aslaug, forfatterinnen, Oslo.
 Valvatne, Anders, lektor, Bergen.
 Vatten, O., utskiftningsformann,
 Bodø.
 Veka, Johan, Suldal.
 Velde, Berge, grosserer, og frue,
 Oslo.
- Vest-Agders Folkemuseum,
 Kristiansand S.
 Vestfold Fylkesmuseum, Tønsberg.
 Vestlandske Kunstindustrimuseum,
 Bergen.
 Vibe-Müller, Karl, Oslo.
 Videnskapselskapets museum,
 Trondheim.
 Vigander, Haakon, rektor, og frue,
 Bærum.
 Viken, Leif, tannlege, Oppdal.
 Vindheim, Egil, skogforvalter,
 Kjemåga.
 Vogt, C. J., skogforvalter, Molde.
 Volda Folkeboksamling, Volda.
 Vollan, Odd, lektor, Ålesund.
 Voss, Per W., o.r.sakfører, og frue,
 Oslo.
 Vreim, Halvor, førsteantikvar,
 Oslo.
 Væring, Ragnvald, fotograf, Oslo.
- Waldahl, Rolf, politifullmektig,
 Svolvær.
 Wang, Erling, dr. med., Oslo.
 Weberg, D. K., og frue, Jevnaker.
 Wedel Jarlsberg, H., stamhus-
 besidder, Tønsberg.
 Westbye, Johs. Th., overarkitekt,
 Oslo.
 Westergaard, Kai-Erik, cand. mag.,
 Bærum.

Widerberg, C. S., oberstløytnant, Oslo.	Ytterbøe, Jens, kontorsjef, Sande- fjord.
Wiig, Alf, biskop, Tromsø.	
Wiig, Harald, banksjef, Stavanger.	Zimmer, Alfred, oberst, Oslo.
Windfeld, Knud, Oslo.	
Winge, Ivar, overingeniør, Moss.	Østmoe, Johannes, lærer, Ås.
Wiste, Nils, Røn.	Øverås, Asbjørn, rektor, Trondheim.
Wohrm, Gerhard, og sønn, Oslo.	Øverås, Eirik, folkehøgskulestyrar, Ottestad.
Worm-Müller, Jacob S., professor dr., Oslo.	Øvergaard, Ole, arkitekt, og frue, Oslo.
Wærstad, Ingvald, lærar, Lande.	Øverlie, Arve, direktør, Oslo.
Ytreberg, N. A., lektor, Oslo.	Øvrelid, Oddv., lektor, Volda.
Ytreberg, Ole, Tromsø.	

b. *Utenlandske*

DANMARK

Aakjær, Svend, stadsarkivar, København.	Brorson Christensen, Lis, fru, København.
Andersen, Harald, inspektør, Aarhus.	Bruhn-Hoffmeyer, Ada, dr. phil., København.
Andersen, Knud, adjunkt, København.	Brun, Erik, landsdommer, Hellerup.
Avnholt, A., gartner, Vedbæk.	Brøndsted, Johs., direktør, København.
Becker, C. J., professor, København.	Christiansen, Inger Svane, frk., København.
Bendixen, Erik, stud. mag., København.	la Cour, Vilh., dr. phil., Birkerød.
Bower, Jørn, købmand, Ålborg.	Danmarks Geologiske Under- søgelse, København.
Broholm, H. C., museumis- inspektør, dr. phil., København.	»Den gamle By«, Aarhus.
	Det Kgl. Bibliothek, København.

Djørup, Johannes, læge, København	Københavns Stadsarkiv,
Einarsdottir, Olafia, frk.,	København.
København.	Laursen, Jytte, stud. mag., frk.,
Forhistorisk Museum, Aarhus.	Grenå.
Friis, Holger, tandlæge, Hjørring.	Lomborg, E., stud. mag.,
Glob, P. V., professor, Aarhus.	København.
Hald, Margrethe, museums-	Mathiassen, Therkel, dr. phil.,
inspektør, dr. phil., København.	København.
Hansen, D., stud. mag., København.	Meldgaard, Jørgen, København.
Harboe, Grethe, fru, København.	Menné Larsen, Birte, stud. mag.,
Hatt, Gudmund, professor dr.,	København.
København.	Moltke, Erik, redaktør, København.
Hermansen, Victor, magister,	Mortensen, Peder, stud. mag.,
København.	Aarhus.
Holst, Kaj, Åbyhøj.	Munksgaard, Elisabeth, magister,
Højrup, Ole, cand. mag.,	København.
Klampenborg.	Nationalmuseet, 1. Afdeling,
Andr. Fred. Høst & Søn, Kgl.	København.
Hof-Boghandel, København.	Nielsen, Ole Bro, Risskov.
Jensen, Inger, stud. mag., fru,	Nielsen, Viggo, Roskilde.
København.	Norling-Christensen, Hans,
Jessen, Knud, professor dr.,	museumsinspektør, København.
København.	Odense Bys Museer, Odense.
Jørgensen, Svend, museums-	Olsen, Oluf, Roskilde.
inspektør, København.	Riewerts Eriksen, K., læge,
Kjærum, Poul, mag. art., Aarhus.	København.
Klindt-Jensen, Ole, dr. phil.,	Riismøller, Peter, museums-
København.	inspektør, Ålborg.
Knuth, Eigil, greve, København.	Roussell, Aage, overinspektør, dr.
Kunstindustrimuseet, København.	phil., København.
Kunwald, Georg, magister,	Stadsbiblioteket, Aarhus.
København.	Stadsing, J., fabrikant, Ålborg.

Strandbygaard, Mette, stud. mag.,
København.
Strandgaard, H. O., apoteker,
Aalestrup.
Swane, Leo, museumsdirektør,
Charlottenlund.
Sørensen, Per, stud. mag.,
København.
Tabel, Eigil, stud.mag., København.
Terslin, H. C., overlærer, museums-
forstander, Gilleleje.
Thorvildsen, Elise, mag. art.,
København.
Troels-Smith, J., afdelingsgeolog,
København.
Universitetsbibliotekets 1. Avd.,
København.
Universitetets Forhistoriske Læse-
sal, København.
Unmarck-Larsen, Sv., borg-
mester, Aarhus.
Vebæk, Christen Leif, museums-
inspektør, København.
Villumsen, Johs., seminarielektor,
Jellinge.
Voss, Olfert, magister, København.
Ørsnes-Christensen, M., magister,
København.

FINNLAND

Andersson, Sven, magister, Åbo.
Cleve, Nils, fil. dr., Helsingfors.

Erä-Esko, Aarni, Helsinki.
Finlands Nationalmuseum,
Helsingfors.
Hukkinen, Eino, stud., Helsingfors.
Kivikoski, Ella, professor, fil. dr.,
Helsingfors.
Meinander, C. F., magister,
Helsingfors.

SVERIGE

Albe, Gerhard, direktør,
Stockholm.
Almgren, Bertil, fil. lic.,
Uppsala.
Anderbjörk, I. E., landsantikvarie,
Vexjö.
Arbman, Holger, professor, Lund.
Arkeologiska Museet, Göteborg.
Baudou, Evert, fil. kand.,
Stockholm.
Berg, Gösta, fil. dr., Stockholm.
Bergman, Eva, fil. dr., Stockholm.
Björck & Börjesson, Stockholm.
Blomberg, Carl Gustaf, intendent,
Nyköping.
Boëthius, Axel, professor dr.,
Göteborg.
Carlstedt, Birgitta, fil. stud., Lund.
Curman, Sigurd, riksantikvarie,
Stockholm.
Dalslands Fornminnes- och hem-
bygdsförbund, Museet, Åmål.

- Duignan, Michael, professor,
Uppsala.
- Folklivsarkivet, Lund.
- Fritztes Kungl. Hovbokhandel,
Stockholm.
- Geijer, Agnes, fil. dr., Stockholm.
Göteborgs Stadsbibliotek,
Göteborg.
- Halbert, Louise, frk., Lund.
- Hallström, Gustaf, fil. dr.,
Stockholm.
- von Heland, Birgitta, fil. stud., Lund.
- Hellner, Brynolf, fil. dr.,
Stockholm.
- Holmsen, Egil, Stockholm.
- Janse, Otto, fil. dr., Djursholm.
- Jämtland Länsbibliotek,
Östersund.
- Kulturhistoriska Föreningen för
Södra Sverige, Lund.
- Kungl. Vitterhets, Historie och
Antikvitets Akademien,
Stockholm.
- Lakociński, Zygmunt, dr., Lund.
- Lindqvist, Sune, professor,
Uppsala.
- Lundmark, E., Stockholm.
- Lunds Universitets Historiska
Museum, Lund.
- Malmö Stadsbibliotek, Malmö.
- Nordiska Museets bibliotek,
Stockholm.
- Oldeberg, Andreas, fil. dr.,
Stockholm.
- Olsén, Pär, dr., Uppsala.
- Rosén, Börje, fil. kand., Lands-
krona.
- Rydh, Hanna, fil. dr., Stockholm.
- Rönnell, G., Stockholm.
- Sahlström, K. E., fil. dr.,
Stockholm.
- Selling, Dagmar, antikvarie,
Stockholm.
- Smith, H. H., bergingeniör,
Bromma.
- Stenberger, Mårten, professor dr.
phil., Uppsala.
- Stjernquist, Berta, fil. dr., Lund.
- Strömberg, Märta Magnusson, fil.
lic., Lund.
- Thordeman, Bengt, riksarkivarie,
fil. dr., Stockholm.
- Universitetsbiblioteket i Lund,
Lund.
- Universitetsbiblioteket i Uppsala,
Uppsala.
- Uppsala Universitets Museum,
Uppsala.
- Varbergs Museum, Varberg.
- Wallenberg, Berit, fil. lic.,
Stockholm.
- Wihlsson, Björn, fil. kand., Lund.
- Zornmuseet, Mora.
- Åström Bokhandel, Härnösand.

ISLAND

Benediktsson, Grethe, mag. art.,
fru, Reykjavik.

Nationalmuseet, Reykjavik.

Thorarinsson, Runolfr, cand.
philol., Reykjavik.

FÆRØYENE

Dahl, Sverri, Torshavn.

PERU

Bahr, Oscar, generalkonsul, Lima.

STORBRITANNIA

Ashmolean Museum, Oxford.

Frykman, Erik, lektor, Aberdeen.

Manson, T.M.Y., dr., Shetland.

University Library, Cambridge.

University College of London,
London.

TYSKLAND

Hansen, Walter, dr., Schleswig.

Heinsius, Elli, dr., Hamburg.

K. u. F. Herbst, Universitäts-Buch-
handlung, Frankfurt a. M.

Horn, Alexander, Buchhandlung,
Wiesbaden.

Institut für Urgeschichte der Uni-
versität Kiel, Kiel.

Jankuhn, Herbert, professor, Kiel.

Schwantes, Gustav, Kiel.

Sprockhoff, Ernst, dr., Kiel.

Universitäts-Buchhandlung,

H. Bouvier u. Co., Bonn.

Werner, J., professor, München.

NEDERLAND

Vollgraf, Roes A., dr., Huis ter
Heide.

U. S. A.

Hareide, Eli, Miss, Washington,
D. C.

Institute of Fine Arts, New York
University, New York.

Munch, P. A., Professor, Grand
Forks.

Salmony, Alfred, New York.

University of Minnesota, Minne-
apolis.

University of Wisconsin,
Wisconsin.

Westbye, Maud, Miss, New York.